Hayat

TARİH MECMUASI

ayı : 3 Nisan 1972 • 5 Lira

SAYFALIK İLAVEMİZ

Neden kaybettik?

Bankacılık alanındaki üstün ve başarılı çalışmaları

yanında

- Çocuklar ve büyükler için çeşitli yayınlar yapmak,
- Millî sanat ve kültürümüzü tanıtmak yolunda sergiler düzenlemek,
- Memleketimiz insanının yaratıcı gücünü teşvik için çeşitli ödüller koymak ve yarışmalar tertip etmek,

gibi

Kültür ve Sanat Hizmetleri

ile

Memleketimizin manevî kalkınmasında ödev alan ilk Banka:

YAPI ve KREDİ BANKASI

Daima en iyi hizmet

Y 734

Adana'da Ulucami
Fotoğraf: A. S. Tepeciklioğlu

Hayat TARİH MECMUASI

Bu sayıda neler var

Sultan Düğünleri 4
Türklüğe Hayran Bir Hürriyet Şairi Nazrûl İslâm . . . 7
İlk Türk Bestekârları 10
Eski Istanbul'da Bekâr Uşakları 12
Türkler'e Esir Düşen Fransız Kralı 19
XVII. Yüzyılda Istanbul Hekimleri 29
XIV. Yüzyılda Veba Salgını 33
Charles Quint Kanunî'ye Boyun Eğiyor 36
Karamürsel Gemisi 45
60 Yıl Önceki Türkiye 48
Bir Alman Denizaltı Komutanının Hâtıra Defteri . . . 50
Alsos Harekâtı 58
Istanbul'da Eski Cinayetler 64
Konca Mezar Anıtı 69
Clementine ve Winston Churchill 72
Türk Oyunu 82
Ülkeler ve İnsanlar 88
Kitaplar Arasında 92
Tarihe Akan Bir Ay 93
Karikatür 94
Tarih Postası 96
Tarih Bilmecesi 98

İLÂVEMİZ: (32 Sayfa)
Rumeli'yi Neden Kaybettik?

Hayat TARİH MECMUASI
Aylık Kültür Mecmuası
1 Nisan 1972 Yıl: 8 Cilt: 1
Sayı: 3 Sıra No: 87

İMTİYAZ SAHİBİ: Şevket RADO
NEŞRİYAT MÜDÜRÜ: Yılmaz ÖZTUNA
MESUL YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ: Orhan Ş. YÜKSEL

BASILDIĞI YER: Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş. Basımevi - Divanyolu Türbedar Sok. No: 22, İstanbul
TEL: 27 95 10 (5 hat)
ABONE: Bateş Bayilik Teşkilâtı. Cağaloğlu-Istanbul TEL: 27 61 10

Abone: Yıllık: 60, 6 aylık 30 TL. **Yurt dışı:** Yıllık: 120, 6 aylık 60 TL. Uçak için ilâve ücret alınır.

III. Mustafa'nın Kız Kardeşi Ayşe Sultan Nasıl Evlendi?

Devrin teşrifatçılık hizmetini gören zat tarafından tutulmuş gündelik notları ihtiva eden bir yazma nüshadan sadeleştiren

Şevket RADO

İŞBU bin yüz yetmiş bir senesi cemâziyelevvelinin altıncı günü (M. 27 ocak 1757 perşembe), şevketlû, kudretlû, azametlû, mehabetlû Padişah Efendimiz Hazretleri'nin hemşireleri İsmetlû Ayşe Sultan Hazretleri'nin Tırhala Sancağı Mutasarrıfı Vezir Silâhdar Mehmed Paşa Hazretleri'ne nikâhlanması padişah tarafında irâde buyuruldu.

Evvelemirde aşağıda yazılı eşya, Vezîr-i Müşarünileyh Hazretleri tarafından olmak üzere kapı kethudâlarınca tedarik ve hazır edildikten sonra, Ayşe Sultan Hazretleri'nin Süleymaniye'de sakin oldukları Hekimbaşı sarayında nikâhın akdi için, Semâhatlû Şeyhulislâm Efendi Hazretleri bir gün önce Enderûn-ı Hümâyûn tarafından baltacılar kethudâsı vasıtasıyle dâvet edildi. Saâdetlû Dârüssaâde-i Şerîfe Ağası hazretleri dahi, Ayşe Sultan Hazretleri tarafında akde vekil olmak için sultan sarayını teşrif etti. Vezîr-i Müşarünileyh (Silâhdâr Mehmed Paşa) Hazretleri'nin taraflarından gelen vekilleri ve Teşrifatçı Efendi de mevcut idi. Yazıldığı gibi tarafların vekilleri ile Semâhatlû Şeyhulislâm Efendi Hazretleri 5.000 altın mihr-i müeccel ile akid ve evlenme muamelesi tamamlandı.

Arkasından sultan tarafından tertip ve hazır edilen nefis bir ziyafet çekildikten sonra, önce sultan tarafından olmak üzere semâhâtlû Şeyhulislâm Efendi Hazretleri'ne beyaz çuhaya kaplı bir samur kürk, bohça ile arzedildi. Yine Vezîr-i Müşarünileyh Hazretleri tarafından olmak

Kız kardeşi Ayşe Sultan'a şâhâne bir nikâh töreni yaptıran III. Sultan Mustafa.

üzere, yeşil çuhaya kaplı bir samur kürk teşrifatçı eliyle arz ve adamlarına teslim olunduğu gibi, Saâdetlû Dârüssaâde-i Şerîfe Ağası Hazretleri kalkıp Harem-i Sultânî'yi şereflendirdi ve Sultan'ın huzurunda bir samur kürk giyip dışarı çıktığında Vezîr-i Müşarünileyh Hazretleri tarafından olmak üzere Ağay-ı Müşarünileyh Hazretleri'ne bir samur kürk daha yine teşrifatçı eliyle bohça içinde arz ve adamlarına teslim edildi. Yine Vezîr-i Müşarünileyh tarafından Sultan Hazretleri'nin başağalarına bir samur kürk giydirildikten sonra, Vezîr-i Müşarünileyh Hazretleri'nin nikâhta vekilleri olan Kapıcılar Kethudâsı Ağaya, İsmetlû, İffetlû Sultan Hazretleri taraflarından bir adet bol yenli samur kürk ve aşağıda yazılı hıl'atlar rütbeleri sırasıyle giydirilip atiyyeleri verilerek avdet olundu. Devletlû, İnâyetlû Sadrâzam Hazretleri'ne Sultan tarafından gönderilmesi mutad olan boyama ve yağlık ve ağır oyalı yemeniler bohçalara konulup mühürlenmek suretiyle sadrâzam tarafına teşrifatçı ile gönderildi.

Vezir Silâhdâr Mehmed Paşa tarafından ağırlık namıyle tedarik ve kapı kethudâsı mârifetiyle sabahın erken saatlerinde müteaddit sandıklar ile Sultan'ın sarayına gönderilen ve Sultan Kethudâsı mârifetiyle Harem-i Sultânî'ye defter ile teslim olunan eşya şunlardır:

100 adet Venedikkârî dîba, 220 adet ağır telli hataî (bir nevi kumaş), 60 adet vasat telli hataî, 100 adet sade hataî, 150 adet Beldar taklidi, 50 adet Atlas Firengî, 50 adet Atlas taraklı, 13 adet mâhut çuha, 60 adet Fransız çuhası, 60 adet ağır boyama, 4.000 kuruş ağırlık namıyle 3.000 kuruş Hâtem baha, 120 şeker ile dolu kutu.

Akit günü için yine Vezîr-i Müşarünileyh tarafından tedarik olunması iktiza eden eşya:

Semâhatlû Şeyhulislâm Efendi'ye: Yeşil çuhaya kaplı bir samur kürk.

Saadetlû Dârüssaâde Ağası Hazretlerine: Yeşil çuhaya kaplı bir samur kürk.

Sultan Hazretleri'nin başağasına: Kırmızı çuhaya kaplı bir samur kürk.

Sultan Hazretleri'nin kethudâlarına: 12 dîba, 12 ağır telli hataî, 12 vasat telli hataî, 6 çuha, 1 hıl'at.

Sultan Hazretleri'nin şahitleri harem ağalarına: Her birine 10 telli hataî, 5 çuha, 1 hıl'at.

Sultan Hazretleri'nin baltacılar kethudâsına: 12 telli hataî, 6 çuha, 1 hıl'at.

Sultan Hazretleri'nin baltacılar bölükbaşısına: 10 telli hataî, 4 çuha, 1 hıl'at.

Sultan Hazretleri'nin baş kapı gulâmına: 12 telli hataî, 6 çuha.

Harem-i Sultânî ağalarına: 100 vasat telli hataî, 40 çuha.

Teşrifatçı efendiye: 1 hıl'at.

İsmetlû, iffetlû Sultan Hazretleri taraflarından tedariki iktiza eden:

Re'fetlû Sadrâzam Hazretleri'ne: Yağlık ve oyalı yemeniler (1 bohça teşrifatçı ile gönderilecek).

Semâhatlû Şeyhulislâm Efendi Hazretleri'ne: 1 samur kürk (beyaz çuhaya kaplı).

Saâdetl Dârüssaâde Ağasına: 1 samur kürk (yeşil çuhaya kaplı, sultanın huzurunda).

Vezîr-i Müşarünileyh hazretlerinin nikâh şahidine: 1 samur kürk (yeşil çuhaya kaplı).

Yazıcı efendi hazretlerine: 12 telli hataî, 2 hıl'at (biri Sultan'dan), 62 çuha.

Teşrifatçı efendiye: 12 telli hataî, 1 hıl'at, 5 çuha.

Baltacılar kethudâsı ağa hazretlerine: 12 telli hataî, 2 hıl'at (biri Sultan'dan, biri Paşa'dan) 62 çuha.

Sultan Hazretleri'nin harem şahitlerine: (Sultan'ın adamlarından olmayıp, saray-ı hümâyûndan musahip ağalardan gelirse) 2 hıl'at.

Vezîr-i Müşarünileyhin şahitlerine: 24 telli hataî, 10 çuha, 2 hıl'at.

Halife efendiye: 12 telli hataî, 4 çuha, 1 hıl'at.

Ziyafet tamamlandıktan sonra Vezîr-i Müşarünileyh tarafından kapı kethudâsı mârifetiyle teşrifat gereğince sultanın mutfağında çalışanlara giydirilecek hıl'at yekûnu 7. (aşçıbaşıya, masraf kâtibine, vekilharç ağaya, pazara gidene birer, sultan kethudâsı adamlarından münasip gördüklerine 3 olmak üzere).

Şeyhulislâm dânişmendlerine ve çuhadârlarına ve Dârüssaâde ağası çuhadârlarına ve yazıcı efendiye ve baltacılar kethudâsına ve paşanın şahitlerine ve kapı hasekisine ve kozbekçilere ve ağa baltacılarına ve hizmet eden hademeye ve paşa vekilinin adamlarına iktizasına göre birer (çıkı ?) olunur. Yekûnu 575 kuruş.

Türklüğe hayran bir hürriyet Şairi

Nazrûl İslâm

YAZAN: Dr. FETHİ TEVETOĞLU

BÜYÜK Türk milleti, Türkiye'yi paylaşmak için aralarında anlaşmış Avrupa'nın üç büyük devleti (İngiltere, Fransa, İtalya) ile onların uşak ve çomak olarak kullandıkları Yunanlılar'a karşı Millî Mücadelesi'ni yaparken, Hindistan'daki bilhassa Müslüman Hindliler, Türkiye'yi maddî ve mânevî yardımlarıyle desteklemek hususunda büyük çaba harcamışlardır.

Millî Mücadele'de Hind Müslümanları'nın Türk din kardeşlerine yaptıkları yardımların son derece değerli tarihî vesikaları, bugün Doğu Pakistan'da bulunan bir genç ilim adamı Pakistanlı kardeşin, Dr. M. Ali Asgar Khan'ın Ankara'da hazırladığı beş yüz sayfayı aşkın doktora tezi içindedir.

(İstiklâl Savaşı'nda Hind - Pakistan Müslümanları'nın Davranışı, 1919 - 1923) adını taşıyan bu eserin, Türk Tarih Kurumu tarafından bir an önce yayımlanması, Türk Millî Mücadele Tarihi'mizin bir mühim bölümünü aydınlatacaktır.

Hindli Müslümanlar arasında Türk Millî Mücadelesi'ni gönülden desteklemiş bir mühim şahsiyet, Hind Müslümanları'nın arasında Bengal'de yetişmiş ve bugün felçli bir akıl hastası olarak hâlâ yaşayan ünlü hürriyet şâiri Nazrûl İslâm'dır.

(Mustafa Kemal Paşa) adlı uzun şiiri ile 1919'da Atatürk'ü ilk defa Hind âlemine tanıtan ve Millî Mücadele'miz için en ateşli parçaları ile büyük mânevî destek olan Nazrûl İslâm, 1899'da yurdu İngiliz boyunduruğu altında inlediği sırada orta halli bir Müslüman ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. 19 yaşında Kalküta'ya gelen Nazrûl İslâm, genç yaşta kendisini şiire ve edebiyata vermiş ve kısa zamanda şiirdeki dehâsı meydana çıkmıştır. Edebî hayatı ve faaliyetleri aşağı - yukarı 20 yıl kadar süren Nezrûl İslâm, yıllardır hastadır ve köşesinde ölümü beklemektedir. Fakat ölmez şiirleri hâlâ hürriyet ve istiklâl âşıkı genç kardeşlerinin dillerinden düşmemektedir.

14 kasım 1963 günü kendisiyle şahsen tanışmak mutluluğuna erdiğim Hindistan Başbakanı Nehru bana, kendilerine (Senbol Kahraman) seçtikleri Kemal Paşa için en güzel şiiri yazan Nazrûl İslâm hastalanınca, tedavisi için onu Londra'ya gönderdiğini; iyileşmeyeceği anlaşılınca onu nasıl bir dikkat ve titizlikle baktırmakta olduğunu ve bütün bu ilgiyi bilhassa Mustafa Kemal'e olan sevgisinden ve bu

şâirin de kendilerinde Kemal hayranlığını yarattığından ötürü gösterdiğini anlatmıştı (*).

Son derece velûd bir şâir olan Nazrûl İslâm, kahramanlık şiirleri kadar, lirik şiirler, şarkılar, gazeller, masallar, roman ve tiyatro eserleri, hicivler, tahzîller v.b. çeşitli yazılar yazmıştır. Bengal'in edebiyat semâsında bir kuyrukluyıldız gibi görülen şâirin başlıca eserleri şunlardır: Yanık Kaval, Üzüntünün Hediyesi, Çağın Mesajı, Sarı Çiçek, Mahkûmun Savunması, Zulmün Şarkıları, Hür İnsan, Zulmün Alevi, Ölümün Açlığı, Hazret-i Ali'nin Kılıcı v.b.

(Yanık Kaval) veya (Ateşten Flüt) adını taşıyan ve kendisine en çok ün kazandıran eseri 1970'de Kalküta'da 21. baskısı yapılan Türkler'le ilgili şiirlerinin toplandığı şiir mecmuasıdır. İçinde 12 şiir bulunan bu eserindeki şiirlerin başlıkları şunlardır: 1 — Feveran; 2 — İsyancı; 3 — Ateşten Gömlekli Ana; 4 — Haberci; 5 — Kuyrukluyıldız; 6 — Kemal Paşa; 7 — Enver Paşa; 8 — Savaş Türküsü; 9 — Şattül Arab; 10 — Sırat Köprüsü'nden Geçiş: 11 — Kurban; 12 — Muharrem.

Türk İstiklâl Savaşı sırasında Hind Hilâfet Komitesi'nin Mustafa Kemal Paşa kuvvetlerini desteklemek amacıyle, Yunanlılar'a karşı Türk cephelerinde savaşmak için 10.000 gönüllü asker yollamak kararını alması üzerine; Türklüğün ve Mustafa Kemal Paşa'nın hayranı büyük Müslüman Hindli şâir Nazrûl İslâm, 1922 yılında, (Savaş Türküsü) başlığını taşıyan şu şiiri yazmıştır:

SAVAŞ TÜRKÜSÜ

Hey... Haydi geliniz!
Şu Okyanus kıyısından savaşın gür sesi işitiliyor
Hey... Haydi geliniz!
Şu suda İslâmiyet boğulmaktadır
Bütün Şeytanlar
Bütün meydanlar
Üzerinde, kan içerek şöyle galibiyet türküsünü söylüyorlar. Dinle!...
Bu gün içten
Kıyasıya savaşıyorlar.
Kesiyorlar şehidlerin başlarını adım adım (ilerleyerek) düşmanlar
Hey... Haydi geliniz!
Sizin canınız gitsin, yiğitlik ve şerefiniz gitmesin.

Nazrûl İslâm

Tutuyor kasırganın kuvvetli topuzunu,
(bu topuz) ancak Müslümanların pençesindedir.
Sizin şerefiniz gidiyor, canınız gidiyor...
Şu hâlde savaş borusunu öttürünüz ve bayrak dalgalandırınız! Korkaklar (Yunanlılar) mânâsızca korkuyorlar
Cengâver yiğitler savaş istiyorlar...
Hey... Haydi geliniz!
Şu Okyanusun kıyısından savaşın gür sesi işitiliyor.
Hey... Haydi geliniz!
Şu gümbür - gümbür, gümbür - gümbür
Bom, bom, bom, bom, bom harbin gür sesi işitiliyor.
Acıklı gürültüleri dinleyip kimler önleyecek?
Hey... Haydi... Haydi geliniz!
Sizin kardeşiniz (Türkler) çaresiz bakıyor,
(Ben) utancımdan ölüyorum
Hey... Herşey gidiyor!
Buna rağmen sizin elinizde neden kılıç kıpırdamıyor?
Savaş trampet temposu
Dinleyerek kan kaynıyor.
Değil mi? Sizin gibi coşkun yiğitlerin kanları kabarmıyor mu?

---

[*] *Dr. Fethi Tevetoğlu: Atatürk Hayrânı Cevâhir-i lâl Nehrû*, Hayat Tarih Mecmuası, *Kasım 1971, sayı 10, ss. 8 - 12.*

Hey... Haydi geliniz!
Biz her zaman hazırız, yalın kılıç
bize yaraşır
Onlar (o Yunanlılar) köleler, savaşmadan
esirlik zincirine boyun eğiyorlar.
Hey... Uzak durun!
Bütün köpekler
Gelerek arslana (Türkler'e) tekme
vuruyorlar. Edebsizler göğüs üzerinde
Bağdaş kuruyorlar. Fil (Türkler)
Tilkinin (Yunanlıların) darbesiyle
yaralanır mı?
Şu kılıçların tik-tak, tik-tak, tik
savaş gürültüsü işitiliyor.
Hey... Haydi geliniz!
Çağırıyor dam-dam da dam-dam gür sesi
savaş davullarının
Şu erkek arslan (Türkler) sesleniyor
Hey... Haydi geliniz!
Üzüntüyü bırakın
Cesaretli olunuz
Şu top tüfek sandıklarını ve korkulu
titreyişleri bırakın
Oynayarak intikam çılkınlıkları yapınız
Bugün PANDOPLAR** gibi korkusuzca
yakıp yıkmanızı istiyorum.
Hey... Haydi geliniz!
Bugün canınızı yürekten kurban ediniz.
Allah adına, kardeş!
Şu din; din sesinin büyük harbi
Şu dinlerin büyük savaş sesi
bütün dünyaya yayılmış
Top gülleleri
Gürleye gürleye
Dâvet ediyor. Bugün yenilme değil
Yenme günüdür. Vatan başlarınızı istiyor!
Bütün şerefleriniz gitmek üzere
Hey... Haydi geliniz!
Çağırıyor, dam-dam da dam-dam
gür sesi savaş davullarının
Hey... Haydi geliniz!
Şu savaş çalgısı çatırdıyor.
Savaş urbalarınızı giyiniz!
Hey... Haydi geliniz!
Yüzünüzü kapatmaktan (saklamaktan)
utanmıyor musunuz?
Hurra... Hurra...
Ne kadar uzak
O ülke ki (Türkiye)
Orada her gün düşman kanıyla
kan bayramı oluyor kardeş!
O kahraman ülke için
Kahramanlık urbaları giyelim.
Bugün bağımsız ülkeyi kurtarmaya
(Hind) esirler gidiyor.

Hey... Haydi geliniz!
Söyleyin, yiğitler (Türkler) için
zafer muhakkaktır.
Korkaklar her zaman ezilir!
Kadınlarımız savaş türküsü dinleyip
kahkahayla gülüyor,
el çırparak savaşa koşuyorlar.
Biz savaş istiyoruz, savaş istiyoruz
Öyleyse harb borularını öttürünüz,
kavuklarınızı sarınız,
silâhlarınızı pençeleyiniz
Biz doğruluk ve insaf askerleriyiz,
ateş urbalarımız üzerimizde!
Hey... Haydi geliniz!
Şu savaş çalgısı çatırdıyor,
savaş urbalarınızı giyiniz!
Hey... Haydi geliniz!
Başbuğ (Kemal Paşa) uyuyanların
kapısında seslenerek savaşa gidiyor
Top, güm-güm diye şarkı söylüyor
Hey... Haydi geliniz!
Bu süngü sesleriyle böğürlere saplanıp
deviriyor!
(Hz.) Ali gibi nâra atınız
Korkmayınız, korkmayınız!
Şu kardeşleriniz (Türkler) pervâneler
gibi kanlar içerisinde dönüyorlar
Sahte devler (Yunanlılar)
Kahredip doğrulara
Vereceksiniz galibiyet nişanını. Böyle
ölümlerden korkmayınız, korkmayınız!
Hey... Haydi geliniz!
Biz delikanlı kahramanlar kan vermekten
çekinmeyiz
Vereceğiz doğrulukla insafa tâcı, tahtı.
Biz zâlimin kanını dökeriz
Biz korkusuz
Ağzına kadar dolu kadehle şarap
İçiyoruz. Aşk şarabını, kılıcın darbesini
çıplak göğüsle karşılıyoruz!
Biz alev alev birlikler,
doğruluk için savaşıyoruz.
Biz asker, biz kahraman şehid soyu
Ölüyoruz zâlimlerin darbesiyle.
Biz kılıçları göğüsleyerek; ölümü gülerek
karşılayıp zafer türküsü söyleriz
Hey... Haydi geliniz!
Şu Okyanus kıyısından savaşın
gür sesi geliyor.

(**) PANDOP: Hind mitolojisinde, ölen kralın oğullarından birisinin yüz, diğerinin beş oğlu varmış. Bunlar tahtı ele geçirmek için savaşınca, PANDOP'un beş oğlu diğer yüz amcaoğlu'nu üstün bir galibiyetle yenerek idâreyi ele alırlar.

İlk Türk B

Yılmaz Öztuna

TÜRK Musikisi sistemi, Batı Musikisi'nin 12 eşit aralığa bölünmüş tanperemanlı sistemine karşılık, 24 eşit olmayan aralığa bölünmüş bir sisteme dayanır. Bu sistem, tabiatın verdiği seslere daha uygun olduğu gibi, pek çok ve pek orijinal makamların teşekkülünü sağlar. Batı Musikisi'nin 2 makamı olan Majör ve Minör, Türk Musikisi'nde «Çârgâh» ve «Bûselik» adlarıyle mevcut olduğu gibi, bu ikisinden başka daha on bir basit makam vardır. Bunlar, Kürdî, Rast, Uşşak, Hüseynî, Nevâ, Sûznâk, Karcığar, Hicaz, Hümâyûn, Uzzâl ve Zengûle'dir. Bunlardan başka son derece güzel ve tesirli mürekkep makamlar da vardır. Ses ve makam zenginliğinin yanında usûl zenginliği de fevkalâdedir. Türk Musikisi sistemi, yeryüzünde Batı Musikisi sisteminden sonra en yaygın musiki sistemidir. Ancak tekseslilikten çokseslilige geçememesi ve milletlerarası çapta ele alınmamış olması, bu emsalsiz zenginliği gölgelemektedir.

Türk Musiki sistemi, Türkler'in Orta Asya'dan getirdikleri ve Yakın Doğu'da geliştirdikleri bir sistemdir. Araplar'dan, İranlılar'dan, Yunanlılar'dan alınmış değildir. Bilakis bu milletler, Türkler, Yakın Doğu'ya geldikten sonra eski musiki sistemlerini bırakmışlar ve Türk Musikisi sistemini kullanmaya başlamışlardır. İslâm milletlerinden başka, Balkanlar ve Doğu Avrupa halk musikileri, tamamen Türk Musikisi sisteminin tesirinde gelişmiştir. Bugün Ortodoks kiliselerindeki âyinler bile Türk Musikisi makamları ile okunmaktadır.

Türkler, günümüze kadar, bir kısmı kendi icatları, bir kısmı yabancılardan alınmış bir düzineden fazla nota yazısı kullanmışlardır. Ancak nota yazısı, daha çok nazariyat eserinde kullanılan bir sistem olmuş, pratikte yayılmamıştır. Onun içindir ki, kulaktan kulağa, hocadan öğrenciye geçen bu musikinin yüzbinlerce bestesi kaybolmuştur. Bugün on binlerce güfte elimizdedir ki, hiçbirinin bestesi zamanımıza kadar gelmemiştir. XVI. asrın sonlarına kadar notalarıyle elimizde bulunan Türk Musikisi ürünleri, şimdilik, son inceleme ve araştırmalarımıza göre 92 parçadan ibarettir. XVII. asırla beraber, zamanımıza kalan bestelerin sayısı esaslı şekilde çoğalmaktadır. Onun için bu yazımızda «ilk Türk bestekârları» derken, bugün elimizde hiç olmazsa bir tek eseri bulunan sanatkârlar düşünülmüştür. Yoksa Orta Çağ Türk bestekârlarından birçoğunun ismini biliyoruz ki, zamanımıza bir tek bestesi gelmiş değildir.

Elimizde Türk Musikisi'ne ait en eski parça, 1224'e doğru doğup 28 ocak 1294'te ölen Safiüddin Abdülmü'min Urmevî'nin Remel usûlünde Nevrûz Beste'sidir. Safiüddin, Âzerbaycan'ın Urmiye şehrindendir. Musiki nazariyatına, felsefeye ve matematiğe dair önemli eserler bırakmıştır. Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi'nin ilk yıllarıyle çağdaştır. İlhanlı Türk imparatorluğunda yaşamış-

tır. — Ondan sonraki bestekârımız, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'dir. 16 nisan 1226'da doğmuş, 15 kasım 1312'de Konya'da ölmüştür. O da Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi ile çağdaştır. Anadolu Selçukluları çağı Türkiye'sine mensuptur. Elimizdeki her iki parçası da saz eseridir: Devr-i Kebîr usûlünde ve Acem makamında bir Peşrev ile bir Irak Saz Semâîsi.

Elimizde XIV. asırdan kalma hiçbir nota yoktur. XV. asırdan, 6 bestekârın 46, XVI. asırdan 8 bestekârın 43 parça eseri elimizdedir. XV. asırdan eserleri zamanımıza gelebilmiş bestekârlar, kronoloji sırasıyle Abdülkaadir Merâğî, Aydınlı Halvetî şeyhi Ömer Rûşenî-i Gülşenî, Emîr Ali Şîr Nevâî, Sultan Hüseyin Baykara, II. Sultan Bâyezid ve Gulâm Şâdî'dir.

Abdülkaadir Merâğî, Güney Âzerbaycan'ın Merâga şehrindendir. Celâyirliler sarayından yetişmiş, sonra Türkistan hakanı Timuroğlu Sultan Şahruh'un ve Türkiye hakanı Osmanoğlu II. Murad'ın Herât ve Bursa şehirlerindeki saraylarında yaşamıştır. Bestekâr ve musiki bilgini olarak ünü, günümüze kadar, eşsiz olmuştur. Nazariyat sistemi, Batılı müzikologlar tarafından birçok defa incelenmiştir. Yazdığı pek değerli nazariyat kitaplarının çoğu elimizdedir. Hoca Abdülkaadir'in oğlu ve torunu Istanbul'da yaşamış, Fâtih ve II. Bâyezid adlarına bugün elimizde bulunan musiki nazariyat kitapları yazmışlardır; fakat hiçbir besteleri zamanımıza kadar gelmemiştir. Abdülkaadir Merâğî'nin ise, birbirinden güzel tam 30 güfteli eseri elimizdedir.

Diğer XV. asır bestekârlarımızdan Timuroğlu Sultan Hüseyin Baykara, onun arkadaşı olan büyük şâir Ali Şîr Nevâî ve Merâğî'nin öğrencisi olan Gulâm Şâdî, Türkistan'ın Herât sarayında yaşamışlardır. II. Sultan Bâyezid ile Ömer Rûşenî ise, Batı Türk yani Osmanlı cemiyetine mensupturlar.

XVI. asır bestekârlarımızın hepsi, Osmanlı toplumundandır. Bunlar, kronolojik sırayla Yavuz'un ağabeyi ve aynı zamanda musiki bilgini olan Şehzâde Sultan Korkut, Kanunî'nin oğlu Şehzâde Mehmed'in mehterbaşısı Nefîrî Behrâm Ağa, Yavuz'un nedîmi ve Şeyhulislâm Hoca Sâdeddin Efendi'nin babası Hasan Cân Çelebî, Şeyh Abdülali, Kemençeci Şâh-Kulu, asıl adını bilmediğimiz Emîr-i Hac, Tanbûrî Hacı Kasım ve Kırım hanı II. Gazi Giray'dır. Bunlardan II. Gazi Giray'dan sonra, Türk Musikisi'nin XVII. asrı başlar. Büyük bir asker ve devlet adamı olan, Moskova sûrları önünde yaralandığı için «Bora» diye anılan Gazi Giray, Moskova Fâtihi I. Devlet Giray Han'ın oğludur. 22 peşrev ve saz semâîsi elimizdedir. 3 dilde şâir, hattat, bestekâr ve sâzende idi.

Râyetê meylederiz kaamet-i dil-cû yerine
Tûğa dil bağlamışız kâkül-i hoş-bû yerine

diye başlayan kahramanlık gazeli, klasik Türk şiirinin en güzel parçalarından biridir.

Eski Istanbul'da

İmparatorluk çağında Istanbul'a izinle girilirdi. Şehre girenler kefil bulmak ve bir işte çalışmak zorundaydı.

1

YAZAN:
REŞAD EKREM KOÇU

OSMANLI İmparatorluğu'nun Avrupa, Asya ve Afrika kıt'alarındaki geniş topraklarının herhangi birinin bir bucağındaki memleketinde orta hâlli tabakanın altında, hattâ fakru zarûret içinde yaşarken, bir iş tutup para kazanmak için, «taşı, toprağı altındır» denilen Istanbul'a gelen bekâr uşaklarının büyük şehirdeki hayatı, şehrin âsâyiş ve inzibatı bakımından mühim bir mesele olmuş, bekâr uşakları hakkında nizamnâmeler yapılmış ve hükümet tarafından bunların tatbikı ciddiyetle, titiz bir dikkatle takip edilmiştir.

Bekâr uşağı nizamına riayet etmiyerek Istanbul'un âsâyiş ve inzibatını bozan bekâr uşakları da şiddetle cezalandırılmış, bu arada ırza tecâvüz ve sirkat vak'alarının fâilleri dahi idam olunmuşlardır.

«Bekâr uşağı» tâbirinde yaş haddi yoktur. Genci, irisi, tüysüz olanı, mürâhık (bülûğ çağına girmek üzere genç), nevhat civan, çıhar ebrû delikanlı, olgun erkek, bedenen çalışabilen zinde ihtiyar cümlesi bu sıfat altında toplanmışlardır.

Memleketlerinde evli ve hattâ çocukları olanlar, oğlunu da yanına alıp gelenler, Istanbul'da bekâr uşağı olmuşlardır. Ancak Istanbul'da evlenenler, bekâr uşağı nizâmına tâbî olmaktan kurtulmuş, Istanbul'un kendi halkından sayılmıştır.

TAŞRADAN GELENLER İÇİN ALINAN TEDBİRLER

Bekâr uşaklarının Istanbul'da yaşama tarzı için alınan başlıca tedbirler şunlardır:

1 — Esnaf olup, herhangi bir iş tutanlar için: mensup oldukları esnaf loncalarında zincirleme kefalete bağlama.

Bekâr Uşakları

Çarşı boylarında, daima kontrol altında bulunmak üzere, dükkânlar üzerine yapılan odalarda, hamam, değirmen odalarında, şehirliden olan ustanın, fırıncının, değirmencinin kefaleti altında yatıp barınmak; yahut toplu iskâna tâbî tutulup, bekâr odalarında ve bekâr hanlarında yatmak.

Bekâr uşaklarının bu kolu, kendilerine kefil olup da, kiralayacak şehirli çıksa dahi mahalle içinde aslâ yatıp kalkamazlardı.

2 — Şehirliden birinin hizmetine girip her ne isim altında olursa olsun (seyis, arabacı, kayıkçı) uşak olanlar, efendilerinin kefaleti altında ve ancak efendilerinin meskeninde, evinde, konağında yatabilirlerdi.

Bir suç işleyen bekâr uşağının kefili ve zincirleme kefilleri, bekâr uşağının suça tekaddüm etmesi gereken uygunsuz hâllerini, suç işlemeye müsait görünen meşrep ve tavırlarını, gidişini haber vermedikleri için mes'ul edilirler, ceza görürlerdi.

Fetihten, yeniçeri ocağının kaldırıldığı tarihe kadar, 1453 - 1826, hemen dört asır boyunca Istanbul'da belediye işlerine Istanbul kadılığı bakar ve şehrin âsâyiş ve inzibatına ve yeniçeri ocağı ile bostancı ocağı memur edilmiş bulunurken, bekâr uşaklarının nizamı ve kontrolü Istanbul kadısı efendiye, yeniçeri ağasına, bostancıbaşı ağaya ve esnaf loncaları teşkilâtına bırakılmış idi.

1826'da yeniçeri asker ocağı ile bostancı ocağı kaldırıldığında, şehrin emniyet idaresi, yeni kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye seraskerliğine verildi. Yine aynı 1826 yılında, az sonra da belediye işleri Istanbul kadılığından alındı. Kadılık, yalnız şer'î ve adlî bir yüksek makam oldu, belediye işleri için bir «ihtisab ağalığı» kuruldu ve bir «ihtisab nizamnâmesi» yapıldı. İşte bu ihtisab nizamnâmesinde Istanbul'daki bekâr uşaklarının ahvâli, tafsilâtı ile müşahede edilmiş ve kadimden beri tâbî olageldikleri nizam hemen hemen aynen muhafaza edilerek tesbit edilmiştir. Bu kıymetli vesikanın bekâr uşakları hakkındaki hükümlerini aşağıya alıyoruz:

SERSERİLER, ŞEHİRDE TOPLANMIYACAK

Istanbulda başı boş ve serseri makulelerinin toplanmasına son derece dikkat edilecektir.

Istanbul'a Anadolu ve Rumeli'den gelen eşhas, pürüzlü bir işini halledip memleketine dönmek üzere gelir, yahut Istanbul'da bir iş tutup geçinmek için gelir. Istanbul'da ihtiyaçtan fazla çoğalmalarına dikkat edilecek olanlar Istanbul'da iş tutup geçinmeye gelenlerdir.

Evvelâ Istanbul, Üsküdar, Galata ve Boğaziçi iskelelerinde ne miktar hammal ve kayıkçı ve hamamlarda ne miktar dellâk ve natır ve çarşı boylarındaki dükkânlarda ne miktar bekâr uşağı esnaf ve çırak vardır, ihtisab ağalığı ile her semtin Mahkeme-i şer'iyyesi tarafından tayin edilecek güvenilir kimseler ve her bir esnafın kâhyaları ve yiğitbaşıları tarafından isimleri, yüz şekilleri, vilâyetleri ve kefillerinin isimleriyle yazılıp tesbit edilecektir; ve bu iş yapılırken eski kefaletle kalmayıp kefaletler yenilenecek, icap ederse yeniden kefilleri alınacaktır.

Tanzim edilecek olan bu defterlerin bir

Eski Istanbul'da bekâr uşağı satıcılar.

nüshası her semtin mahkemesinde, bir nüshası ihtisab ağalığında, bir nüshası da ait oldukları esnaf kâhyalıklarında duracaktır (İhtisab ile kâhyalıklardaki defter, bekâr uşaklarının ahvalini kolay takip için iş üzerine tanzim edilmişti, meselâ hamam uşakları defteri, hamamcılar kâhyasında, kayıkçılar defteri, kayıkçılar kâhyasında, hamallar defteri, hamallar kâhyasında ve birer nüshaları da ihtisab ağalığında. Mahkeme defterleri ayrı idi, meselâ Eyüp kadılığı sınırı içinde kaç hamam uşağı, kaç kayıkçı, kaç hammal vardır ve tabiî bunlar da yukarıdaki maddede zikredildiği şekilde tesbit edilmiş olarak).

ISTANBUL'A İZİNLE GİRİLİRDİ

Elinde mürûr tezkiresi (Istanbul sınırı geçme tezkiresi) olmayan Istanbul'a giremez.

Mürûr tezkireleri, Istanbul'a gelenler tarafından geldikleri yerden, kendi vilâyetlerinden alınacaktır.

Mürûr tezkirelerine, gelenlerin ne için geldikleri, bir iş takibi için mi, bir iş tutmak için mi, yoksa Asâkir-i Mansûre'ye asker yazılmak için mi, mutlaka kaydedilmiş olacaktır.

Bir iş tutmaya gelenlerin tezkiresine hangi işi tutmak için geldiği de yazılacaktır (meselâ dellâk mı, kayıkçı mı, hammal mı olacaktır).

Rumeli'den gelenlerin mürûr tezkirelerine Küçükçekmece'deki karakolda, Anadolu'dan gelenlerinkine de Bostancıbaşı köprüsündeki karakolda bakılacaktır (Bu iki nokta fetihten beri Istanbul şehrinin hududu sayılmıştır). Bu iki karakolda Asâkir-i Mansûre'den birkaç nefer ile ihtisab ağasının güvenilir doğru bir adamı bulunacaktır. Kendinden mevcut olup (vaktiyle bostancıbaşılığa bağlı ve bostancılar nezâretinde olan) bu iki karakoldan başka ihtisab ağasının bir güvenilir doğru adamı da Yarımburgaz'daki derbendcilerin yanında bulunacaktır.

ŞEHRE GİRİŞ

Anadolu tarafından gelenler, Bostancıbaşı köprüsünde, Rumeli'den gelenler de Küçükçekmece ve Yarımburgaz'da bulunan karakollara uğramadan ve ellerindeki mürûr tezkiresini orada göstermeden Istanbul toprağına asla giremezler.

Yukarıda adı geçen üç karakoldan birine uğramadan tavukçu yolundan (patika, keçi yollarından) gelip Istanbul toprağına girenler, ellerinde mürûr tezkireleri de bulunsa, haklarında cezâî işlem yapılır.

Karakollarda mürûr tezkireleri dikkatle muayene olunur, sureti karakolda bulunacak bir defterin giriş tarafına aynen kaydedilir ve mürûr tezkiresinin üzerine «ihtisaba» diye yazılarak tezkire sahibine iade edilir.

Şehir sınırı karakollarına tezkiresini kayd ve üzerine havalesini yaptırtan, şehir sınırını geçip Istanbul toprağına girer ve şehre girer girmez de doğruca Çardak iskelesindeki ihtisab ağası konağına giderek elindeki mürûr tezkiresini gösterir.

İhtisab ağalığında da «Anadolu defteri» ve «Rumeli defteri» diye iki defter

bulunacaktır. Sınır karakollarında kaydını yaptırıp gelmiş olanların mürûr tezkireleri, geldiği tarafa göre bu defterlerden birine kaydedilecek, gelenin eşkâli ve ihtisab ağalığına müracaat ettiği günün tarihi de yazılacaktır.

Üç karakoldaki defterler her hafta sonunda ihtisab ağalığına getirilecek ve ağalıktaki defterlerle karşılaştırılacaktır.

A) Ağalık defterinde isim fazlası çıkarsa (ki zayıf ihtimaldir, zira «ihtisaba» havalesi olmadığı için kaydı sırasında tutulmuş olacaktır) sınırdan kaçak geçmiş olanlar tesbit edilmiş olacaktır. Tecziye edilmek üzere aranıp bulunacaktır.

B) Karakol defterlerinde isim fazlası çıkarsa, Istanbul'a gelmiş olması gereken adamlar ne olmuştur, nerededir, şiddetle aranacaktır.

C) Karakoldan geçiş ve ağalığa müracaat tarihleri arasında birkaç günlük fark varsa, bu adamlar bulunup bu günleri nerede geçirdikleri ehemmiyetle tahkik olunacaktır.

Bu nizamnâmeden evvel Istanbul'a gelmiş olan ve bundan böyle gelecek olan bekâr uşakları için, münasip semtlerine uydurularak Istanbul'da 3 - 4, Üsküdar, Galata ve Eyüp'te de 1 - 2 bekâr hanı tahsis olunacaktır.

Bu bekâr hanlarında bekâr uşakları, Müslüman ve gayrı Müslim diye ayırt edilmeden karışık olarak iskân edileceklerdir.

Gelenler bir işe, sanata girinceye kadar, ihtisab ağası tarafından o hanlardan birine gönderilecektir.

ŞEHRE YERLEŞTİKTEN SONRA VE GERİ DÖNERKEN

Gelenler, ağalığa ilk müracaatlarında hangi işi tutacağını kaydettirmiş olacağından, ağalıkça bir bekâr hanına gönderildikten birkaç gün sonra, evvelâ hemşehrisinden bir kefil bulup, ağalığa getirmeye ve onu da ismi ve şekli ile kaydettirmeye mecburdur. Bu kefilin de bir başkasının kefaleti altında olması şarttır.

Gelen bekâr uşağının yanında tüfeği, tabancası varsa, fişekleri ihtisab ağalığı tarafından alınacak ve emaneten saklanacak, silâh sahibinde kalacaktır.

Bekâr uşağı sonra hangi dükkâna, fırına gireceğini, yahut hangi iskeleye kayıkçı veya hamal olacağını veyahut hangi hamamda uşak olarak işleyeceğini söyleyecek ve evvelce mürûr tezkiresinin kaydedildiği yerin altına yazılacaktır. Bunun üzerine tahkik olunacak, o dükkânda, fırında, iskelede, hamamda çalışan, işleyenler kifayet eder sayıda ise, Istanbul'da fazla adam yığılmaması için yeni gelen bekâr uşağı memleketine iade olunacaktır.

İhtisab ağası «ihtisâb-ı Istanbul» diye bir mühür kazdıracaktır.

Bu nizamnâmeden önce ve bundan böyle Istanbul'a gelip bir işte çalışmakta olanlardan memleketine dönmek isteyenler veya yeni gelip de, gireceği işte yer bulamayıp memleketine iade olunanlar Istanbul kadılığından dönüş için bir mürûr tezkiresi alacaklardır.

Istanbul kadılığından alınacak dönüş mürûr tezkiresi de, gelirken alınan tezkirenin aynı tafsilâtını ihtiva edecektir. Bekâr uşağı bu tezkireyi ihtisab ağalığına götürecek, ihtisabdaki defterde kaydını bozduracak, dönüş tezkiresine de «kaydı bozulmuştur» diye yazılacak ve ihtisab mührü ile mühürlenecektir.

Ellerinde böyle dönüş mürûr tezkiresi olmayan bekâr uşaklarına, yukarıda adı geçen üç sınır karakolunda Istanbul'dan çıkış izni verilmez ve ahvâlinin, çıkış sebebinin tahkiki için tevkif olunur.

Ellerinde usulünce tanzim edilmiş mürûr tezkiresi olanlar mutlaka sınır karakolundan geçmeye ve orada tezkirelerini kaydettirmeye mecburdurlar.

Bekâr uşağı Istanbul'da mev'ud eceliyle ölürse, kefili ve çalıştığı yerin adamı ihtisab ağalığına gelerek, ağalıktaki defterde adının yanına öldüğünü kaydettireceklerdir.

Sınır karakollarında, Istanbul'a girerken ve Istanbul'dan çıkarken adam başına 4, hayvan başına 2, yani piyade bekâr uşağından 4, atlı bekâr uşağından 6 para tezkire harcı alınır. Her ne sebeple olursa olsun, başka hiçbir para alınmaz.

Istanbul'da (Nefs-i Istanbul, Üsküdar, Galata, Eyüp) bekâr uşaklarının ikametine tahsis olunan bekâr hanlarının ahşap hanlar olması şarttır.

Bekâr uşakları, bu hanlardan sabahları işlerine gitmek üzere çıkarlar, akşamları da belli saatlerde hanlarına dönerler.

Hanlardaki odalarında cephane, fişek saklayamazlar. Saklar ve görülür ise, han odabaşısı ve hancı derhal ihtisab ağalığına ihbâra mecburdur; bu gibiler hemen tevkif edilir ve cezalandırılır.

Hamal, kayıkçı vesair bekâr uşaklarının bekâr hanları dışında, şurada burada bekâr odası kurup kalmaları yasaktır (Istanbul'un türlü hâdiselere, vak'alara sahne olan kadîmden beri pek meşhur olan bekâr odalarının bu nizamnâmede kaldırıldığını görüyoruz).

YÜZ İFADESİNİN ÖNEMİ

Sınır karakollarında Istanbul'a gelen bekâr uşaklarının ellerindeki mürûr tezkiresinin kaydı ile iktifa edilmeyecektir. Gelen bekâr uşağının yüzünün şekline, tavır ve hareketine, kılığına kıyafetine, bilhassa dikkat edilecektir. Askere yazılmaya veyahut bir efendi kapısında uşak olmaya veya herhangi bir iş tutmaya geliyorsa, yüzünde meymenet var mı, yok mu, hâli tavrı emniyet veriyor mu; yahut asker, uşak veya iş işleyecek takımından olmayıp şöyle serserice gelmiş, müfsit ve şerir olduğu şüphesini uyandırıyor mu? Şüpheli adam olduğu kanaatine varılırsa, mürûr tezkiresine: «Âdeta ihtisaba», emniyet vermiyorsa «fakat ihtisaba» diye kaydedilecektir. Şüphe hangi noktadan ise, o hususta, ihtisab ağalığına tertip edilir bir şifreye göre bir rakam ile ayrıca kaydedilecektir.

Sınır karakollarından elindeki mürûr tezkiresi «şüpheli» işareti ile gelmiş olan bekâr uşağı, ihtisab ağasında sorguya çekilir, hâl ve şanı gereği gibi aydınlatılır, uygunsuzluğu meydana çıkarsa, Bâbıâlî'ye ihbar ve oradan gönderilen adamlara teslim olunur.

Vak'a-i Hayriyye'den sonra Istanbul'daki bekâr uşaklarının haşarat ve baldırıçıplak makulesinden 20.000'den fazla bekâr uşağı, ellerine mürûr tezkireleri verilerek kayıklara doldurulmuş, oradan, memleketlerine gitmek üzere Gelibolu ve İzmit iskelelerine tardedilmişlerdi. Zamanla bilhassa bunların Istanbul'a tekrar girmesi şiddetle menedilmiştir.

Adalardan gelen bekâr uşaklarının mizaçları, Anadolu ve Rumeli halkının mizacına uymaz, asla bağdaşamazlar. Bundan dolayı Adalı (Ege Adaları) bekâr uşaklarına ayrı bir han tahsis edilecektir.

YOKLAMALAR

İhtisâb ağalığı tarafından «hamamlar yazıcısı» diye ve «hamallar yazıcısı» diye iki memur tayin edilecektir. Bunlar iki ayda bir, iskeleleri ve hamamları teftiş edeceklerdir. Defterlerle tesbit edilmemiş hamal, natır, dellâk, dellâk şâkirdi buldular mı, ihtisab ağalığına getirecekler, kim olduğu, ne suretle girdiği araştırılacaktır. İhtisab ağasının haberi olmayarak ve kefilsiz çalışıyorsa, hamamın hamamcısı ve iskelenin hamallar kâhyası derhal Istanbul'dan tardedilecek, hamam da kapatılacaktır. Ziyade şiddet lâzım geliyorsa, hamamcılar kâhyası ile hamamcılar yiğitbaşısı da cezalandırılacaktır.

Dışarıdan gelen bir bekâr uşağı kayıkçı, mavnacı, salapuryacı, ne olacaksa ve hangi iskelede işleyecekse, o iskelenin kâhyası ve işleyeceği işten kefili ile ihtisab ağası huzuruna gelip, kaydı yapılacaktır. Bunların yoklamaları da, kayıkçılar da, hamallar ve hamamlar usulüne tatbik olunacaktır.

Duvarcı, sıvacı, nakkaş ve yapı meselesi bekâr uşakları da böyledir. Bu adamların defteri, mimarbaşı ağa tarafından tanzim edilip, Istanbul'un bunlardan ne miktar adama ihtiyacı olduğunu da keza mimarbaşı ağa tayin edecektir; defterin bir nüshası ihtisaba verilecektir. Bunların ara yoklamaları da mimarbaşı ağa tarafından yaptırılarak ihtisaba bildirilecektir. Bu bekâr uşaklarının Müslüman olanları, isimleri, eşkâl-i vechiyesi, kefillerinin isimleri ile ve kaç nefer oldukları tesbit edilerek tüccar tâifesinin bulunduğu hanlarda yatabilirler. Yalnız silâh bulundurmaları kat'iyyen yasaktır.

Kayık yapıcı, kalafatçı, kürekçi, makaracı, tulumbacı esnafı arasındaki bekâr uşakları da bu usûle tâbî olup, tersane kethudâlığına bağlıdırlar.

Bir efendi kapısında hizmetkâr olan taşralı yersiz yurtsuz bekâr uşakları, efendisinin kefâleti altında o çalıştığı kapıda yatıp kalkar. Kapısından çıkarıldığında, yersiz, başıbozuk kalacağından, hizmetine son veren adam, sebebini beyan ile eline bir tezkire vermeye mecburdur, bekâr uşağı bu kâğıt ile ihtisab ağalığına müracaat eder ve yeni bir kapı bulunca, yine ihtisab ağalığına gelerek öbür efendiden aldığı kâğıdı yırttırır, yeni ka-

Bir handaki bekâr uşakları dinlenme ânında.

pısının yeni kefiline kaydettirir.

Çıkarıldığı kapıdan elinde tezkiresi olmayan hizmetkâr bekâr uşağı hanlarına kabûl edilmez ve yeni bir kapıya hizmetkâr olarak giremez.

Hizmetkâr bekâr uşağı, çalıştığı kapıdan hoşnut kalmayıp çıkmak isterse, efendisinden aylık, yıllık vesair alacağı varsa ve o adam uşağından hakkı olan bu parayı ödememek için eline tezkiresini vermemek ve bu eziyet, tazyik ile onu bu hakkını istemekten vazgeçirmeye çalışırsa, uşak ihtisaba şikâyet eder; ihtisab, o efendi tüccar ise mensup olduğu lonca vasıtasıyle, memur ise, en büyük âmiri vasıtasıyle bu gadrin önüne geçer.

KÜRT VE ARNAVUTLAR'A GELİNCE

Arnavut ve Kürt'ün, ayak takımının Istanbul'a yerleşip çoğalması hiçbir vakit caiz değildir. Hâlen mevcut olanlara ilişilmeyecek, yeniden gelenler önlenecektir.

Yedikule dışındaki salhanelerde olan bekâr uşağı, Arnavutlar, kasapbaşı ağa tarafından deftere tesbit edilecek, bu defterin bir nüshası, ihtisaba verilecek, sık sık yoklanacaktır, defter fazlaları Istanbul'dan çıkarılacaktır.

Fırınlarda, dükkânlarda ve imâretlerdeki ekmekçi, simitçi ve fodlacı bekâr uşağı Arnavutlar, dükkânlardaki paçacı bekâr uşağı Arnavutlar da böyledir. İşin çevrilmesine yeterinden fazla adam bulunmamasına dikkat edilecektir.

Salhaneci, kasap, fırın uşağı ve paçacı Arnavut bekâr uşakları da, asla silâh bulunduramazlar.

Mevsimlerinde zaman zaman Istanbul'a kasaplık hayvan sürüleri getiren Cihanbeyli ve Alişanlı aşiretleri Kürtleri'nden gayrı, bekâr uşağı Kürt tayfası hiçbir sebeple Istanbul'a giremez.

Istanbul'a erzak, odun ve kömür getiren gemi ve kayıkların reis ve tayfaları olan bekâr uşakları daima göz önünde tutulacaktır, geceleri Istanbul'da kaldıkları müddetçe gemilerinde, kayıklarında yatacaklardır. Hâli - tavrı şüpheli görülenler hemen ihtisab ağalığına ihbar edilecektir.

Mahalle içlerinde arka sakası yahut atlı sakalardan taşralı bekâr uşağı olanlar gece mahalleler içinde kalamazlar, bekâr hanlarında yatarlar. Ancak yangın çıktığında gece kaldıkları handan çıkıp, mahallesine kaçıp, hizmette güçlük olduğundan saka bekâr uşaklarının, mahalle imamının ve halkının kefaleti ile sakası bulunduğu mahallede bir bekâr odasında ikametine izin verilir. Fakat odalarında asla silâh bulunduramazlar. Mahallelerde ihtiyaçtan fazla bekâr uşağı saka olamaz.

Vefa hanındaki Midilliciler'in nezâreti ve sayısı, kiracıbaşı ağaya bırakılmıştır. Kiracıbaşı olacak adam, gayet doğru bir

adam olacaktır. Midillici bekâr uşaklarından hiçbir fert, Vefa hanından başka bir yerde kalamaz. Vefa hanına Midillici ve beygir sürücüsü bekâr uşaklarından gayrı kimse girip çıkamaz veya bunlar münasebetsiz bir yerde tutulursa, eğer ihbar etmemişse, kiracıbaşının hakkından gelinir.

Saraçhânedeki bekâr uşağı saraçlar, kadimden beri devam edegelen nizamlarına tâbîdirler. Ancak yeniçerilik zamanında Saraçhaneye zabit girip saraç bekârlarının ahvâlini teftiş edemezdi; şimdi bütün çarşılar gibi saraçhâne de, Serasker Paşa, İstanbul Kadısı, Asâkir-i Mansûre binbaşısı ve ihtisab ağası tarafından teftiş edilir ve içlerine saraçtan gayrı bekâr tayfası karışmamasına dikkat olunur.

Uzunçarşı esnafı, destereci, eğeci, bıçkıcı, sırıkçı, kantarcı, kovacı ve at canbazı bekâr uşakları, sairleri gibi defterli ve kefilli dükkânların üstünde ve ahırlardaki bekâr odalarında kalırlar, içlerine yabancı karışmamasına, lüzumundan artık almamalarına dikkat edilir, teftişleri de sair bekâr uşakları gibidir.

Bütün bekâr uşaklarının kıyafetlerinin işlerine uygun olması şarttır. Sefihâne kılık kıyafetle nümayişler kat'iyyen yasaktır.

Nefs-i İstanbul'da, Üsküdar'da, Galata'da, Eyüp'te bekâr uşakları için mevcuttan gayrı han ve bekâr odaları inşası memnu iken, bir müddetten beri, (yeniçerilerin azgın zorbalığı yüzünden) mülkî nizamlara bakılmayıp her tarafta bekâr odaları, bekâr hanları, üstü odalı kahvehâneler ve dükkânlar yapıldı. Bundan böyle hâlen mevcut olan kâgir ve ahşap hanlardan maada, yeniden bekâr hanı ve bekâr odaları yapılması kesin olarak yasak edilmiştir.

Mevcut olan bekâr odalarının tamiri lâzım gelse, hâlen şekli ne ise muhafaza edilecek, kat'iyyen ilâve yapılmayacaktır.

Hâlen mevcut dükkânlar üzerindeki bekâr odalarında dükkân sahibi bekâr uşağından gayri kimse yatamaz, «vilâyetimden gelmiş hemşehrimdir veya akrabamdır» diye odasına bir nefer bekâr uşağı dahi alamaz.

Hâlen mevcut olup, İstanbul halkının kendilerne gelir temini için yaptırtmış olduğu bekâr odaları dükkâna tebdil edilecektir.

Metnini biraz açarak naklettiğimiz bu nizamnâmenin bir maddesinde Vak'a-i Hayriyye'den sonra haşarât ve baldırıçıplak makulesi 20.000'den fazla bekâr uşağının İstanbul'dan çıkarıldığını kaydettik; bu 20.000 nefer bekâr uşağı, yeniçeri kırımının artığıdır. Vak'a-i Hayriyye üzerine yazdığı «Üss-i Zafer» adındaki eserinde Sahaflar şeyhi - zâde Es'ad Efendi bu sürgünü şöyle anlatıyor:

«Lâğımcıbaşı Dede Mustafa Ağa, bu muharrir, vezirin fermanı ile evvelâ Hocapaşa hanından 200 miktarı hamal ve ırgat makulesi eşhas-ı zâideyi yazdık ve ellerine mürûr tezkiresi verip Bağçekapısı'ndan mavnalara doldurup Üsküdar yakasına geçirdik. Sonra bu fakir, maiyetinde bir nefer mürûr tezkiresi kâtibi ile saray meydanında bir çadırda çalıştım; aynı işe bostancıbaşı da yanında bir kâtiple Yalıköşkü'ne memur edildi. İstanbul'un her tarafından takım takım devşirilen her bir nevi bekâr uşakları oralara getirilir, ellerine mürûr tezkirelerini verir, silâhsız olarak Yalı Köşkü'nden kayıklara doldurur, zahire nâzırı da hergün gelir, kumanyalarını verir, Anadolu'dan olanları İzmit'e, Rumeli'den olanları Gelibolu'ya gönderirdik. 20.000'den ziyade adamı bu suretle İstanbul'dan tardettik».

Bekâr uşakları üzerindeki baskı, Tanzîmat devrinde kalktı. İstanbul'da zabıta vak'aları da derhal arttı.

Unutmamalıdır ki, İstanbul âsâyiş ve inzibatının en bozuk olduğu zaman, XVIII. asrın son yılları ile, XIX. asrın ilk yılları içinde, yeniçeri ocağının bir haşarat yatağı olduğu, İstanbul'daki bütün bekâr uşaklarının ocağa yazılıp yeniçeri olduğu, yahut vücutlarının görünen uzuvlarına (el, kol, bâzû, baldır) ocak nişanları dövdürerek yeniçeri taslakçısı olduğu zamandır.

Bu eli bayraklı şehir eşkıyâsının yapmadığı rezâlet ve mel'anet kalmamış, alabildiğine çoğalan ve içleri kefilsiz bekâr uşaklarıyle dolan bekâr hanları, bekâr odaları, kahvehâneler üstüne yapılan odalar birer «Dâr-ün-nedve-i haşarât» olmuş, kendi aralarındaki tâzerûlarla şehirlinin süflî tabakasından hîz oğlanlar ve fâhişe avretler ile olan çirkin münasebetlerle kalmayıp ırz ehli hâtunları ve gençleri cebren ve kahren ve hattâ alenen oralara kaldırmaya başlamışlardır.

(Devamı var)

Türkler'e Esir Düşen Fransa Kralı

Hastalanan Fransa kralı St. Louis Kudüs şehrini almayı adamıştı. Günün birinde hastalığı geçince Haçlı ordularını topladı. Sonunda Türkler'e esir düştü.

YAZAN: ADNAN GİZ

FRANSA Kralı St. Louis hastalanmıştı. Eğer iyileşirse yüz elli yılı kaplayan Haçlı savaşlarından sonra yeniden Müslümanlar'ın eline geçmiş bulunan Kudüs şehrini kurtarmayı adadı.

On iki yaşında Fransa tahtına çıkmıştı. Dinine o kadar bağlıydı ki, Hıristiyanlığın ululanına verilen «saint» unvanı bir gün ona da lâyık görülecekti.

Günün birinde iyileşince hemen adağını yerine getirmek istemiş ve Haçlı savaşlarının tarihinde yedinci sırayı alacak olan seferin açılmasına karar verdi. Bu karar zamanın Papa'sı tarafından desteklenmiş ve bütün Hıristiyanlık âlemi yardıma çağrılmıştı.

Haçlı seferlerinin amaç ve sebepleri bizim için üzerinde durulmaya değer bir konudur. Amaç, bilindiği gibi Hazret-i İsa'nın yaşadığı ve öldüğü Kudüs şehrini Müslümanlar'dan kurtarmaktı. Tarihte eşi bulunmayan ve milyonlarca insanın hayatına mal olan bu seferin başlıca sebebi de, Orta Asya'dan kopmuş genç bir ulusun, Müslüman Türkler'in Batı'ya doğru ilerlemesiydi. Malazgirt zaferi 1071 yılında kazanılmıştı. Haçlı seferleri 1096'da başladı. Arada yirmi beş yıl var. Türk ilerlemesinin ilk hedefi olan Bizanslılar feryad ediyor: «Bizi Türk tehlikesinden

Haçlılar'ı Kudüs surları önünde gösteren temsilî bir resim.

kurtarın» diyorlardı. Haçlı seferleri başlamış, Tuna boylarından Akdeniz'e ve Nil nehri kıyılarına kadar nice ülkeler kan ve ateş içinde bırakılmış, bu arada Kudüs iki defa Hıristiyanlar'ın eline geçmiş, yine de Türk'ün ilerlemesi durdurulamamıştı. Haçlı seferleri 1270'de sona erdi. Fakat Batı'da bu seferleri yaratan kin ve intikam duyguları kaybolmadı. Viyana bozgunundan, Balkan savaşına kadar sürdü, gitti.

Tarihin büyük olayları tek faktöre bağlanamaz. Bu savaşların başka önemli sebepleri de vardı. Avrupa'nın insan gücünü, İslâm dünyasına karşı harekete geçirmekle Papalık makamı, özlediği üstün irâdeye sahip oluyor, cismanî kuvveti temsil edenleri yine buyruğu altına alıyordu. Yüzyıllardan beri sürüp giden bir din rekabeti sona eriyor, yardım dileyen Bizans, Roma kilisesinin üstünlüğünü kabûl ediyordu. Avrupa kıtası hâlâ, Cermen, Norman ve Franklar gibi uygarlıktan uzak kitlelerle doluydu. Haçlı seferleri, bu enerji yüklü, kavga ve ganimet arayan adamların zararlarını, Avrupa dışına aktarıyordu. Venedik gibi yalnız ekonomik çıkarlar peşinde koşan ülkelerin

insanları için, Doğu'da yepyeni ticaret yolları ve imkânları açılıyordu. Bir başka yoruma göre, o zamana kadar yarı uygar, yarı aç, krallara, derebeylerine, hattâ papazlara kölelik eden Avrupa toplumları, ilk defa kendi dilek ve irâdeleriyle bir gayenin çevresinde birleşiyor, kırbaç ve zincir şakırtısı olmadan kendi istekleriyle bir hayâlin peşinde koşuyorlardı. Bilindiği gibi ilk Haçlı Seferi 1096'da kral ve prenslerin önderliği olmadan Pierre L'Hérmite ve Züğürt Gautier isimli iki kişi tarafından hazırlanmış, on binlerce insan bir sokak gösterisine gider gibi, Orta Avrupa'dan Kudüs'ün yolunu tutmuştu. Yukarıda işaret ettiğimiz yoruma göre bu hareket, Avrupa'da ilk demokratik kıpırdama sayılamaz mıydı? Bu tarihten sonra aynı toplumlar, çeşitli gösterilerle derebeylerinin şatolarına, kral saraylarına, hattâ Bastille'e saldırmak cesaretini kendilerinde bulacaklardı. Haçlı Seferlerinden sonra derebeylerinin burnu kırılmış, toprağa bağlı kölelik düzeni sarsılmıştı.

174 yılı içine alan sekiz sefer sonunda, Avrupalılar'ın — Yakın Doğu'da elde ettikleri toprak parçalarını kaybetmiş olmalarına rağmen, — bu seferlerden yine kazançlı çıktıkları kabûl edilmiştir. Bazı müteassip tarihçilerin kabûle yanaşmadıkları bu gerçek, Batı'nın hür düşünceli yazarları tarafından cesaretle açıklanmış ve Avrupalılar'ın Doğu ülkelerindeki uygarlığı ve ileri kültür seviyesini görmek ve tanımaktan yararlandıkları belirtilmiştir.

Batı'nın bu vahşet dolu saldırılarının, İslâm dünyasını cesaret ve şerefle savunan Türk milleti üzerindeki etkileri neler olmuştur? Hemen şunu belirtmek gerekir ki, Haçlı seferleri, Türkler'i, tarihinin en kötü döneminde yakalamıştı. Büyük Selçuklu imparatorluğu parçalanmış, ağacından yere düşen bir nar gibi birkaç parçaya ayrılmış, tanelenmişti. Bu bölünme, İznik ile Kudüs arasındaki toprakların, yurt ve devlet birliğini ortadan kaldırıyor, vahşî orduların bile geçebileceği gedikler açılıyordu.

Ne acı bir imtihandır ki, 1096'da başlayan Batı saldırısı ardı ardına gelen dalgalar hâlinde sürüp giderken, 1220'de Doğu'da başka bir vahşet kasırgası kopacak, Moğollar'ın saldırısı başlayacaktı. Ve Türk milleti, iki yüz yıl boyunca Batı'dan ve Doğu'dan gelen bu saldırılara karşı koyacak ve fırtına dindiği zaman, genç ve dipdiri bir Türk Osmanlı devletinin doğduğu görülecekti. Milletimizin, tarihinde vermiş olduğu bu emsalsiz imtihan, geleceğinin de önemli dayanaklarından biridir.

DİMYAT DÜŞÜYOR

Saint - Louis'nin sefer hazırlığı uzun sürmüştü. Haçlı ordusu, Marsilya'nın batısında Aigues - Mortes limanında toplanmaktaydı. Kral, yaklaşık olarak 50.000 asker, 120 büyük ve 1.500 küçük gemi ile bu sefere katılıyordu. Kralın yanında eşi ve üç kardeşinden başka Fransa'nın ve öteki ülkelerin ünlü şövalye ve rahipleri de vardı. Nihayet, 1248 yılının ağustos ayında Akdeniz'e açıldılar. Bu tarihte Yakın Doğu tamamen Moğollar'ın baskı ve tehdidi altında bulunuyordu. Anadolu Selçuklu sultanının beş yıl önce Kösedağı'ndaki acı yenilişinden sonra bölge, Moğollar'ın istilâsına açılmıştı. Moğol devleti, Anadolu ve Suriye'de bazı önemli kaleleri elinde bulunduran Haçlılar'la iyi münasebetler kurmaya çalışıyordu. Kudüs üzerindeki mücadeleyi bir süreden beri Mısır'daki Eyyûbî devleti yönetiyordu. 1244'de Eyyûbî Sultanı Melik Salih, Moğollar'ın önünden kaçan Harzem Türkleri'nin yardımı ile Kudüs'ü sonuncu defa geri almıştı. Kutsal şehir, bu tarihten sonra Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar 674 yıl Türk hâkimiyeti altında kalacaktı. Fransa kralı, Eyyûbî devletini vurmak için Mısır'ı hedef olarak seçmişti. Haçlı donanması önce, Hıristiyanlar'ın elinde bulunan Kıbrıs'a gitti. Kışı orada geçirerek son hazırlıkları tamamladılar. Bu sırada Kıbrıs'a gelen Moğol elçileri, Fransa kralına, Müslümanlar'a karşı birleşme teklif ettiler.

Bu işbirliği gerçekleşip, başarıya ulaşırsa, Fransızlar'a Suriye'yi vereceklerdi. Moğollar'ın Haçlılar'la birleşmesi, Mısır için önemli tehlikeler yaratabilirdi. Fransa kralı, teklife nedense fazla ilgi göstermedi. İki rahibi hediyelerle birlikte Moğol karargâhına göndermekle yetindi. Ama bir süre sonra şartlar değişince o, Moğollar'dan yardım istemek zorunda kalacaktı.

1249 yılının haziran ayı başında, Haçlı

donanması Dimyat kalesi önünde göründü. Melik Salih, uzun zamandan beri, Suriye'deki Haçlılar'la işbirliği yapan akrabası prenslerle savaş hâlinde bulunuyordu. Kuşatılmış olan Humus kalesi, bir türlü düşmüyordu. Haçlılar'ın Mısır üzerine saldırıya geçecekleri bilindiği ve beklendiği hâlde, Melih Salih, bizzat Humus kuşatmasına katılmış ve burada ciddî şekilde hastalanmıştı. Haçlı donanmasının Dimyat önüne geldiğini duyunca kuşatmayı kaldırarak mahfe ile Mısır yolunu tutmuş ve ülkenin savunması için gereken emirleri vermişti. Talimata göre, Dimyat kalesini savaşçı bir kabile olarak tanınan Benî Kinaneliler savunacak, Emîr Fahreddin kumandasındaki bir ordu, kıyıları koruyacaktı. Otuz yıl önce bir başka Haçlı ordusu yine Dimyat'ı kuşatarak almış; halkın büyük kısmı kılıçtan geçirildikten sonra, bir kısmı da köle olarak satılmıştı. Fransızlar saldırıya geçince, Benî Kinane kabilesi kaleyi bırakıp kaçtı. Otuz yıl önceki felâketi unutmamış bulunan ahali de paniğe kapılıp onları takip etti. Böylece Haçlılar, 6 haziran günü, savaşmadan Dimyat'a girmiş, şehirdeki hazine, silâh ve erzakı ele geçirmişlerdi.

Bu sırada Melik Salih, Mısır'a dönmüş bulunuyordu. Felâketi duyunca hastalığı büsbütün arttı. Haçlılar'ın ülkeye ayak basmalarına imkân veren kabilenin büyüklerini ölümle cezalandırdı. Haçlı ordusu Dimyat'a yerleştikten sonra, dört ay kadar önemli bir savaş hareketi olmadı. Hastalığı gittikçe ağırlaşan Melik Salih, kasım ayı içinde öldü. Şimdi Mısır ve Orta Doğu tarihinde yeni bir devir başlıyordu.

BİR TÜRK PRENSESİ

Tarihin, güçlü ve yiğit bir hükümdar olarak tanıttığı Melik Salih, sekiz yıllık kısa saltanatında önemli işler yapmış, Suriye'nin bazı bölgelerine yerleşmiş bulunan Haçlılar'la kahramanca savaştıktan sonra, Harzem Türkleri'nin yardımı ile Haçlı savaşlarının gayesi olan Kudüs şehrini son defa geri almıştı. Bu dönemde Moğol ordularının önünden kaçan veya esir düşüp Avrupalı esir tacirleri tarafından İslâm ülkelerine satılan Harzem ve Kıpçak Türkleri çoğunlukla Mısır'da toplanmış bulunuyorlardı. Sağlam bünyeli, yakışıklı ve istidatlı gençlerdi bunlar. Ana yurtlarının nasıl çiğnendiğini görmüş, acı tecrübeler kazanmışlardı.

Melik Salih, bu gençlerden bir hassa ordusu kurmuş ve bu orduyu Nil nehrinde, Kahire yakınındaki Ravza adasında yaptırdığı kışlaya yerleştirmişti. Bahriye kölemenleri veya Memlûkler adı ile şöhret bulacak olan bu Türk yiğitleri, ana yurtlarından kopmalarından az sonra, göç ettikleri ve yerleştikleri ülkelerde yüzlerce yıl sürecek bir hâkimiyet kuracaklardı. Bu Türk göçmenlerinin arasında şüphesiz çok sayıda Türk kızı da vardı. Güzel ve zeki bir Kıpçak kızı, Mısır sarayına alınmış, bir süre sonra Melik Salih'in gönlünü fethederek, onun en gözde ve itibarlı eşi olmuştu. Hükümdardan, küçük yaşta ölen bir erkek çocuğu doğurmuştu. Mısır sarayında ona inci ağacı anlamına gelen «Şeceretüddür» adını vermişlerdi. Ölen çocuğunun adıyle «Halil'in anası» olarak anılıyor ve Melik Salih'in son yıllarında, nüfuz ve itibarı artmış bulunuyordu. Hükümdarın vakitsiz ölümü üzerine yönetimi ele almış ve düşmanlarla çevrilmiş, her türlü karışıklığa elverişli bir ülkede, Mısır'dan hayli uzakta bulunan veliahdin gelmesine kadar geçen dönemi maharetle idare etmişti. Veliahd Turanşah, melikenin üvey oğluydu ve Diyarbekir civarında görevli bulunuyordu. Şeceretüddür önce, Melik Salih'in ölümünün aylarca saklanmasını sağlamıştı. Sonra, devlet büyüklerini toplayarak, Melik Salih'e ve oğlu Turanşah'a bağlı kalacaklarına dair yemin ettirmiş; hutbede Turanşah'ın da adını okutarak halkı saltanat değişikliğine hazırlamıştı.

MANSURE SAVAŞLARI

Dimyat kalesinin teslim oluşundan, 1250 yılına kadar geçen altı aylık süre içinde, Haçlılar, bölgedeki durumlarını güçlendirmeye çalışmışlardı. Bu arada fırtına dolayısıyle geciken bazı gemileri de gelmiş, kralın kardeşi Comte de Poitiers kumandasındaki askerler, Dimyat'taki orduya katılmıştı. Mısır çeteleri, Haçlılar'ı rahat bırakmıyor, ele geçirdiklerini yokediyorlardı. Bu yüzden kralın emri ile ordugâhın etrafı takviye edilmiş, muhafızların sayısı arttırılmıştı.

Haçlılar'ın, nereye ve nasıl taarruz edeceklerini tesbit bakımından bir süre tereddütle vakit geçirdikleri anlaşılıyor.

Sözü geçenlerin bir kısmı Kahire'ye, bir kısmı da İskenderiye'ye yürümek fikrini savunuyordu. Kral, birinci hedefi uygun bulmuş ve yılbaşına doğru Haçlı ordusu Kahire istikametinde yola çıkmıştı. Bazı tarihçilere göre, Melik Salih'in ölümünü duyduktan sonra harekete geçmişlerdi. Sefere katılan ve hâtıralarını yazan Sire Joinville'e göre ise, ölüm haberini Dimyat"tan çıktıktan sonra duyacaklardı.

Yolda beş yüz Türk atlısını esir aldılar. Maréchal de Temple, bu atlıların kendilerini pusuya düşürmek niyetinde olduğunu ileri sürerek bir kısmını kılıçtan geçirdi, bir kısmını da Nil Nehrine attırdı. Bir süre yürüyüşten sonra, Nil'in Dimyat ve Reşid'den gelen kolları arasında karargâh kurdular. İlk silâhlı çatışmalarda Mısır askeri bozuldu. O zaman, Emîr Fahreddin, ordusunu deltaya geçirerek Haçlılar'ın karşısında yer aldı. Buradan Haçlı karargâhına Grégeois ateşi (âteş-i Rûmî) atıyorlardı. Gökte uçtukları zaman tutuşmuş bir fıçıya benzeyen bu ilkel füzelerin alevden kuyrukları vardı. Gök gürültüsüne benzer bir ses çıkararak düş-

Bugünkü Kudüs'ün bir kesiminin görünüşü.

man karargâhını aydınlatıyor ve düştükleri yeri yakıp kül ediyorlardı.

Haçlılar, elde ettikleri bir bedevî kılavuzun rehberliği ile nehri geçtiler. Kendilerine engel olmak isteyen üç yüz kişilik bir kuvveti dağıtarak Mansure'ye kadar kovaladılar. Şehir içinde kanlı bir sokak savaşı başladı. Damlara çıkan ahali, Franklar'ı taşa tutuyordu. Atılan taşlardan biri Haçlı birliğine kumanda eden kralın küçük kardeşi Comte d'Artois'nın başına gelerek ölümüne sebep oldu. Haçlılar, sultanın ölümünü bir casus vasıtasıyle bu sırada haber almış, ordunun pek iyi durumda olmadığını da öğrenmişlerdi. 8 şubat tarihinde gün doğarken Mısır ordugâhına bir baskın yaptılar. Bir taraftan Mansure halkı katliâma tâbî tutuldu. Bu sırada hamamda bulunan Başkumandan Fahreddin yarı çıplak bir hâlde bir ata atlıyarak savunma mevkiine koştu. Fakat yolda bir Frank müfrezesi ile karşılaştı. Haçlılar hemen başkumandanı öldürdüler. Artık ordu başsız kalmış ve Mısır yeniden büyük bir felâketle yüzyüze gelmişti.

TÜRKLER GELİYOR

Yazımızın başında tarih olaylarının tek faktöre bağlanamıyacağı gerçeğini hatırlatmıştık. Ama bazan, var olmakla beraber, önceden hesaba katılmayan bir faktörün, bütün kuvvetli unsurları silip süpürerek olaya hâkim olduğunu ve seyrini değiştirdiğini görürüz. Olay tarihine kadar adı sanı duyulmayan kişilerin, hani Stefan Zweig'ın «yıldızların parladığı an» dediği bir sırada olaylara karışarak yön verdiği tesbit edilmiştir. İşte 1250 tarihinde Türk - İslâm dünyasının kalbi hâline gelen Mısır'da da böyle birşey oldu. O tarihe kadar hesaba katılmayan bir faktör, birinci derecede şöhrete sahip olmayan kimseler, tarih alanına çıkarak olayların akışını Türk - İslâm dünyasının lehine çevirdiler. Kimdi bunlar? Önce, adını verdiğimiz Kıpçak Türk kızı, sonra Kahire'de Ravza kışlasında toplanmış bulunan Kıpçak, Kırım ve başka Türk illerinden göç etmiş yiğit gençler ve onların önde gelenleri.

Birkaç çapulcunun bir Kıpçak köyünden çaldığı çocuk, esirciler tarafından Sıvas yolu ile Suriye'ye götürülmüş ve orada Mısırlı bir kumandana satılmıştı. Baybars adını taşıyan bu çocuk, daha sonra Melik Salih'in Bahriye Kölemenleri arasına katılmış, zekâsı, cesareti sayesinde yükselmişti. Haçlılar'ın, Emîr Fahreddin ordusunu dağıtarak büyük bir şevkle Kahire üzerine yürüdüklerini haber alan Bahriye Kölemenleri, Baybars'ı kendilerine başbuğ yaparak, Mansure yolunu tuttular. Mısır, onların son vatanı olmuştu. Gidecek yerleri yoktu artık. Önüne geçilmez bir cesaretle düşmana saldırmış ve Haçlı ordusunu oldukları yerde durdurmayı başarmışlardı. Zafer, Dimyat'ın düşmesinden beri korku içinde yaşayan Mısır halkını sevince boğdu. Günlerce süren şenlikler yapıldı. Şimdi iki ordu karşı karşıya duruyor, Türkler, yeniden taarruza geçmek için veliahd Turanşah'ın gelmesini bekliyorlardı.

Martın son günlerinde Turanşah geldi. Şeceretüddür, idareyi yeni hükümdara teslim etti. Gerçekte, Türk ordusu ve beyler «kadınlar arasında güzellikte ve erkekler arasında akıl ve ihtiyatta eşi bulunmayan» o kadına bağlı bulunuyordu. Türkler'in hazırladığı savaş planı, Haçlı ordusunu Nil bataklıkları içinde boğmak hedefine yönelmişti. Ağırlıklarını Dimyat'ta bırakan Haçlılar, ihtiyatsızlık ederek çok ileri gitmiş, Emîr Fahreddin ordusunu yendikten sonra, böyle taze ve azimli bir Türk ordusu ile karşılaşacaklarını ummamışlardı. Uzun seferin yorgunluğu askeri hırpalamış, çoğu alışık olmadıkları bu iklimde, sıcak bölge hastalıklarına tutulmuşlardı. Kral bile dizanteriden mustaripti. Dimyat'la olan irtibatı nehir yolu ile sağlıyorlardı. Eğer bu gemiler yok edilirse, erzaksız ve ikmalsiz kalacaklardı.

TÜRK HÜCUMU

Planlarını bu esasa göre düzenleyen Türkler, nisanın ilk günlerinde hem karadan, hem nehirden taarruza geçtiler. Nil'de yapılan savaşta Mısır donanması, dokuzu büyük olmak üzere otuz iki düşman gemisini zaptetmiş, Haçlılar'ın elinde küçük taşıtlar kalmıştı. Böylece ikmâl yolunu kaybeden Haçlılar, Türkler'in Mansure ile Dimyat arasına sarktığını görünce çevrilme tehlikesiyle karşılaştıklarını anlamış ve hemen anlaşma dileğinde bulunmuşlardı. İki tarafın temsilcileri, anlaşma şartlarını tesbit etmek üzere toplandılar. Haçlılar, Mısır'da işgal ettikleri top-

XII. ve XIII. yüzyıl Haçlı kıyafetleri.

rakların boşaltılmasına karşılık, hastaların, eşyanın ve «zaten Müslümanlar tarafından yenmeyen» domuz etlerinin nakline kadar muhafaza edilmesini istiyor ve bu önemsiz teklifin ardından «Kudüs krallığının Haçlılar'a geri verilmesini» ileri sürüyorlardı. Türkler, Dimyat'ın geri verilmesine kadar kimleri rehin bırakacaklarını sordular. Onlar, kralın kardeşlerinden birini teklif ettiler. Türk murahhaslarının cevabı kesindi:

— Dimyat'ın geri verilmesine kadar rehin olarak Fransa kralından başkasını kabûl etmeyiz.

Cevap, Fransızlar'ı şaşkınlık içinde bırakmıştı. Kralın sadık adamı Sargin, kralı vermektense, bütün Haçlılar'ın İslâmlar tarafından öldürülmeyi göze aldıklarını söyledi.

KRAL ESİR DÜŞÜYOR

Bir anlaşmaya varmak ümitleri kalmamıştı. Büyük hayâllerle geldikleri bu ülkeden şimdi ne pahasına olursa olsun kaçmak istiyorlardı. Paskalya haftasından sonra kral, Dimyat'a ricat emrini verdi. İki ateş arasında kalmışlardı. Karada kalsalar, Türkler'in hücumlarına dayanamıyacak, nehirden Dimyat yolunu tutsalar yine Mısır gemileriyle karşılaşacaklardı. Verilen emre rağmen gemiciler yola çıkmaktan korkuyorlardı. O gece karada kalan hastaları gemilere taşımak için sahilde büyük ateşler yakmışlardı. Türkler'in gelmesinden korkan Sir Joinville «Bir an önce gidelim» diye yalvarıyordu. Nitekim biraz sonra Türk atlıları görününce, gemiciler, hastaları, hattâ kralı bile bırakarak, demir alıp açıldılar. Sahilde kalan askerler, kralı almadılar diye gemicileri taşa tutuyorlardı. Saint - Louis, ordusunun yanında kalmaya karar vermişti. Zaten dizanteriden çok zayıf düşmüştü. O akşam birkaç kere bayılmış, sık sık soyunmaya gücü yetmediğinden chausse'unu (külotçorap) birkaç yerinden kesmişlerdi.

Ertesi sabah güneşle beraber Türk hücumu yeniden başladı. Ama artık Haçlı ordusunda savaşacak değil, kaçacak güç bile kalmamıştı. Hayâl etmişler, zamanın şartlarına göre çok yorucu bir yolculuktan sonra, yabancı bir ülkeye, alışık olmadıkları sıcak ve hastalıklı bir iklime gelmişler, Dimyat zaferinin sarhoşluğu geçtikten sonra, istilâ savaşlarının acı sonuçlarıyle karşılaşmışlardı. Kralları hasta, kumandanları perişandı. Her taraftan ok ve ateş yağıyor, silâhların tehdidinden kaçanlar nehir ve bataklıklarda boğuluyordu. O zaman büyük bir panik başgöstermiş, herkes kendi canını kurtarmak için çırpınmaya başlamıştı. Mansure savaşı, böylece büyük bir bozgunla sona erdi. O barışsever Mesih'in uğruna açılan bu sefer, Doğu tarihlerine göre 30.000 Hıristiyan'ın hayatına mal olmuştu. Krala gelince, o da, yaptığı işe pişman, o da askerleri kadar şaşkın ve perişan dövünüp duruyor:

— Bu hezimet üzerine artık yaşıyamam. Ben de ölmek istiyorum, diyordu.

Karşısına yine sadık adamı Sargin çıkmış:

— Ne yapıyorsunuz, diye cesaret vermeye çalışıyordu, yurdunuzu unuttunuz mu? Fransızlar size muhtaç, vakit geçirmeden kaçalım! Yoksa evlâdınızı görmeden ölmek mi istiyorsunuz?

Kraliçe bir çocuk bekliyordu. Adamının öğütlerini dinleyen kral, askerlerin arasından ayrılarak Duc de Châtillon kumandasındaki öncü fırkasına katıldı. Sargin onunla atbaşı giderek Kölemenler'den korumaya çalışıyordu. Ancak Minat Ebu-

abdullah köyüne kadar gidebildiler. Saint-Louis atından iner inmez Parisli bir kadının kolları arasına düşüp bayıldı. Öyle bitik bir hâldeydi ki, hemen akşama ölecek sanılırdı. Bu sırada Philippe de Monfort gelerek, yarım kalan mütareke görüşmeleri sırasında tanıştığı bir emîrle karşılaştığını, kral arzu ederse görüşmelere devam olunabileceğini söyledi. Bu haberden canlanan kral, derhal Türkler'le temasa geçmelerini rica etti. Monfort henüz gitmişti ki, asker arasında büyük bir gürültü koptu. Marcel adında bir çavuş, teslim bayrağını açarak:

— Teslim olalım, diye haykırıyordu, kral bunu size emrediyor, kralı öldürtmeyin!

Çoktan canından bezen Fransız askerleri, şimdi akın akın silâhlarını galiplere teslim ediyorlardı. Fransa kralını esir almak şerefi, Mısır sarayının baş hadımağası Muhsin'e nasip olmuştu. Saray teşrifatını iyi bilen Muhsin, kralı saygı ve nezaketle karşılamış, hayatının emniyette olduğunu, ne arzu ederse yerine getirileceğini bildirmişti. Biraz sonra bir köle gelerek elbiselerini değiştirmesi için krala bohça içinde çamaşır ve elbise getirmişti. Fransa kralı, bir savaşçı ulusun, zafer ve yenilmede hiç değişmeyen bu insanca davranışının karşısında hayretini gizleyememiş:

— Şaşılacak şey, demişti. Ben onun yurdunu almaya geldim, o bana elbise gönderiyor.

GENÇ HÜKÜMDAR TURANŞAH

İslâm dünyası yeni bir istilâdan kurtulmuştu. Mısır halkı, çılgınca kutluyordu bu kurtuluşu. Genç hükümdar Turanşah, sağa sola zafer nâmeleri gönderiyordu:

«Şam valisi Cemâleddin İbni Yağmur'a,

Cenâb-ı Hakk'a hamd-ü senâlar olsun ki, başımızdan musibetleri defetti. Zafer ancak Allah'ındır. Buna bütün Müslümanlar sevinsin. Tanrı, bizi İlâhî lutuflarına garketti. Depolarımızı açtık, hazine ve silâhlarımızı dağıttık. Sayılarını Tanrı'nın bileceği derecede çok düşman sürüleri, en uzak yerlerden koşup geldiler. Onları yendik. Bunu görünce, eski anlaşmalar gereğince barış yapmak istediler, fakat buna razı olmadık. Bir gece çadırlarını, eşyalarını bırakarak kaçmaya yeltendiler. Artlarından koşup bütün gece kılıç çaldık. Otuz bin düşman telef oldu. Kralları Minat'a kaçarak aman diledi. Kendisine aman verdik. Şimdi elimizde esirdir ve bize Dimyat'ı iade ediyor.

Ne yazık ki, zafer sarhoşluğu Turanşah'ın başına vurmuştu. Toy, tecrübesiz gençti. Babasından uzak, Suriye'de yaşadığı yıllarda edindiği kötü arkadaşlar onu içkiye, safahate alıştırmışlardı. Berabeberinde getirdiği bu gençler, önemli mevkilere göz dikmişlerdi. Ama bu mevkiler boş olmadığından, bir temizleme hareketine gidilmesi gerekiyordu. Turanşah, nedîmlerinin etkisi ile büyük bir hatâ işledi. Dimyat kalesinin düşmesini yeniden ele alarak bu bahane ile beylerden kırk kişiyi astırdı. Birçoklarını da azledip yerlerine dalkavuklarını getirdi. Bu haksız şiddet, halkın ve kölemenlerin üzerinde fena tesir bırakmış, genç hükümdara karşı gittikçe büyüyen bir hoşnutsuzluk yaratmıştı.

Hatâsı bu kadarla kalmadı. Asıl sayılması ve gözetilmesi gereken insanı da kırdı. Nedîmleri ona, «Bu memleketin gerçek hâkimi üvey anneniz, sizin saltanatınız bir sözden ibaret kalıyor. Babanızın bunca serveti ne oldu? Niçin hakkınızı istemiyorsunuz?» diyorlardı. Bir gün üvey annesinin karşısına çıktı, babasından kalan hazinenin hesabını sordu. Kadın, bu malı, kutsal savaş uğruna harcadığını söyledi. O, bu cevaba sinirlendi, melikeyi tahkir etti. Halbuki Memlûk ordusu melikeye bağlanmış bulunuyor, harekete geçmek için onun bir işaretini bekliyordu.

TURANŞAH'A SUİKAST

Devrini tamamlayan Büyük Selçuklu imparatorluğu, önce hükümdar ailesi, sonra kumandanlar tarafından parçalanmış; Tevaif-i mülûk denen devletler kurulmuştu. Bölünmeyi hazırlayan şartlar sürüp gidiyordu. Selçuklu devletinden Musul Atabeyliği, bu devletten de Eyyûbî Sultanlığı doğmuştu. Şimdi Eyyûbî devleti de devrini tamamlıyor ve kendi bünyesinde doğacak yeni bir yönetimin buhranı içinde bulunuyordu.

Turanşah, Fraskûr'da yaptırdığı ahşap bir köşke çekilmiş, dalkavuklarıyle eğleniyordu. Haçlı ordusunun esir düşen bü-

yükleri, kral, prensler ve rahipler de bu köşkün bir bölümüne kapatılmışlardı. Bu arada esirlerle serbest bırakılma şartları üzerinde görüşmeler yapılıyordu. Turanşah tarafından azledilen beylerle, görevde bulunanlar aralarında bir toplantı yapmış ve Haçli gailesi sona erdikten sonra, genç hükümdarın yeni bir temizleme hareketine girişeceği kanaatine varmışlardı. O zaman, « O bizi öldürmeden, biz onu yok edelim» düşüncesi üzerinde birleştiler.

Turanşah, birgün Baybars ve Aktay gibi namlı Kölemen beylerini yemeğe çağırmıştı. Ziyafet sona erdikten sonra, beyler şüphelerini açığa vurdular. Genç hükümdar dairesine çekiliyordu. Baybars birden kılıcını çekerek ona doğru salladı. Turanşah eli ile yüzünü kapamak istemiş, fakat eli parmaklarının arasından bileğine kadar parçalanmıştı. Can acısıyle öteki beylere koşarak:

— Emîrler! diye haykırdı. Bu adamlar beni öldürmek istiyor. Onların cezasını verin!

Bütün beyler bir ağızdan:

— Sen bizi idam ettirmek istediğini söylüyordun. Bu akıbete uğramaktansa seni katletmek evlâdır, cevabını verdiler.

Bu sırada büyük bir gürültü kopmuş, nedîmlerden biri imdat köslerini çalmıştı. Muhafızların koşa koşa köşke geldikleri görüldü. Sözü ayağa düşürmek istemeyen Kölemen beyleri, askeri karşılayarak:

— Dimyat kalesi teslim oldu. Sultan Dimyat'a hareket etti. Siz de arkasından gidin! emrini verdiler.

TURANŞAH'IN ÖLÜMÜ

Muhafızlar atlanarak Dimyat yolunu tuttular. Turanşah bu karışıklıktan yararlanarak bulunduğu odanın arka kapısından köşkün kulesine çıkıp kapanmıştı. Beş yüz kadar Kölemen, kulenin etrafında toplandı. Bağırıp çağırarak Turanşah'ın teslim olmasını istiyorlardı. Yaralı genç «Hayatımı bağışlarsanız, kuleden inerim» diyordu, Beyler daha fazla beklemediler. Haçlılar'a karşı kullandıkları uçan ateşle ahşap kuleyi tutuşturdular. Civarda mevkuf bulunan Haçlı büyükleri, bu faciayı heyecanla seyrediyorlardı. Ne yapacağını şaşıran genç hükümdar, birden kuleden inerek nehre doğru koşmaya başladı. Arkasından birkaç mızrak attılar. Biri sırtına saplandığı hâlde, kendini suya attı. Kölemenler de ardından suya girdiler ve kılıçlarını rastgele vücuduna sokup çıkardılar.

Salâhaddin Eyyûbî'nin Haçlılar üzerine kazandığı zaferle şöhret bulan Eyyûbîler saltanatı, yine Haçlılar üzerine kazanılmış bir zaferle sona ermişti. Yeni kurulan devletin ilk hükümdarı o Kıpçaklı Türk kızı oluyordu.

ESİRLERİN SERBEST BIRAKILMASI

Bulundukları binanın tutuşması üzerine, Haçlı büyüklerini nehirde bir gemiye nakletmişlerdi. Buradan facianın nasıl sona erdiğini gittikçe artan bir heyecanla

St. Louis'nin Paris'teki heykeli.

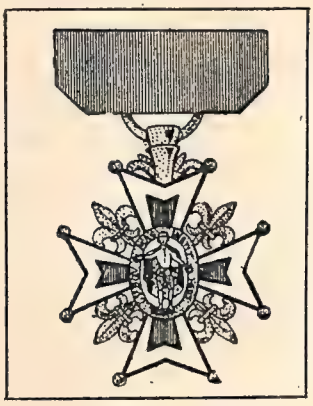

St. Louis nişanı.

St. Louis'nin Ste. Chapelle'deki büstü.

izlediler. Hele kırk, elli Kölemen'in, ellerindeki kılıç ve baltalarıyle gemiye doğru geldiklerini görünce, kendi sonlarının da geldiğine inanmış ve istasvroz çıkarmaya başlamışlardı. Dizlerinin bağı çözülen Joinville, yanında bulunan Baudouin d'İbelin'e sormuştu:

— Siz, bunların dilini bilirsiniz mösyö, acaba ne söylüyorlar, bize ne yapacaklar?

Öteki, tevekkül içinde cevap verdi:

— Kafamızı kesmeye geliyorlar!

Türkçe'yi bilen Mösyö d'Ibelin, onların âcizlere karşı silâh kullanmadıklarını bilmiyordu. Biraz önce, adaletsiz işler gören bir hükümdarın hayat ve saltanatına son vermiş olan Kölemenler, şimdi esirlerin hayat ve hürriyetini bağışlamaya gelmişlerdi. Onlara, bir yüzyıl sonra Yıldırım Bâyezid'in Niğbolu esirlerine söylediği gibi: «Kalkın gidin,» diyeceklerdi. «Aklınıza eserse yine bir gün gelirsiniz. Her gelişiniz, tarihimize yeni bir zafer katar».

Yeniden başlayan görüşmelerde Kölemenler'i Emîr Hüsameddin, Haçlılar'ı da Maître Nicole d'Acre temsil ediyordu. Türkler fidye ve tazminat konusunda âlîcenap davrandılar. Varılan anlaşmaya göre, «Haçlılar Dimyat'ı iade edecek ve Türkler'in elindeki esirlerin fidyesi olarak da 400.000 altın ödeyeceklerdi».

Haçlılar, anlaşma şartlarını sevinçle karşıladılar. Sıra antlaşmayı bağlayacak yemin şekline gelmişti. Kölemen Beyleri, Fransa kralının şu şekilde yemin etmesini istiyorlardı: «Eğer Fransa Kralı, yapılan antlaşmaya bağlı kalmazsa, Mesih'i, annesini, Havârîyyûn'u ve azizleri inkâr eden Hıristiyan gibi, Tanrı'nın lânetine uğrasın». Ve sonra şöyle bitiyordu: «Tanrı'yı inkâr eden, salibe tükürüp, üstüne basan Hıristiyan gibi lânetlensin».

Saint Louis bunu duyunca: «Ben böyle yemin edemem» dedi. Prensler, şövalyeler telâşa düştüler. Din adamlarının ısrarları sonunda istendiği gibi yemin etti. Özgürlüklerine kavuştular. Fakat serbest kalınca, hayatlarını bağışlayan Türkler'le alay ederek: «Biz olsak, bir kralı bu kadar ucuza bırakmazdık» dediler.

KRALIN SONU

Gerçek şu ki Saint Louis, inanç ve gayesine samimiyetle bağlı bir insandı. Bu uğurda hayatını ve hükmettiği yüz binlerce insanın canını vermekten çekinmiyordu. Başına gelen bunca felâketten sonra Fransa'ya dönmedi. Haçlılar'ın elinde bulunan Akkâ'ya gitti ve birkaç yıl daha bu bölgede dolandı durdu. Kudüs'ü ele geçirmek ümidini kaybetmemişti. Mısır'daki saltanat değişikliği, Suriye'deki Eyyûbî prenslerini, Kölemenler aleyhine birleştirmiş, silâhlı çatışmalar başlamıştı. Saint Louis de bu çatışmayı körüklüyor, taraflardan biriyle birleşmek istiyordu. Bir yandan da karısı Hıristiyan olan Moğol hükümdarı Hülagû ile kuvvetli bağlar kurmaya çalışıyordu. Kimden daha fazla menfaat sağlarsa, o tarafı tutacaktı.

Mısır Kölemenleri, Şam Eyyûbîleri'yle savaşmak zorunda kaldıklarından, Saint Louis ile yeni bir antlaşma yaptılar. Ellerinde bulunan Hıristiyan esirlerini geri verdikleri gibi Mansure antlaşması gereğince ödenecek son taksit olan 200.000 dinardan vazgeçtiler. Bir süre sonra Saint Louis, annesinin ölümü haberini alınca Fransa'ya dönmek zorunda kaldı.

Yıllar birbirini takip ediyor, Kudüs'ü Mesih'in mezarını Müslümanlar'dan almak hayâli aklından çıkmıyordu. Esâretten kurtuluşundan 17 yıl sonra, Mısır üzerine yeni bir Haçlı seferinin hazırlıklarına girişti. Oysa aradan geçen yıllar içinde Mısır'da ve Yakın Doğu'da çok şey değişmişti. Kölemenler, Suriye'yi ele geçirmiş, Moğol ordusunu ağır bir mağlûbiyete uğratmışlardı. Bu zaferden sonra Mısır tahtına geçen Baybars, çok güçlü ve başarılı bir hükümdar olmuş, Suriye'deki Haçlı kalelerini teker teker almaya başlamıştı. Avrupa'da da Haçlı seferlerine duyulan eski istek kalmamıştı.

Bütün bunlara rağmen, ecel, Fransa kralını Afrika topraklarına çekiyordu. Hazırlıklar yine uzun sürdü. Nihayet 1 ağustos 1270 tarihinde yine Aigues - Mortes limanından gemilerle yola çıktılar. Bu, tarihin sekizinci Haçlı seferiydi. Saint Louis, bu sefer eski Kartaca'da (Tunus) karaya çıkarak, batıdan Mısır üzerine yürümeyi kararlaştırmıştı. Afrika'ya çıkar çıkmaz Haçlı ordusunda şiddetli bir veba salgını başgösterdi. Sofu Kral da bu hastalığa tutuldu ve Mesih'in mezarına varamadan 25 ağustos 1270'te Tunus'ta öldü.

Bu, Kudüs'ü ele geçirmek gayesiyle açılan Haçlı seferlerinin sonuncusu oldu.

ISTANBUL HEKİMLERİ

Darüssaâde Ağası Beşir Ağa'nın Oldürülmesi, İmam İbrahim Efendi'nin Sürülmesi, Hekimlerin İmtihandan Geçirilmelerini Bildirir Yüce Fermanın Çıkartılması.

Yazan: Doç. Dr. Sırrı Akıncı

ÇEŞMÎZÂDE tarihinde XVIII. yüzyılın ikinci yarısı başlarındaki hekimlerle ilgili çok ilgi çekici bir bölüm vardir. Eser, lisân bakımından Arapça, Farsça terkiplerle doludur. Üslûbu, eskilerin «münşîyâne» dediği tarzdadır. Arada Türkçe, Farsça karışımında beyitlere oldukça rastlanır. H. 1182 (M. 1768) de Istanbul'daki hekimlerin, yahut hekimlik taslayanların cehil ve şarlatanlıklarını anlatır bir bahsi, günümüzün Türkçesi'ne çevirmeye çalıştım. Bunun için az da olsa bazı ilâve yahut çıkarmalara gitmek icab etti. İçtinap edilmez netice olarak, metnin o güzel akıcılığı tabiî kayboldu. Günümüzün değerli hat sanatkârı Mustafa Bekir Tekten Bey de, metinler arasındaki kıt'a, beyit ve mısrâları nesih stilinde kaleme aldı. Böylece henüz yazılmamış Osmanlı tıp tarihi için, çok küçük, fakat herhalde faydalı bir materyelin ortaya çıktığını sanmaktayım.

BİN YÜZ SEKSEN İKİ YILI HÂDİSELERİ

«Dârüssaâde Ağalığı makamında şimdikinden önce Beşîr Ağa bulunmaktaydı. İşte onun ve daha önceki ağaların imamlığını yapan, gide gele herbirine sokularak, kendisi hakkında tam bir itimat telkin eden Altmışlı müderrislerinden Giritli İbrahim Efendi, dârüssaâde ağalığı vazifesinde bulunduğu sırada rahatsızlanmış olan Beşîr Ağa:

— Efendim! mizâc-ı şerîfinize lavman yapılıp fazla hıltların boşaltılması elbette gereklidir. Hususî surette hazırlanmış bir şerbeti içerseniz, çeşitli rahatsızlık-

larınız düzeleceği gibi, vücudunuzun üzerine çöken ağırlık da kalkacaktır. Bedenizin bir hekimi vardır. Fenn-i celîl-i tıpta hâzik bir kişidir. Aldığı tedbirler ve hazırladığı ilâçlar her mizâca uygundur, size bir şerbet hazırlasın! demiştir.

«Yüzü yumuşak olan ağa da, böyle bir şerbeti içmeye istekli olduğunu belirttiğinden, şerbet hazırlanmış ve boş vakitlerinden birinde imam efendi vasıtasıyle kendisine teslim edilmiştir. Saf kalbli ağa: **Eğer bana iyi gelirse elimde hoş bir şerbet var,** diyerek bunu hemen içmiş ve şerbetin kuvvetli tesiriyle de Hicrî 1182 yılının 19 muharreminde (5 haziran 1768) dünyanın tasasını artık tamamen unutmuş, yani ölmüştür.

Câm-ı mergin şerbet-î nâhoş-güvârın kıldı nûş
Kendüden geçdî yumup îkî gözün oldû hamûş

«Bu şaşılacak hâdise karşısında, yukarıda adı geçen imamla, bayağı bir insan olduğunda şüphe bulunmayan hekim, şiddet ve gözdağıyle yıldırılarak, işin içyüzü öğrenilmeye gayret gösterilir. İmam efendi kendini temize çıkartmak ister. Ne yazık ki, hekim olmuş diğer âdî kişi de:

— Benim verdiğim şerbet, kaydettiğim bu eczanın karıştırılmasıyle tertip edilmiştir! diyerek protokol defterini ortaya çıkarır.

Ancak, mevzuubahis vaziyetin muhtelif ihtimalleri düşündüren bir mânâsı ve üstelik,

(Kimse ayranım acıdır demez!)

mısraındaki hakikat da yabana atılamazdı. Bu sebeple yaptıkları kötü işten ötürü, ikisinin de cazalandırılması gerekliydi. Bilhassa imam efendinin velînimetinin ölümüne sebep olduğu kat'î idi. Böylece imamlık ve medrese hocalığı yollarından temin ettiği nakdî gelirleri kaldırılarak, birlikte götürebileceği şahısları belirtir resmî yazı tertip edilerek Kıbrıs'a sürüldü. Kötü fiili işlemeden kendisine ortak hekim de cezasını buldu. Üstelik olayla hiç alâkası bulunmayan kişilere de bu arada ibret almaları için icab eden korku verilmiş oldu.

«İşin içyüzünü bilenlerin bazılarından duyulduğuna göre, Beşîr Ağa, imama gizlice bir miktar para emanet etmiştir. Ağanın öldürülmesi hâlinde o da, bu parayı iç etmek gibi kötü bir maksatla, anlatılan karışık işe girişmiştir. Ama yüce Tanrı katında herşey bilinir. Gizli yapıldığı sanılan bütün işler, onun sonsuz ilmiyle kuşatılmıştır. İleriyi görebilenlerin duydukları, ya da pekiyi bildikleri bir husus, bu çeşit işleri yapmaya kalkışanların, zorluk, sıkıntı ve ceza görmeden ettiklerinin yanlarına kalmıyacağıdır. Biçâre imam, bu iğrenç işe cesaret ederek, adını kötülediği gibi halkın da diline düştü.

HEKİMLER İMTİHAN EDİLİYOR

«Bu sebeple hekimlerin bilgice yeterli ve yetersiz olanlarını tefrik etmek artık icab etti. Herbirinin hastalıkları teşhis etme derecesini araştırmaya padişah buyruğu çıktı. Hekimbaşı Mehemmed Ref'î Efendi Hazretleri'nin saygıyla arzına karşı, barış ve selâmet demek olan İslâmlığın devlet katındaki temsilci başkanı şeyhulislâm efendi hazretlerinin işaretleri gereğince hekimlerin, hekimbaşı önünde imtihana çekilmesi için yüce ferman çıkartıldı. Bu imtihanda Fener Yenişehri'nin eskiden kadısı, «Kanûn» unda mütercimi diye anılan Tokatlı Mustafa Efendi mümeyyiz olarak, hekimler arasında âlim ve fâzıl olarak tanınanlarla, ekalliyetlerin tercümanları da hazır bulunacaktı. Böylece hekimlik yapabileceğini bildiren, hastalıklardan anlamaz, para düşkünü sözde hekimlerle, bilgisizliğe alışmış ve ellerinden de iş gelmez cerrah geçinenler, mevzubahis topluluğun huzuruna birer birer dâvet olundular. Kendilerine sualler tevcih edildi. Cevap veremeyenlerin muayenehaneleri mühürlenerek kapatıldı. Bir daha hekimlik yapamıyacakları ehemmiyetle kendilerine bildirildi. Aksine gayret göstermeleri de şiddetle yasaklandı.

«Hekimlik yapmaya bilgice yeterli ve hak sahibi olanlara ise, hastalara ilâç tertip etmeye izin ve icabında gösterebilmeleri için, padişahın düzenlettiği belge verildi.

«Gerçekten de, İstanbul ve çevresindeki nalbant ve hamalların bazıları — ki bunların tıpta liyâkatları şöyle dursun, tıbbı bilen bir kimseyle konuşmaları dahi olmamıştır — bir kolayını bulup, birer

Dârüssaâde ağası Beşir Ağa'nın mezar taşı.

birer muayenehâne açıp, bir, iki eski kutu ve birkaç İznik hokkasını bir masa üzerine dizerek, kendilerini pek âlim göstererek, gelip geçen kadın ve erkeklerin safça olanlarından bazıları, muayenehânelerine girip dertlerini söyledikte, bunlar da o şahısların nabızlarını tutup, birkaç kuruşlarını almak gayesiyle korkutmak cihetine giderek: «— Senin gözünde can çekişme (Fuvâk) hâli, dizinde sulak (Hidrartroz), başında bahar, ayağında da sihir alâmetleri var! Sana bakmak ve ilâç vermek için çok zaman gerek. Hastaya bedava bakılmaz. Hekimden para esirgeyen kişi de, sıhhat ve âfiyet bulamaz!...» diye konuştukta; öteki yalvarır, hekimlik taslayan kişi de tokgözlü görünüp, ağırdan alarak, konuşmaya devam eder, böylece pazarlık ilerletilirdi. Öylesine ki, çok kere hastalardan para ve eşya alınır, üstelik muvafık olmayan tıbbî tedbirlere gidildiğinden bazan zavallıların hayatlarına kıyıldığı da olurdu.

«Sözün doğrusu, merhametli padişah hazretleri (III. Sultan Mustafa) verdikleri bu hayırlı buyrukla, halk nüfusunu hekimlerin elinde oyuncak olmaktan kurtarmışlardır. Bu sebeple Yüce Tanrı müminlerin koruyucusu olan ve bir arslana benzeyen padişahımızı kıyâmet gününe kadar sağlık elbisesine bürünmüş olarak esenlik tahtında sürekli oturtsun! Âmin!»

ÇEŞMÎ-ZÂDE KİMDİR?

Bu sadeleştirmeyi yaptıktan sonra okuyucularıma bu değerli tarihçi hakkında bilgi vermek istiyorum.

Mustafa Reşid Efendi, XVIII. asır İstanbul'unun Çeşmî-zâdeler diye anılan ailesindendir. Babasının adı Mehemmed Sa'îd'dir. Doğum tarihi kat'î olarak bilinememektedir. Ama, bunun mevzubahis asrın ilk on yahut XVII. asrın son beş - on senesi içinde olması akla yakındır. Efendi, medrese tahsilini bitirip, iptida «mülâzemet pâyesi»ni almış, daha sonra da H. 1153'te (M. 1740 - 1741) «medrese-i hariç pâyesi»yle «ilmiyye sınıfı»nın «müderrisîn hazerâtı» arasına katılmıştır.

Gerek şiir ve «inşâ»daki «kudret-i tahririyesi», gerekse «hüsn-i ahlâkı» sebebiyle muhitindekilerin az zamanda takdîr ve muhabbetlerini celbeden Çeşmî-zâde Mustafa Reşîd Efendi, dört kere kazasker tezkirecisi, dört kere de kassâm-ı askerî olmuştur.

H. 1164 muharreminde (M. 1750 aralık) «hareket-i dâhil pâyesi»yle Vâlide - sultan medresesi, H. 1167 cemâziyelâhırında (M. 1754 mart - nisan) da Tabip Mehemmed Mansûr Efendi'nin yerine Recep Paşa medresesi müderrisliklerine tâyin edilmiştir.

Vassaf Abdullah Efendi, H. 28 rebiyülevvel 1168'de (M. 12 ocak 1755) Osmanlı İmparatorluğu Bâb-ı Meşîhât'ına, yani şeyhulislâmlığına getirilince, Çeşmî-zâde Mustafa Reşîd Efendi'yi bahsedilen makamın mektûbî kalemine reis, yani mektupçu yapmıştır. Âlimimiz burada bir müddet çalışacaktır. H. 1177 muharreminde (M. 1763 temmuz - ağustos) Piyâle Paşa medresesi müderrisliği, H. 1 recep 1180'de (M. 3 aralık 1766) imparatorluğun vak'anüvisliğiyle tavzif edilmiş görmekteyiz. Bu mühim vazifede iki yıla yakın kalacaktır.

Çeşmî-zâde Tarihi adıyle Osmanlı lite-

ratürüne giren meşhur eser, işte bu esnadaki müşâhedât ve kuyudâtından meydana gelmiştir. Efendi hazretleri, birkaç sene daha bazı medreselerde takrir ve tedrisle iştigalden sonra, devrin üniversitesi telâkki edebileceğimiz Süleymâniye Dârü'l-hadîs'indeki ulemâ zümresine kibâr-ı müderrisîn unvanıyle iltihak ederek, akademik rütbelerin o gün için en üstününü elde etmiştir.

Osmanlı münevverlerinin dillerinden hiç düşürmedikleri, kendi tâbirleriyle «vird-i zebân» eyledikleri bir hadîs vardır:

Rutbet'ül İlm A'le'r Rüteb
(İlmî rütbe, rütbelerin en üstünüdür).

Arapça kelimelerden örülmüş bu ifade, bir bakıma Osmanlılar'ın ilme ne kadar ehemmiyet verdiklerini açıkça ortaya koyar. Çeşmî-zâde Mustafa Reşîd Efendi'nin de temas ettiğimiz bu sözler incisinin aksettirdiği kıymet hükmüne göre, ömrü boyunca bıkmadan, usanmadan ilmin meşakkatli yolunda gayretler gösterdiğini hiç şüphesiz kabûl edebiliriz. XVIII. asırda yaşamış, Tezkire'siyle iştihar etmiş Râmiz adlı bir müellif, «Çeşmî-zâde»lerin bu pek mümtaz evlâdını «... Onun belâgat-ı şiiriyesinin Veysî'yi kıskandıracak, letâfet-i inşâsının Nergîsî'yi hayrete düşürecek seviyede» olduğunu bildirerek tavsif etmesi de, vak'anüvisimizin meziyet sahibi bulunduğu kadar, güzide denilebilecek eserler verebilmiş olmasını da tebarüz ettirir.

Âlimimizin ölümü H. 1184 şabanının ilk gününe (M. 20 kasım 1770) rastlar. Bu hâdiseye tarih de düşürülmüştür.

ÇEŞMÎ-ZÂDE TARİHİ

«Çeşmî-zâde Tarihi»nin yazma dört nüshası muhtelif kitaplıklarda bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Topkapı Sarayı müzesi Rûşen Eşref Ünaydın Arşivi No. 87'dedir. İkincisi Süleymaniye Kütüphanesi Es'ad Efendi Kitapları arasında No. 1893'tedir. Üçüncüsü Topkapı Sarayı Bağdad Köşkü kütüphanesi No. 233'te, dördüncüsü de İsveç'in Uppsala Üniversitesi kütüphanesindedir.

Bu mevzuda mühim üç husus da «Çeşmî-zâde Tarihi»nin «Tarih-i Vâsıf» adını taşıyan diğer bir Osmanlı eserine ana kaynak teşkil etmesi, müellifin dîvân sahibi olması ve hattatlığıdır. Hat tarihimizin «Devhât'ül - Küttâb» başlıklı meşhur kaynağı, Mustafa Reşîd Efendi'nin Fındıkzâde İbrahim Efendi'den «nestâlîk» gördüğünü, ayrıca XVIII. asrın meşhur hattatı Hekimbaşı Kâtip-zâde Mehemmed Ref'î Efendi'den de «Mezâyâ-yı hutût»u öğrendiğini yazmaktadır.

Tarihle ilgili yerli neşriyat bibliyografisinde Çeşmîzâde Mustafa Reşîd Efendi'nin hayat ve eserini ilmî bir metodla tetkik eden Kütükoğlu Dr. Bekir Bey'dir. İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları'ndan 754 No. ile 1959'da bastırılan mevzubahis çalışmanın kapak ön yüzünde «Çeşmîzâde Tarihi» yazılıdır. Müdekkik, incelemesinde yukarıda belirtilen dört ayrı nüshadan üçünü karşılaştırarak, her birinin eksik, ya da fazla farklı cihetlerini ciddî bir sabır ve muvaffakıyetle ortaya koymuştur.

ÇEŞMÎ-ZÂDE'NİN MEZARI

Ben de bu güzel çalışmadan aldığım bilgileri, malûmâtı hülâsa olarak iktibas ettim. Sadeleştirme için de, Süleymaniye kitaplığındaki nüshayı esas aldım. Şu var ki, Kütükoğlu Dr. Bekir Bey, incelemesinde Çeşmî-zâde Mustafa Reşîd Efendi'ye ait mezarın yeri hakkında kat'î bilgiler verememektedir. Osmanlı medeniyetini yaratan kalburüstü eşhasın mezarlarını tesbit ve sonra fotoğraflarını aldırmak için naçizâne on yıldır çalışmaktayım. Bu vak'anüvise lâkayıt kalmıyacağım tabîiydi. Araştırmalarıma göre Çeşmî-zâde Mustafa Reşîd Efendi'nin mezarının, Istanbul'da «Şehidlik» karşısındaki Edirnekapı Kabristanı'nın ortasına yakın bir yerinde bulunmasını kuvvetle muhtemel telâkki etmekteyim. Çünkü, topografisini belirttiğim yerde «Çeşmî-zâde» soyu ile alâkalı on kişinin mezar taşları açıkça göze çarpmaktadır. Bu taşlardaki tarihler H. 1123'te (M. 1711) vefat eden Çeşmîzâde Fatma Nezâhet Hanım'dan, 2.XI. 1955'te irtihâl eden Askerî Kitâbet Binbaşısı Hamid Çeşmîoğlu'na kadar uzanmaktadır. Vak'anüvisimiz de belki bu aile kabristanına gömülmüştü, ama, eski mezarlıklarımıza karşı ötedenberi gösterilen her çeşit ihmal yüzünden, mezar taşının sonradan kaybolduğunu sanmaktayım.

XIV. Yüzyılda Avrupa'yı Perişan Eden

VEBA

Yazan: Philip Zigler
Çeviren: Ali Önder

AVRUPA, XIV. asrın ortalarında felâketlerin en korkuncu ile karşılaştı: Meçhul bir hastalık. Önceleri ne olduğu anlaşılamıyan bu hastalık, muhtemelen Orta Asya'dan gelmişti. Kısa bir süre içinde Avrupa'ya o derece feci bir manzara hâkim oldu ki, ayakta kalanlar dahi çelimsiz, takatsiz hâldeydiler. Milletler nüfuslarının üçte birini kaybederken, sokaklar, insan cesetlerinden geçilmez hâle döndü.

Avrupa'yı mahveden bu salgının aslı neydi? Kimse bunu çözemiyor ve çeşit çeşit uydurmalar yayıyordu: Büyük zelzeleler bu hastalığı yaratmıştı. Hayır, şiddetli yağmurlarla gökten kurbağalar, yılanlar, akrepler ve kertenkeleler düşmüş ve bunlar felâketi beraberinde getirmişlerdi. Öyle değil, gökte toplanan bir acayip kara bulut, Avrupa'yı baştanbaşa katetmekte ve her dokunduğu kişiyi öldürmekteydi.

Veba salgını hakkındaki belgeler, Avrupa'nın 1347 ile 1351 yıllarında bu hastalıktan kırıldığını göstermektedir. Hastalığı, siyah farelerin taşıdığı biliniyor. Nitekim, siyah fareler temizlik şartlarından çok uzak, son derece pis Avrupalı'yı, Avrupa'yı süratle sarıyor ve hastalananlar kısa zamanda ölüyorlardı. XIV. asırda vebaya yakalananlardan % 90'ı Azrail'e teslim olmuştur. Sağlık şartlarını asla bilmeyen Avrupalı, o devirde son derece iğrenç bir hâldeydi.

Yıkanmanın günah olduğu bu asırda, en basit kanalizasyon şebekesi dahi mevcut değildi. Evlerde bulunan oturaklar dolunca pislikler, hemen kapı önüne, sokağa dökülürdü. Aileler genellikle bir oda içinde yatar, hayvanlarını da aynı yerde barındırırlardı. Karı - koca, gelin - dâmad ve çocukların bir oda zemînindeki geceleri, şimdiki aile anlayışı ile de gayet tezat teşkil eder tarzda sahnelerle doluydu...

Hastalık mikrobu iki yoldan sirayet ediyordu: Birincisinde ciğerlere giren mikrop burada gelişiyor ve nefes yoluyla başkalarına bulaşıyordu. İkinci yayılma şeklinde mikrop kana karışmakta, kan dolaşımı ile hastalık bütün vücudu sardığından, hastayı birkaç saat içinde götürmekteydi.

KARA ÖLÜM

XIV. asır Avrupalısı şüphesiz hastalığı bilememiş, tedaviye hâliyle muktedir olamamıştır. Buna mukabil, birtakım hurafelere dayanılarak, hastalık sebepleri ileri sürülüyordu.

Köylülerin çok şarap içmeleri, efendilerine karşı gelmeleri, krallarına ve kaliteli aristokrat sınıflara hürmetsizlikte bulunmalarından dolayı, Allah gazaba gelmişti! Bir diğer İngiliz keşişi, kadınların kıyafetlerinin çok süslü olduğundan şikâyet etmiş, gümüş ve altın kakmalı kemerlerin, renkli tüniklerin felâkete sebep olduğunu iddia etmişti! Kadınların göğüslerinin meydanda kalması ile âfete karşı savunulabileceğini söyleyen din adamları bile vardı.

Yılancıklı veba, yahut kara ölüm diye bilinen büyük salgın, 1346 yılında Kırım'da Tatar kabileleri arasında görülmüş ve onlarla alış - veriş yapan Cenevizli tacirlerin gemileri vasıtasıyle Avrupa'ya intikal etmiştir. 1346 yılında bir grup Tatar askerî birliği, Kırım şehri duvarları dışında karargâh kurmuş ve şehri ateş altına almıştı. Cenevizliler çok güçlü ve katapult tipli topları ile Tatarlar'a ağır bir ders verdiler ve denize kadar sürdüler. Ancak bir kısım Tatar esir alınıp İtalya'ya getirildi. Bu olay kara vebanın yayılmasına sebep oldu.

SALGIN BAŞLIYOR

Kara Ölüm ilk defa 1347 senesi ekim ayında Sicilya'nın Messina şehrinde görüldü. Cenevizliler'in Karadeniz'den Akdeniz'e seyahat ederken bazı limanlara uğramış olmalarından ötürü, hastalığın kaynağı hakkında tereddütler belirmiştir. Ama kısa bir zamanda hastalık şehirde yayıldı. Halk limana hücum edip, hastalığı getirdiklerine inandıkları Cenevizliler'e saldırarak, mallarını denize döktükleri gibi, Messina'yı terke mecbur bıraktı. Ama salgın başlamıştı bir defa. Günde 100 civarında Messinalı ölüyor ve birkaç misliyle yeni hastalananlar görülüyordu. Şehirde korkunç bir panik başladı. Âfetin merkezinden kaçanlar, kasabalara, köylere yayıldılar ve korunalım derken, salgını beraberlerinde götürdüler. Veba bundan sonra çığ gibi gelişme gösterdi.

Komşu şehir Catania'da Kara Ölüm olayı kısa bir zamanda belirdi. Halk, şehir kapılarını kapatıp, komşuları ile dahi ilgisini kesti. Ama kara fareler, gayet iptidaî evler arasında gidip gelerek, felâketi süratle naklediyor, fakat bir süre sonra kendileri de ölüyorlardı. Sokaklar, evler, fare ölüleri ve leş kokusu ile dayanılmaz bir hâl alırken, hastalık Avrupa'ya yayılmaya başladı. Sicilya'dan kuzeye geçerken bütün İtalya'yı kasıp kavurdu. Pisa, 1348 senesi mart ayında hastalığın merkezi hâlindeydi. Oradan Roma ve Toscana'ya sirayet etti. Floransa o derece ıstırap çeken bir bölge oldu ki, âfete «Floransa vebası» dahi dendi.

Marsilya'daki vebayı tasvir eden bir röliyef.

Boccacio «Decameron» adlı eserinde Kara Ölüm'ü pek acıklı bir şekilde veriyor: «Aile hayatı diye birşey kalmamıştı. Zenginler şehri terkediyor, fakat fakirler imkânsızlıklar içinde felâketten kaçamıyorlardı. Kardeş kardeşi, kocaları karılarını terkediyor, ölümle pençeleşen eşler birbirlerinden uzaklaşıyorlardı. Geceleri Floransa sokaklarında bir başka manzara belirirdi. Ölü toplayıcılar, kaldırımlara terkedilmiş cesetleri arabalara doldurur, genel çukurlara atarlardı. Halbuki bu ölü toplayıcıları, üç beş kuruş için yaptıkları işin, kendi felâketlerine sebep olacağını düşünemiyorlardı bile».

Boccacio, birkaç ay içinde 100.000 civarında ölüm vak'ası olduğunu tahmin etmektedir.

Fransa'da Kara Ölüm, bir Ceneviz gemisinin Marsilya limanına mal getirmesinden sonra başladı ve oradan İspanya'ya sıçradı. Marsilya'da bir ayda 56.000

kişi öldü. Buradan Montpellier ve Narbonne'a, ağustos ayında Toulouse, Montauben ve Bordeaux'ya vardı. Kuzeyde Avignon ve yaz başında Lyon ve Paris, salgının içinde idiler.

VEBANIN SEBEBİ: YAHUDİLER

Avignon'da Papa VI. Clement, odasına kapanmış, şahsî doktoru Gui de Chauliac'a felâkete çare bulmasını söylemişti. Paris ve çevresinde doktorluk bu devirde Yahudiler'e has bir meslekti ve bu bölgede epey çalışmalar yapıldı, fakat ölüm sayısı bir ayda 50.000'e çıktı.

Almanya'da veba büyük bir korku yarattı. Bu felâkete Yahudiler'in sebep olduğu iddia edildi. Bir de kendilerini dine adamış sofu Haçlılar'dan «Dövünücüler», Allah'ın gazabını önlemek için kiliseler ve meydanlarda birbirlerini zincirlerle, kırbaçlarla döverek yaraladılar, azap çektiler. Böylece Allah'ın sevgisine ulaşılacağına inanıyorlardı.

Yahudiler, bu devirde büyük bir katliâmla karşılaştılar. Fakat onlara karşı nefretin asıl sebepleri başkaydı. Zira Yahudiler, asırlar boyunca değişmemiş, kendi çıkarlarına bakarak Avrupa'yı sömürmüşlerdi. Büyük paralar Yahudiler'in elinde bulunuyor, ticareti yalnız kendi çıkarlarına göre yapıyorlardı. Toprakların veya bayrakların asıl sahibi olan milletler işsizlik içinde kıvranırken, Yahudi toplumu ekonomik bir baskı ile nefret yaratıyordu. Kara Ölüm salgını bir çeşit intikam vesilesi olmuştu. Çıkarılan şayialarda, Yahudiler'in, Hıristiyanlar'ın kuyularını zehirledikleri ve halkın hastalanmasına sebep oldukları yayılıyordu.

Yahudi katliâmı 1348 baharında Güney Fransa'da başladı ve mayıs ayında Provence eyâletine intikal etti. 21 eylülde Zürihliler, Yahudiler'i şehirlerinden kovdu, şehir meclisi, Yahudiler'i asla şehre sokmamaya karar verdi. 10.000'den fazla Yahudi sadece Strasburg'da katledildi. 12.000 Yahudi de Mainz'de öldürülmüştü. Speyer'de Yahudiler'in cesetleri şarap fıçılarına doldurulup, Ren nehrine atıldı ve nehir, ceset dolu fıçılarla kaplandı.

Fransa'ya sıçrayan vebanın Marsilya şehrindeki tahribatı.

Hansa şehirlerinde yakalanan Yahudiler. diri diri yakılıyor. veya evlerinin kapı, baca ve pencereleri örülüyor, böylece hayatta iken mezara sokulup, ölüme terkediliyorlardı. Kara ölüm salgınını veya veba âfetini bir misli zayiata ulaştıran Yahudi katliâmıdır. Veba salgını sonunda Yahudi toplumunun hemen tamamı Avrupa'dan atılmış ve öldürülüp yok edilmiştir.

Veba, aynı sene haziran ayında İngiltere'nin Dorset limanına ulaştı. Kuzey Devon ve Somerset sahilleri ve Bristol kanalı boyunca sandallar, yelkenliler farkında olmadan kara fareleri taşıdılar. Bu yüzyılda İngiltere'nin nüfusu 4 milyon civarında idi ve Londra dahi, Paris, Brüksel veya İstanbul'la mukayese edilemiyecek derecede küçüktü. Buna rağmen veba 1.5 milyona yakın nüfusu alıp götürdü.

1349 senesi ilkbaharında, felâketin hızı azalmış, ama ülkeleri perişan etmişti.

CHARLES - Q

2

Kanuni Sultan Süleyman'ın bir Macar tarihinde çıkan gravürü.

Tahsin Tunalı

BOHEMYA, Bavyera, Silezya, Moravya, Avusturya, Slovenya baştan başa çiğnendi.

Almanlar'ın «sakman» dedikleri akıncıların Çekoslovakya'yı tarayan kolordusuna Yahyâ Paşa-zâde Mehmed Bey kumanda ediyordu ki, Sultan Süleyman'ın halasının oğlu idi. Avusturya'ya dalan kolordunun başında da Malkoçoğlu Kasım Bey vardı. Mehmed Bey, Bavyera'nın merkezi Regensburg ile Moravya'nın merkezi Brunn'u fiilen zaptetti.

Diğer bir kol, Avusturya'yı doğudan batıya doğru baştan başa geçti. İsviçre'ye girdi. Liechtenstein prensliğinin merkezi olan Vaduz şatosunu aldı. Prensin oğlunu esir etti. Ren nehrine erişildi.

15 kasımda Avusturya'nın Viyana'dan sonra en büyük şehri olan Graz işgal edildi. 5 gün bu şehirde kalan akıncılar, güneye indiler. Slovenya'nın ikinci büyük şehri olan Maribor'a girdiler. İsviçre'nin Appezell kantonunun altı üstüne getirildiği sırada, Malkoçoğlu Kasım Bey, 16.000 akıncı ile Enns ırmağını batıya doğru atladı. Steyr şehrini aldı. Linz'e korkunç şekilde yaklaştı. Linz'de bulunan Kral Ferdinand ve Alman imparatorluğunun bütün ileri gelenleri birkaç gün, hayatlarının en dehşetli anlarını yaşadılar.

İşte Türk tarihçilerinin «İspanya Kralı Karlos'a Karşı Almanya Sefer-i Hümâyûnu» dedikleri büyük sefer bu şekilde bitti. Charles - Quint dize gelmişti. Fransa'yı ve Macaristan'ı yutmayı artık aklının köşesinden geçirmiyordu. Kendi öz topraklarının derdine düşmüştü.

Bununla beraber Sultan Süleyman, 1532'de bir defa daha Almanya üzerine sefere çıktı. Bu, 5. sefer-i hümâyûna «İkinci Alman Seferi» deniyordu. Bütün ümidi Charles - Quint'in ordusuyle karşısına çıkmasıydı. Fakat böyle bir şey olmadı. Alman ordusunu bulamadı. Kaleler fethet-

...İNT KANUNÎ'YE BOYUN EĞİYOR

ti. 11 eylül 1532'de Viyana'dan sonra Avusturya'nın en büyük şehri olan Graz'a girdi.

Bu defa Charles - Quint ve kardeşi Ferdinand, boyun eğdiler. 10 ocak 1533'te Alman elçileri, sulh istemek üzere İstanbul'a geldiler. Sultan Süleyman da sulh istiyordu. Çünkü İran üzerine yürümek niyetindeydi. Şah Tahmasb, Charles - Quint'le açıkça ittifak etmiş, doğudan Osmanlı devletini vurmaya hazırlanıyordu. Tahmasb, Kanunî'den sonra dünyanın en kudretli hükümdarıydı.

Charles - Quint, bütün sulh şartlarını kabûl etti. Hattâ Türkler'in «Yanık Kal'a» dedikleri Györ şehrinin anahtarlarını İstanbul'a yolladı. Bu, büyük başarıydı. Viyana'nın ancak 80 kilometre güney - doğusunda bulunan bu şehir, Viyana - Budin yolunu kesiyordu. Alman imparatorluğunun taht şehrinin kapısı gibiydi.

Müzakereleri idare eden İbrahim Paşa, Alman elçilerinin yüksekten atmalarına ehemmiyet vermedi:

— Benim efendimin, dedi; öyle sancak beyleri vardır ki, kudret, zenginlik, toprak ve asker bakımından Fernandoş Kral'ı gölgede bırakırlar. Varın beylerbeyilerimizin ve vezirlerimizin kudretini hesap edin!

Elçiler, bütün bir Avrupa'nın Türk devletinin karşısında olduklarını söylediler. Avrupa'nın içyüzünü çok iyi bilen İbrahim Paşa'nın cevabı açık oldu:

— Sanıyor musunuz ki, dedi; Papa ile Kral Karlos (Charles - Quint) arasındaki münasebetler samimîdir ve Papa, hükümdarınızın Roma'yı fecî şekilde yağma etmesini unutmuş ve affetmiştir? Ben bu yağmada askerlerinizin ele geçirdiği büyük bir pırlantayı 60.000 altına satın aldım. Bu parmağımdaki yüzükte gördüğünüz taş da başkadır. Bu taş, Fransa kralınındı. Kral François, hükümdarınıza esir düşünce, hükümdarınız bu elması ondan gasbetti. Şimdi benim mülkiyetimdedir. Sanır mısınız ki böylesine muamele gören Fransa Kralı, hükümdarınızı affetmiş olsun? Avrupa'nın Kral Carlos etrafında birleştiği bir masaldır.

İbrahim Paşa, haklıydı. Charles - Quint, Katoliklik ve Papa'nın öylesine acayip bir koruyucusuydu ki, menfaatleri için, en kutsal saydığı müesseselere tecavüz etmekten çekinmiyor ve azılı düşmanı Martin Luther'in ekmeğine yağ sürüyordu. 1527 mayısında ordusunu Roma'ya sokmuştu. İmparatorun 15.000 askeri, şehri yağma etti. Aynı dinin, aynı mezhebinden olan bu ordu, kutsal şehirlerini, 8 gün, 8 gece yağma etti, yıktı ve yaktı. Kiliseler, Alman ve İspanyol atlarına ahırlık etti. Tecavüz edilmedik ev kalmadı. Dinî yapılar, son şamdanına kadar soyuldu. Hıristiyanlık tarihinde böylesine ibret verici bir olaydı.

Vezîr-i âzam, sözlerine şöyle devam etti:

— Dîvân-ı Hümâyûn, Charles - Quint'i İspanya kralı ve kardeşi Ferdinand'ı da onun Viyana valisi olarak tanımaktadır. Avrupa'da, Avgustus'tan, I. asırdan beri, tek imparatorluk tacı olduğu malûmdur. Bu, Roma imparatorluk tacıdır. Şimdi bu tacı, Türkiye hâkanı olan zât taşımaktadır. Zira kayserlerin meşrû halefidir. Charles - Quint'in imparatorluk iddia etmesi küstahlıktır, gayri meşrûdur. Almanya, yani Batı Roma tacını efendiniz, rüş-

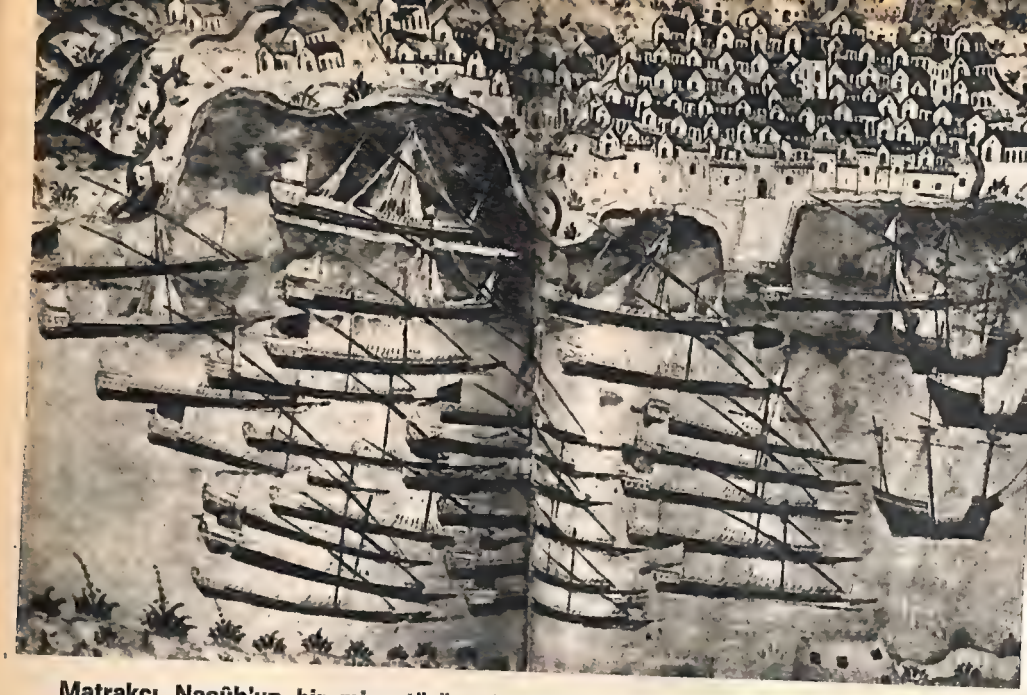

Matrakçı Nasûh'un bir minyatürü... Barbaros'un komutasındaki Türk donanması Fransa seferinde.

vetle elde etmiştir. Hele Ferdinand'ın kendini Macaristan kralı ilân etmesi, küstahlıktan öteye geçen bir komedidir. Zira Macaristan, Türkiye hâkanı tarafından 1526 ve 1529 seferinde iki defa fethedilmiş ve hâkanın sadık kullarından Yanoş'a ihsan olunmuştur.

İbrahim Paşa, elçilerle Hırvatça konuştu. Tam salâhiyetli olan elçiler, 7 celsenin hepsinde, sadrâzamı etekleyerek ayrıldılar. 22 haziran 1533'te İstanbul Muahedesi imza edildi. Almanya ile sulh yapıldı.

Sulhun şartları Charles - Quint için ağırdı. Bir defa sulh, yalnız Almanya ile imza edilmiş sayılıyor, İspanya hariç tutuluyordu. İspanya ve onun hâkimiyetindeki güney İtalya kıyıları, Türk donanmasına karşı açıkta kalmakta devam ediyordu. Bohemya kralı ve Avusturya arşidukası Ferdinand, Kral Yanoş gibi Kanunî Süleyman'a tâbî olmayı kabûl ediyordu. Ferdinand, teşrifatta sadrâzamla eşit olacak ve yazışmalarla birbirlerine «kardeşim» diye hitap edeceklerdi. Ferdinand, Macaristan üzerindeki iddialarından vazgeçiyor ve Yanoş'u meşrû sayıyordu.

Fiilen olmasa bile ismen Avusturya ve Çekoslovakya, Osmanlılar'a tâbî birer ülke hâline gelmişti. Sultan Süleyman, seferlerinin meyvesini almıştı. 23 haziranda Alman elçilerini büyük merasimle huzuruna kabûl etti. Şimdi, babası Yavuz'dan Çaldıran'da unutulmaz bir dayak yiyen Şah İsmail'in şımarık oğlu Şah Tahmasb'a haddini bildirmek sırası gelmişti.

BAĞDAD'IN FETHİ

Kanunî, Şah Tahmasb'ın üzerine yürüdü. 28 kasım 1534'te Bağdad fethedildi. Bağdad! Dünyanın en sihirli isimlerinden biriydi bu... 500 yıl Abbâsî halîfelerine, Hârûnu'r - Reşîd'lere, Me'mûn'lara taht şehri olmuş, Binbir Gece beldesi... İmam Ebû - Hanîfe'nin ve İslâm dininin daha nice ulu şahsiyetlerinin yattığı topraklar... İşte Bağdad'da yaşayan devrinin en büyük şâiri Fuzûlî, Sultan Süleyman'ı 70 beyitlik bir kasîde ile selâmladı:

Geldi Burc-i evliyâyâ Pâdşâh-i nâm-dâr

Kanunî, şâiri günde 9 akça maaşla mükâfatlandırdı. Sonra Sünnîler'in kutsal makamlarını ziyaret etti. İmâm-ı Âzam'ın sandukasına yüz sürdü. Çeyrek asırlık

Şiî idaresi buralarını harabeye çevirmişti. Cihan Padişahı, Safevîler'in tarihî taht şehri Tebriz'e de girdi. Osmanlı hâkimiyeti, Basra Körfezi'ne dayanmıştı.

Yedinci sefer-i hümâyûn Venedik üzerine oldu. Korfu adasına gidildi. Fâtih devrinden sonra ikinci defa İtalya'nın topuğundaki Otranto alındı. Sekizinci sefer-i hümâyûnda âsî Boğdan (Moldavya) voyvodası cezalandırıldı. Venedik'le sulh yapıldı. Haşmetlû Cumhuriyet, harp tazminatı ödedi ve Mora'daki son iki kalesini verdi.

IX. SEFER-İ HÜMÂYÛN

Dokuzuncu sefer-i hümâyûn yine Macaristan üzerine oldu. Kral Yanoş ölmüş, Ferdinand'da yeniden Budin tahtı üzerinde ümitler belirmişti. Kanunî, yanında oğulları Şehzâde Selim'le, Şehzâde Bâyezid, 29 ağustos 1541'de Budin'e geldi. Macaristan krallığını ilga ettiğini ve ülkeyi bir beylerbeyilik şeklinde doğrudan doğruya Osmanlı topraklarına kattığını bildiren tarihî fermanı imzaladı. «Budin Eyaleti» adı verilen yeni beylerbeyilik, teşrifatta Mısır eyaletinden sonra gelecekti. Sonra merkezi Sofya olan Rumeli ve merkezi Kütahya olan Anadolu eyâletleri yer alacaktı.

İlk Bağdad beylerbeyisi olan Ramazânoğlu Uzun Süleyman Paşa, ilk Budin beylerbeyisi olarak da şeref kazandı. Bu Türkmen prensi, azamet ve haşmetle, Budin'de Macar kralların nice asırlık sarayına yerleşti.

Ferdinand ve ağabeyi Charles - Quint, Macaristan'ın doğrudan doğruya ilhak edilmesini kabûl etmediler. 8 yıl önceki Istanbul Muahedesinin şartlarına aykırı buldular. Türkiye ile Almanya arasında yeniden savaş başladı.

Brandenburg elektörü II. Joachim, efendisi namına Macaristan'a el koymak için 100.000 kişilik bir Haçlı ordusu ile Budin önlerine geldi. 24 kasım 1542'de 50.000 ölü ve esir vererek Budin surları önünden kaçtı. Ama bu tecavüzle Almanya, yeni bir padişah seferini hak etmişti.

Sultan Süleyman, 23 nisan 1543'te onuncu sefer-i hümâyûnu için Istanbul'dan ayrıldı. Tarihe «Estergon Seferi» diye geçecek azametli sefer için.

ŞÂHÂNE GEÇİT RESMİ

Edirne'de yapılan geçit resmi, Türk cihan devletinin, şevketin zirvesine çıktığını gösteriyordu.

Ordunun önünde su taşıyan saka bölükleri geçti. Sonra padişahın hazinesini ve eşyasını taşıyan 2.100 katır yer alıyordu. Bu katırlar, 300'erden 7 bölük hâlindeydi. 900 kişilik bir hassa süvari taburu bunları takip ediyordu. Bu tabur, 100 sıra teşkil ediyor ve her sırada 9 atlı bulunuyordu. Ordunun erzak ve cephanesini taşıyan 5.400 deve, her sırada altı hayvan bulunmak üzere 900 saf hâlindeydi. Bu hecinsüvar levazım livasını 1.000 kişilik bir cebeci taburu, 500 kişilik bir lâğımcı (istihkâm) taburu, 400 kişilik bir arabacı (nakliye) taburu takip ediyordu.

Her birliğin başındaki subaylar, merasim elbiselerini giymişlerdi. Daha sonra, ordunun ruhu ve esası olan tımarlı sipahi tümenleri geliyordu. Anadolu sipahi tümenlerinin ardından nişancı, başdefter-

Hurrem Haseki - Sultan tarafından yaptırılan Haseki Camli.

dar, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri ile 4 vezir at sürüyordu. Vezirlerin önlerinde, tuğlarını taşıyan 3 tuğcu, beylerbeyilerin önünde 2 tuğcu, sancak beylerinin önünde 1 tuğcu gidiyordu. Her vezirin erkân-ı harp subayları, yaverleri ve emir zâbitleri vardı.

Daha sonra padişahın şahsî hizmetine bakan saray birlikleri yürüyordu. Bunları padişahın 300 subaydan müteşekkil yaverleri ve emir zâbitleri (çavuşlar ve kapıcıbaşılar) takip ediyordu. Bunlar, göz kamaştırıcı, en değerli kumaşlardan dikilmiş ve işlenmiş elbiseler giymişlerdi. Sonra Türk ordusunun ağır piyade tümeni olan yeniçeriler yer almıştı. 12.000 yeniçeri, «orta» denen taburlar hâlinde geçiyorlardı. Her ortanın sancağına, ayrı alâmet işlemişti: Filler, kaleler, çarklar, kılıçlar, kuşlar ve daha neler... Bazı yeniçeri ortaları tüfekli idi. Bazıları yalnız kılıç, ok ve yay taşıyorlardı.

7 sırmalı sancak ve 7 tuğ taşıyan 14 sancaktar ve tuğcu, padişahın yaklaştığını haber veriyordu. Bunların ardında 200 kişilik Mehter-hâne-i Hâkaanî yer almıştı. Mehterbaşının idaresinde mehterler, yeri ve gökü inleten ceng havaları çalıyorlardı. Sazları boyunlarına, altın zincirlerle asılmıştı. «Kös» denen muazzam davullar, fillerin üzerine yüklenmişti. Zilzenler, boruzenler, nakkarezenler, ceng-i harbî usûlünde ve bayatî makamında bir savaş peşrevini üfleyip vuruyorlardı.

400 solak, ayrı bir hassa taburu hâlinde Mehterhâne'nin ardında yer almıştı. Hepsinin başlarında tavus tüyünden sorguçlar vardı. 150 hassa yaveri ve teşrifât zabitinin elbiseleri, mücevherlere boğulmuştu. Bahar güneşi altında, gözleri kör edecek bir ışık deryâsı hâlinde geçip gidiyorlardı. Başlarında, mâbeyn-i hümâyûn müşiri olan çavuşbaşı vardı. Sonra 70 kişilik bir başka hassa takımı, peykler yer almıştı. Otuz beşi bir yanda, otuz beşi diğer yanda, aralık iki saf hâlinde yürüyorlardı. Aralarına, cihan hakanı Sultan Süleyman Han'ı almışlardı.

Kanunî, görülmemiş güzellikte bir hayvana binmişti. Solaklarından ve çavuşlarından çok daha sade giyinmişti. Süslü giyindiği için gençliğinde babası Yavuz'un ihtarı, hâlâ kulaklarındaydı. «Sen böyle giyinirsen, anan ne giysin?» demişti cennetmekân babası.

Padişahtan sonra, ordunun diğer birlikleri, bitmek tükenmek bilmez saflar hâlinde, Edirne halkının önünden akıp gitti.

Böyle bir orduya kim karşı çıkabilirdi? Avrupa'nın en büyük hükümdarı Charles - Quint'le Asya'nın en büyük hükümdarı Şah Tahmasb, ordularıyle Kanunî'nin karşısına çıkmaya cesaret edebilmişler miydi?

10 ağustos 1543'te Sultan Süleyman, Estergon'u fethetti. Üç yıldan beri Alman işgalinde bulunan bu akıncı gaziler yuvası, 315 Türk topuna dayanamadı. Tuna üzerindeki ince donanma, Estergon önlerine geldi. Kalenin karşı yakasında, Slovakya toprakları başlıyor ve Büyük Macar Ovası'nın tabiî bir devamı hâlinde alabildiğine uzanıyordu.

4 eylülde cihan hakanı, İstolni - Belgrad'ı aldı. Macarlar'ın «Székesféhervar», Almanlar'ın «Stuhlweissenburg» dedikleri bu namlı şehir, Estergon'un 65 kilometre güneyindeydi. Macaristan kralları, bu şehrin katedralinde dinî merasimle taç giyerler ve nerede ölürlerse ölsünler, bu şehre getirilip gömülürlerdi.

CHARLES QUINT, PES EDİYOR

Şehri Almanlar hesabına savunan bir Macar olan Varcocs'un ümitsiz, fakat kahramanca müdafaası, Kanunî'nin hoşuna gitti. Huzuruna çağırdı. El öptürdü. Görüştü ve serbest bırakılmasını emretti. 7 eylül, bir cuma idi. Camiye çevrilen bir kilisede Kanunî, namaz kıldı ve namına okunan hutbeyi dinledi. Cebren fethedilen Hıristiyan şehirlerinde en büyük kilisenin camiye çevrilmesi âdetken, padişah, bu geleneğe uymadı. Macarlar'ı incitmek istemiyordu. Çünkü en büyük kilise olan katedralin mezarlığında Macaristan kralları yatıyordu.

Kanunî, krallar mezarlığını ziyaret etti. Kralların naaşlarının parmaklarında pırlanta yüzükler, başlarında mücevherli taclar, baş uclarında altın haçlar vardı. Bu hazineye dokunulmamasını, aynen muhafaza edilmesini emretti.

Charles - Quint ve Ferdinand, pes dedi. Sulh istediler. 8 ekim 1547'de sulh imzalandı. Önce 1 ağustosta Charles-Quint muahedeyi tasdik etmiş, 3 ay sonra da Kanunî imzasını koymuştu. Kral Ferdinand, padişahın tâbîi bir hükümdar oluyor, İstanbul'a yılda 53.000 altın vergi

Kanunî'nin tahta çıkışı (30 eylül 1520).

gönderiyordu. Bu vergi her yılın martının ilk günü, Istanbul'a yollanıp Türk hazinesine yatırılacak, hiçbir bahaneyle geciktirilmeyecekti. Türkiye'den Almanya'ya kaçan bütün esirler, kaçaklar, mülteciler ve suçlular, Hıristiyan olsun, Müslüman olsun, derhal Osmanlılar'a iade edilecekti. Buna karşılık Almanya'dan Türkiye'ye kaçanlar Hıristiyan'sa gönderilecek, Müslüman'sa alıkonulacaktı. Osmanlı devleti, Ferdinand'ı Bohemya ve Charles - Quint'i İspanya kralı sıfatıyle tanıyordu. Roma İmparatorluğu tacı tek olduğu ve Türk padişahına ait bulunduğu için, Charles - Quint'in Avrupa'da taşımakta olduğu «imparator» unvanı, hiçbir şekilde siyasî münasebetlerde Türkiye tarafından kullanılmıyacaktı. Charles - Quint, kendisini «Vilâyet-i İspanya Kralı Karlo» olarak tanıyan bu muahedeye imzasını koymuştu.

Bu kadar satvetli, o derece şaşaa ile başlayan bir saltanatın bu derece kötü

Kanunî çağının ünlü amirali Barbaros Hayreddin Paşa.

âkıbetlere duçar olması, Charles - Quint'i yalnız Avrupa hâkimiyeti fikrinden vazgeçirmekle kalmadı, dünyevî saltanat hevesini bile kırdı. Orta Avrupa'da Kanunî, Kuzey Afrika ve Akdeniz'de onun kapdân-ı deryâsı Barbaros, üstelik Türkler'in başarısı için o kadar çalıştıkları Luther'in Hıristiyan dünyasını iki mezhebe bölmesi, Charles - Quint'i yıktı. Bu ruhî durum içinde, 16 ocak 1556'da bütün tahtlarından feragat ettiğini bildiren fermanı imzaladı. İspanya'nın güneyinde, Endülüs'te, Granada şehrinde, Araplar'dan kalan El-Hamrâ Sarayı'da inzivaya çekildi.

İspanya tahtını ve ona bağlı bütün taçları, oğlu II. Felipe'ye bıraktı. Almanya imparatorluğunu ise tek kardeşi Ferdinand'a verdi. Kardeşine son tavsiyesi: «Ne pahasına olursa olsun Türkler'le sulh hâlinde yaşamaya çalış!» şeklinde oldu. Prag'da taç giyip bu defa imparator sıfatıyle Viyana sarayına yerleşen Ferdinand, bu öğütü tutmaya çalıştı.

Başta Fransa olmak üzere birçok Avrupa devleti, Habsburg seli önünde silinmekten kurtulmuşlardı. Bu kurtuluşlarını,

«Muhteşem Süleyman» dedikleri Türk hakanına borçluydular.

BARBAROS HAYREDDİN PAŞA

Bu başarıda en büyük hisse, Sultan Süleyman'dan sonra, Barbaros Hayreddin Paşa'da idi.

Barbaros, ağabeyi Oruç Reis'in Cezâyir'de kurduğu Türk devletinde, ona halef olmuştu. Cezâyir tahtına çıkmış, Sultan unvanını almış, en kudretli Hıristiyan devleti olan İspanya'ya karşı birçok deniz, hattâ kara zaferi kazanmıştı. Yavuz, Mısır'ı fethedince, padişah, Kahire'de iken ona elçilerini yollamış, tâbiiyetini arz etmişti. Babası ve büyükbabası, Fâtih'in sipahi subayları olan Barbaros, vaktiyle tab'ası olduğu Osmanlı devletinin bu sefer biraz imtiyazlı bir tab'ası hâline gelmişti. Yavuz ona «Cezâyir Beylerbeyisi» olduğuna dair ferman, top ve topçu, yeniçeri ve harp malzemesi göndermişti. Kanunî tahta çıkınca, Barbaros, Cezâyir beylerbeyiliğinde bırakılmıştı.

Barbaros, dünyanın en büyük denizcisi olarak ün kazanmıştı. Şahsî donanması ile İspanya'yı birçok defalar yenmişti. Bu kudreti, Donanmay-ı Hümâyûn'a kazanmak lâzımdı. Kanunî, yaverlerinden bir deniz subayını, Sinan Çavuş'u, Cezâyir'e yolladı. Barbaros'a gönderdiği hatt-ı hümâyûn'da şöyle diyordu:

«İspanya'ya sefer muradımdır. Bir yarar âdemi yerine koyup gelesin! Eğer muhafazaya kaadir kimse yok ise, î'lâm edesin!»

Barbaros, Cezâyir'de yerine beylerbeyi vekili olarak evlâtlığı Hasan Ağa'yı bıraktı. 44 parça harp gemisi ve namlı reislerinden 18 amiralle İstanbul'a geldi.

Barbaros'un İstanbul limanına vardığı 27 aralık 1533 günü, güzel bir kış günü idi. Soğuğa rağmen bir, iki yüz bin İstanbullu, kıyılara hücum etmişti. Yıllardan beri adı efsanelere karışan ve âdetâ bir masal kahramanı hâline gelen Barbaros'u bütün halk görmek istiyordu.

Hayreddin Paşa, büyük tezahürat içinde, hayatında ilk defa olarak İstanbul'a ayak bastı.

Halka güzel bir zafer alayı seyrettirdi.

ESİR KAFİLESİ

Alayın önünde 200 esir gidiyordu. Bunlar, altın ve gümüşten ganimet eşyası taşıyorlardı. Sonra, 30 Avrupalı esir asîlzâde geliyordu. Bunlar, Avrupa'nın hemen her milletine mensup seçkin şahsiyetlerdi. Kimi amiral, kimi general, kimi konttu. Arkalarında altın ve gümüş para ile dolu ağır torbalar taşıyorlardı. Daha sonra 200 esir çocuk geliyordu. Başları ve boyunları mücevherlere boğulmuştu. Omuzlarında zer (altın) ve sim (gümüş) teller çekilmiş kumaş topları vardı.

Bu kafileyi, Avrupa'nın en güzel kızlarından müteşekkil 200 cariyelik bir topluluk takip etti. Pek değerli elbiseler giymişler, mücevherler takmışlardı. Daha sonra ağırlığınca ganimet yüklü 100 develi bir kervan yer alıyordu. Afrika'nın en nadir hayvanlarını teşkil eden bir kafile, en arkadaydı. Altın ve gümüş zincirlerle bağlanmış olan hayvanları, bakıcıları sevk ediyordu. Bu muhteşem kafilenin ardında, gayet basit şekilde giyinmiş Barbaros'la reisleri, yaverleri ve leventleri ilerliyordu. Bu şekilde Topkapı Sarayı'na kadar gelindi.

Ertesi sabah Sultan Süleyman, Barbaros'u ve 18 reisini kabûl etti. Hepsine teker teker el öptürdü. Reislerinden bazıları, Avrupa'nın en kuytu köşelerine kadar nam salmış amirallerdi: Salih, Aydın, Sinan Reisler gibi.

Dîvân-ı Hümâyûn, merasimlere mahsus şekilde toplanmıştı. Bütün vezirler hazırdı. Padişahın iki tarafında yer almışlardı. Yalnız, Haleb'te bulunan Vezîr-i âzam Makbûl İbrahim Paşa yoktu. Kanunî, Cezâyir beylerbeyisinin getirdiği hediyelere teşekkür etti. Reislere muhteşem hıl'atler giydirildi. Adam tanımak ve mühim makamlara en iyi şahıs kimse onu seçmekle büyüklük unsurlarından birini sağlayan Kanunî, Barbaros hakkındaki kesin hükmünü çoktan vermişti. Hiçbir devirde tesadüf edilemeyecek dehâda bir denizci ile karşı karşıya olduğunu biliyordu. Koca Cezâyir ülkesini, İspanya'ya kan kusturan pek kudretli bir donanmayı, en iyi şekilde yetiştirilmiş, en tecrübeli reis ve leventlerini, Türk imparatorluğuna bağışlayan Barbaros'a, en büyük iltifatları lâyık gördü. Onu hem kapdân-ı deryâ sıfatıyle deniz kuvvetlerinin başına getirdi, hem Cezâyir beylerbeyiliğini uhdesinde bıraktı, hem de en yakın müşaviri derecesine yükseltti.

Kanunî tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan Şehzâde Camii.

Charles - Quint, büyük bir darbe daha yemişti. O Charles - Quint ki, Türk imparatorluğunun deniz kuvvetlerini eline almaması için Barbaros'a servetler, hattâ tahtlar ve taçlar teklif etmişti.

Barbaros, kapdân-ı deryâ sıfatıyle ilk seferini Tunus üzerine yaptı. Bu ülkenin limanları, Barbaros'un elindeydi. Fakat Tunus şehri ile çevresini Hafsîler'in 22. sultanı olan Mevlây Ebû - Abdullah Hasan elinde tutuyordu. Bu adam, tarihin gördüğü en dejenere şahıslardan biri, bir çeşit Caligula idi. Tam 44 erkek kardeşini öldürtmüş, saraydaki bütün cariyeleri sattırdıktan sonra, 400 delikanlıdan müteşekkil yeni bir harem kurmuştu. Değil millî, dinî bir endişesi bile yoktu. Sık sık Kuzey Afrika'yı İspanyol zulmünden koruyan Türkler'e karşı İspanyollar'ı davet ediyor, Charles - Quint'e tâbî geçiniyordu.

Barbaros, 104 parçalık Donanmay-ı Hümâyûn ile Tunus'a doğru Istanbul'dan ayrıldı. Askerî merasim yapıldı. Halk tezahüratta bulundu. Messina Boğazı'nın İtalya tarafındaki Reggio ve Sicilya tarafındaki Messina limanlarına giren, buralarda yatan 16 İspanyol harp gemisini halkın gözleri önünde yakıp, 6 büyük ticaret gemisini zapteden Barbaros, Kalabriya, Kampanya ve Latium eyâletlerinin kıyılarını altüst etti. Buraları, İspanya ve Papa'ya ait İtalyan sahilleriydi.

(Devamı var)

MARMARA'DAKİ TÜRK DENİZCİLİĞİNİN SENBOLÜ

Karamürsel Gemisi

YAZAN:
ŞEMSETTİN ARKAN

Karamürsel Bey tarafından yaptırılan gemiler, Marmara'nın Türk hâkimiyetine girmesinde büyük rol oynamıştı.

KARAMÜRSEL Bey tarafından büyük gayret sarfedilerek yaptırılan gemiler, Marmara'nın Türk hâkimiyetine girmesinde büyük rol oynamıştı.

Türk - Osmanlı denizciliğinin ilk devir tarihi bakımından büyük önemi olan bu ilk denizcilik ile, İznikmid'de (İzmit körfezinde) bir nevi sahil sancak beyliği veya sahil valiliği kurulmuş olduğu kuvvetli bir an'aneyle nakledilmektedir.

İç ve dış kaynaklardan yaptığım bütün araştırmalara rağmen, ilk Türk - Osmanlı deryâ beyi veya emîr-üs-sevahil'i, yahut sahil sancak beyi diye nitelendirebileceğimiz Karamürsel Bey'in, Karamürsel kasabasının Kavakkoyu - Armutcuk limanında inşa ettiği Karamürsel gemisinin şeklini tesbit etmek mümkün olamadı.

Karamürsel kasabasının eski belediye başkanlarından Cemil Bal'ın, söylentilere göre çizdirip bana gönderdiği (Karamürsel gemisi) resmini, ilk Karamürsel gemisi kabûl ederek, hâlen Millî Eğitim Bakanlığı'nda tetkik edilmekte olan «Karamürsel» adlı kitabıma koydum ve Deniz Müzesi ile vâki yazışma sonunda bir adedini de, mezkûr müzeye hediye ettim.

Bu arada, 29 mayıs 1971 tarihinde ziyaret ettiğim Deniz Müzesi müdürü emekli albay Şükrü Erman'ın müsaadesiyle, müzenin kütüphane ve arşiv sorumlusu deniz yüzbaşısı Ergun Göktuna ile dört saate yakın bir görüşme ve araştırmada, müzede mevcut yerli ve yabancı pek çok eserde de Karamürsel gemisine rastlamak mümkün olmadı.

Cemil Bal'ın çizdirdiği resmi de Deniz Müzesi'nde tetkik ettik, denizcilik bakı-

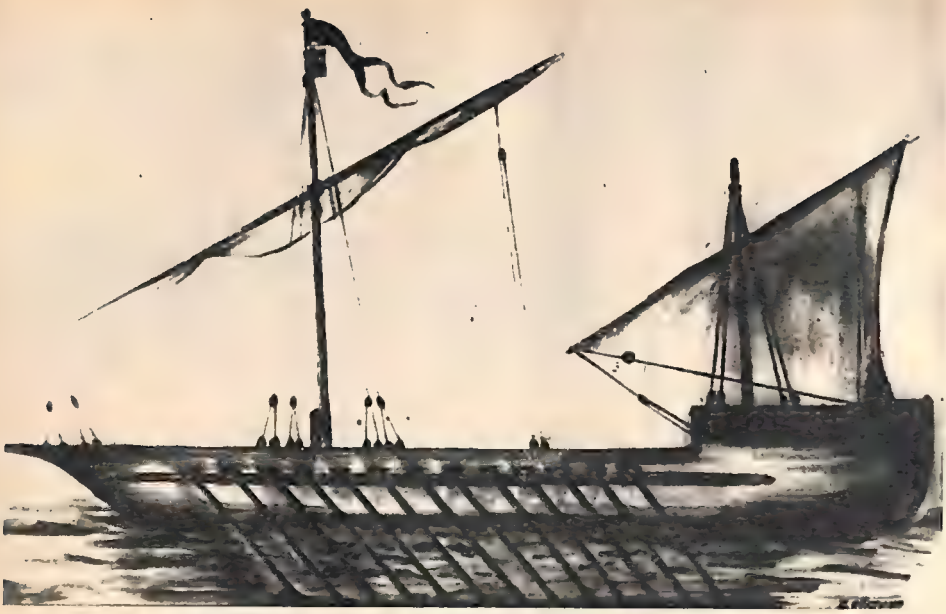

Ergun Göktuna'nın çizdiği Karamürsel gemisi.

mından bazı hatalar dolayısıyle bunun ilk Karamürsel gemisi olamıyacağı sonucuna varıldı. Bunun üzerine Yzb. Göktuna'nın derinlemesine bir çalışma yapması, ondan sonra, bir Karamürsel gemisi resmi çizilmesi kararlaştırıldı.

Yzb. Göktuna, bana, 3 temmuz 1971 tarihinde biri kesit, iki gemi resmi gönderdi. Bu resmi, denizcilik tarihi mütehassısı emekli albay Niyazi Uraz'ın çalışmalarından ve daha birçok kaynaktan faydalanarak çizdiğini ve çizimde, kürekle tekne, tekne ile yelken münasebetlerine dikkat edilmeye gayret edildiğini, ölçeğin de 1/100 nisbetinde olduğunu belirtiyordu.

Yzb. Ergun Göktuna, mektubuna şu bilgiyi eklemişti: XIV. asırdan bu yana bu teknelerin değişik özellikte, biçimde, boyda, kürek adedinde olanları inşa edilmiştir. Bu çizilen, 13 kürekli olandır. Bodoslamadan bodoslamaya 13 metre kadardır. Kürekleri 6 - 6,5 metre uzunluğunda, boş olarak ağırlığı 15 - 18 ton, dolu olarak ağırlığı 22 - 25 ton kadardır. Geminin 42 mürettebatı şunlardan ibarettir: 26 kürekçi (savaşçı), 4 yedek, 4 yelkenci, 2 kalafat ustası, 1 işçi, 1 sucu, 1 yağcı, 1 serdümen, 1 kılavuz, 1 reis.

Teknenin yelken ve donanımları:

2 adet üç köşe latin yelken; 26 adet, 18 - 20 kilo ağırlığında çam tahtasından yapılmış kürek; 2 adet iki tırnaklı ağaç bedenli demir. Ayrıca, savaşçıların silâhları ve yedekleri, yedek yelken bezi, büyük baltalar, su, peksimet, un, yağ, zincir, kalafat malzemesi ve para bulunurdu, kaydı vardır.

Teşekkür mektubumda şöyle dedim:

«... Ancak, bu resmin Karamürsel'in yaptığı ilk gemi olacağını kabûl etmek biraz mümkün olmasa gerek, mütekâmil bir gemi ve belki Fâtih devrinden sonra inşa edilmiş; Karamürsel tipi mütekâmil bir gemi olarak kabûl etmek doğru olacağı düşüncesindeyim».

Sonuç olarak:

İlk Karamürsel gemisi, Bizanslılar'ın kullandığı ve Venedik harp gemilerinin benzeri olarak inşa edilmiş olduğuna kat'î kanaat mevcut ise de, bugüne kadar Karamürsel gemisinin bir resmini (şekli) bulmak mümkün olamamıştır.

Bu gün ortaya iki şekil (resim) konulmuştur. İlgililerin bu konu üzerindeki çalışmaları sonucu, elde edilecek belgeleri açıklamalarıyle durumun aydınlığa kavuşturulacağına inanıyoruz.

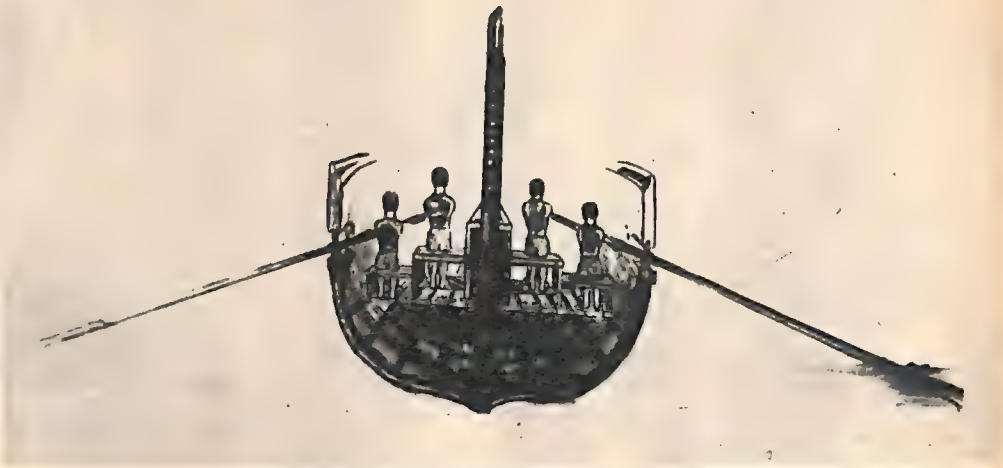

Ergun Göktuna'nın çizdiği Karamürsel gemisi kesiti.

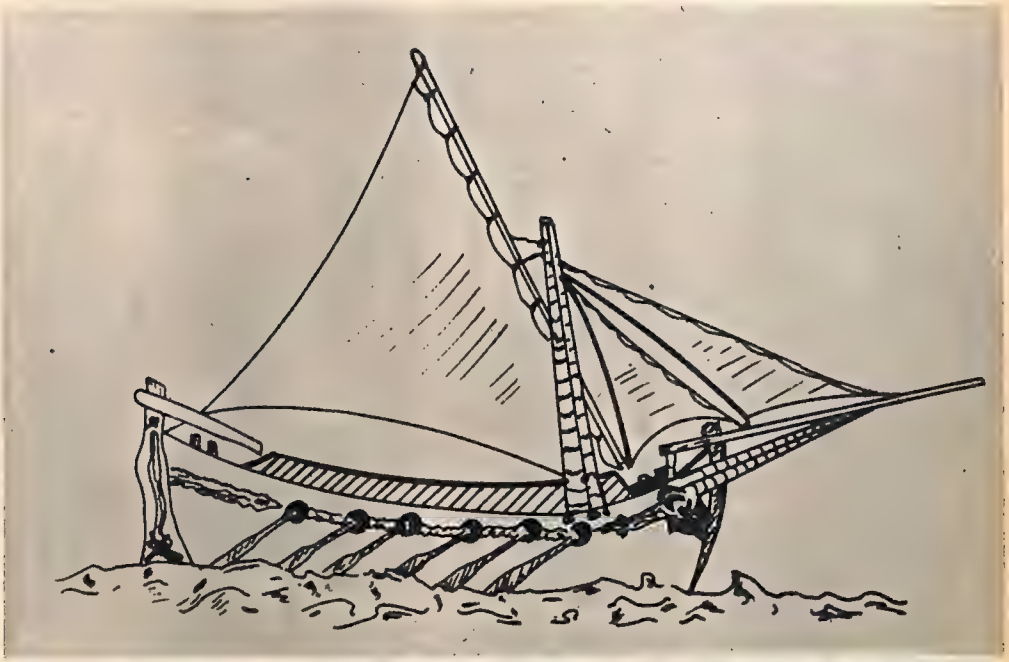

Cemil Bal'ın çizdirdiği Karamürsel gemisi

Bu karikatür İtalya'nın Bologna şehrinde yayınlanan Le Perroquet (Papağan) adlı mecmuanın 5 nisan 1908 sayılı nüshasında yayınlanmıştır. Nisan balığı Doğu politikasını temsil ediyor. Makedonya'da yedinci yılını dolduran

milletlerarası jandarma kuvvetlerinin işe yaramaz durumunu tenkid eden karikatür Makedonya işinin nasıl bir çıkmazda olduğunu belirtiyor. Karikatürde Türkiye, balığın ağzında olarak temsil edilmektedir.

I. Dünya Savaşı'nda Bir

Fransız Becker II. Dünya Savaşında Alman denizaltı filosu komutanıyken.

«Ateş kumandasını verdim. Torpido tam düşman gemisine doğru istikamet almıştı. Gemi müthiş bir patlama ile havaya uçtu.»

MAYIS 1970'de İzmir vapurunun güvertesinde; eşim Mebrure Aksoley'in yanındaki şezlongta kitap okuyan bir yolcu ile tanıştım. Bu yolcu; Birinci Dünya Savaşı'nda Türk personeli ile silâh, cephane ve harp malzemesini, yelkenli deniz vasıtalarına nazaran, daha emin bir vasıta olan denizaltı gemisiyle Libya'ya götürmek için Alman hükümeti tarafından görevlendirilen iki denizaltı gemisinden birinin, UC - 20' nin, kumandanı ve 53 yıl önceki silâh arkadaşım Franz Becker'di. İnanılacak bir olay değildi bu karşılaşma.

Birinci Dünya Savaşı'nda Akdeniz'de iş ve güç birliği yaptığım bir arkadaşımla, aradan 53 yıl geçtikten sonra, Türkiye'de İzmir vapurunda tamamen bir tesadüf eseri olarak tekrar buluşmuştuk. Şu atasözünü hatırladım:

Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur.

Daha sonra birbirimize, savaş hâtıralarımızı anlattık. Alanya'da ayrılırken, Franz Becker, Pola - Libya seferlerinden birine ait tuttuğu günlük hâtıralarını bana göndereceğini vaadetti. Burada onun hâtıralarını sunuyorum. Yalnız daha önce Franz Becker hakkında öğrendiklerimi yazayım:

Franz Becker, denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya götürdüğü Türk silâh arkadaşlarının cesaret, feragat ve fedakârlıklarının tesiri altında kalarak Türk dostu olmuştur ve eski eserleri inceleme arzusu ile 4 defa Türkiye'ye gelmiştir. Daha çok Anadolu'nun batı, güney, güney doğu ve doğu bölgelerinde incelemeler yapan Franz Becker; Hakkâri, Van, Bingöl, Kars — kısaca — Anadolu'nun bütün doğu bölgesini gezmiştir. Bu son seyahatinde ise, önce Gediz'deki deprem felâketzedelerini ziyaret etmiştir. Franz Becker, 1912'de Sultan Abdülhamid'i Selânik'ten İstanbul'a getiren Alman sefaretine ait «Lorley» adlı yatta da görev almış ve Sultan Abdülhamid'i tanımıştır.

Em. General Dr. Mühendis
İhsan Aksoley

Rumeli'yi Neden Kaybettik?

2

EVET, Zihni Paşa Selânik'e alışmış ve ısınmıştı. Artık buranın girdisini çıktısını anlıyor, zayıf ve asabî kuvvetinin bütününü sarfederek, geceli gündüzlü uğraşarak, buhranlar ve ihtilâller içindeki vilâyeti mümkün olduğu kadar iyi bir şekilde idareye çalışıyordu.

Hâl böyle iken, birgün, Halep valiliğine tayin olunduğu haberi geldi. Çünkü — yukarıda da söylendiği gibi — İzmir'den kaldırılacak olan Hasan Fehmi Paşa'ya yer açmak lâzımdı. 1894 yılı sonlarında Selânik'e gelen Hasan Fehmi Paşa, burada ancak 35 gün kalabilmişti. Bu sefer de, yine bir sebeple, İstanbul'dan uzaklaştırılması lâzım gelen Adliye Nâzırı Rıza Paşa'ya bir yer bulmak gerekiyordu.

Zihni Paşa ne kadar yumuşak huylu, nazik ve kibar, mütevazı, bazı meselelerde bir kadın kadar duygulu ve şefkatli idiyse, onun yerine gelmiş olan Rıza Paşa da, tam aksine, son derece hiddetli, sert ve haşin, kendini fazla beğenmiş bir kimseydi.

DELİ BABANIN OĞLU

SELÂNİK'İN bu yeni valisi kısa boylu, tıknaz, az sakallı, gözleri kor kor yanan altmışlık bir adamdı. İstanbul'da adliyeden yetişmişti. Namusu, akıl ve zekâsı ile kendini göstererek adliye nâzırlığına kadar yükselmişti. İsmet Paşa adlı bir vezirin oğluydu. Bilindiği gibi kabına sığmayan zekâsıyle, zaman zaman çok cesur davranışlarıyle, aklına gelen iyi bir şeyi yapmaya karar verdiği vakit kimseyi umursamamasıyle — Ahmed Vefik Paşa'yı hatırlatan — İsmet Paşa'ya, bu yüzden, «Deli İsmet Paşa» adını vermişlerdi. Rıza Paşa'ya da, yine bu sebepten, «Deli babanın deli oğlu» diye ad takanlar vardı.

Rıza Paşa, kendinden önceki valiler gibi, geceleri de konağında resmî işlerle meşgul olmak ihtiyacını duymazdı. Çok büyük bir zekâsı, derin bir anlayış ve kavrayışı vardı.

Çok önemli işler için vali muavininin ve öteki yardımcı memurların yorulmasına hemen hiç ihtiyaç kalmazdı. Müsveddeye, paşanın yazdığı «derkenar»ı olduğu gibi geçirmek yeterdi. Yine şurası da gerçek ki, bu kararların büyük ekseriyeti — münakaşaya asla ihtiyaç göstermeyecek derecede — delilli, ispatlı, anlaşılır ve herkes tarafından kabûl edilir bir mahiyet taşırdı. Bu havale «derkenar»larında bazan pek zarif deliliklere tesadüf olunurdu. Meselâ bir defasında, mutasarrıflardan biri, bir memura falanca rütbenin verilmesi için, hem de «mümkünse serian verilmesi» için bir teklif yazısı göndermişti. Rıza Paşa kâğıdı okumuş, dudaklarını bükmüş, sonra bu kâğıdın altına: «Serian dosyaya kaldırılması» diye yazıp kaleme göndermişti.

Paşa, böyle rütbe teklif etmelere çok kızardı. Yenice kaymakamlığı vekilliğinde

bulunan genç bir mülkiye mezununun yine böyle bir rütbe teklifinin arkasına da: «Kendisi muhtac-ı himmet bir dede» sözlerini yazmış, sonra: «Kaymakam vekilliğinin böyle inhâlara, himmetlere tahammülü yoktur» sözlerini ilâve etmişti.

Geceleri konağının salonlarından birinde, bir kenara çekilip — tamamıyle devlet meseleleri dışında — okuma, yazma ve ilmî çalışmalarla meşgul olduğu, o böyle kitaplara dalmış bir haldeyken, aynı salonda başka bir kenarda da, oğullarının ve onların misafirlerinin gürültü patırtı içinde gülüşüp sohbet ettikleri, paşanın bunların hiç farkında olmadan yahut da umursamadan okuyup yazmasına devam ettiği kulaktan kulağa dolaşırdı.

Rıza Paşa, Selânik'te, hükümet işlerinden belki daha fazla, şehrin meşhur ve zengin kütüphanesi ile meşgul olmuş, bu zenginliği daha da arttıracak — nüshaları az bulunur — el yazması kitapları araştırmakla uğraşmıştır.

Onun valiliği zamanında, bir arada bulunduğumuz zamanlar içinde, kendisinin hiçbir iltifatını görmediğim ve tam aksine arada bir sert ve haksız davranışlarına hedef olduğum hâlde, itiraf etmeye mecburum ki, yirmi yıl içinde Selânik'te tanıdığım valiler arasında onun kadar zeki, çabuk kavrayışlı, çok doğru ve dürüst, kararlarında isabetli olanını göremedim. Ancak ne var ki, bu kadar zeki, dürüst ve namuslu, aynı zamanda asabî adam da zamanının devlet idaresi anlayışından kurtulup daha atılgan olmayı başaramamıştı. Eskiden beri sürüp giden günü gün edici anlayışı devam ettirip gidiyordu.

Rıza Paşa'nın Selânik valiliği sırasındaydı. Istanbul hükümeti Makedonya'da ciddî bir ıslahat yapılmasını düşündü. Buna karar da vererek Bâbıâlî Hukuk Müşaviri Hakkı Bey'in (sonradan sadrâzam olan meşhur Hakkı Paşa) reisliği altında bir teftiş heyetini Selânik'e gönderdi.

Böyle bir heyet gönderilmesine, Ermeni meselesi üzerine, İngiltere'de uyanan bazı heyecanlar sebep olmuştu. Ama Ermeni meselesi durulup, ortalık biraz yatışınca, Makedonya'daki ıslahat düşüncesi de uyudu. Islahat adına yapılan şeyler vilâyetlere ve bazı sancaklara, kazalara — Hıristiyanlar'ın milliyetlerine göre — Rum veya Bulgar vali, mutasarrıf, kaymakam muavinleri tayin olunmasından ibaret kaldı. Aslında bu da başarılı olarak yapılamamıştı. Bu muavinler ciddî hükümet işlerine pek karıştırılmıyor, dilekçe havalesi, şu, bu gibi basit işlerle oyalandırılıyordu. Ancak, bunların hemen hepsi, bulundukları yerlerdeki komitelerin hükümette birer casusu olmuşlardı.

Rıza Paşa'nın vali bulunduğu sıralarda birçok önemli olaylar birbirini takib etti. Doğu Rumeli meselesi şöyle böyle çözülür gibi oldu.

Yalnız ortada acı bir durum vardı: Koskoca vilâyet, Bulgaristan'a ilhak edilmiş demekti. Balkanlar'daki denge bozuluyordu. Yunanlılar da, Doğu Rumeli'ye karşılık, Girit'i istiyorlardı. Böylece Girit olayları yeniden başladı. Rıza Paşa, bütün bu olup bitenler karşısında umursamaz gibi görünüyordu. Öyle sanıyorum ki, o büyük zekâsıyle, Makedonya meselesinin ruhuna girmeye çalışmış, bu yaranın tedavisiyle uğraşıp, bölgedeki Türkler'i uyandırmaya uğraşmış olsaydı, büyük başarılar elde edebilirdi.

17 mayıs 1895'te Selânik - Istanbul demiryolunun açılış töreni yapıldı. Şehirde büyük ve parlak şenlikler oldu. Bu arada Fransız elçisi Mösyö Kambon da Selânik'e gelmişti. Rıza Paşa elçiyi, bir devlet başkanına lâyık şekilde karşıladı ve ağırladı. Bu hareket halk arasında pek de iyi bir tesir bırakmadı. Demiryolunu Fransızlar yapmışlardı ama, nihayet parası karşılığında yapmışlardı ve o sırada Fransa da, öteki Avrupa devletleri gibi, dost yüz göstermiyordu.

TESALYA SAVAŞI

GİRİT'TE ve Yunanistan sınırında durum kötüye doğru gidiyordu. Sonbahara doğru Yunan sınır boylarında büyük eşkıyâ çeteleri görünmeye başladı. Bunlara mukabele etmek için Selânik, Kosova, Manastır vilâyetlerinde yeni yeni jandarma taburları kuruldu. Nizamiye birliklerinden alınmış değerli subaylar bu taburlara tayin edildiler. Hükümet, Makedonya meselesine yeniden ve daha ciddî olarak eğiliyor gibiydi.

Selânik ve Kosova dolayları umum kumandanı Müşir Hüseyin Fevzi Paşa, yaşlı ve gevşek bir adamdı. Bu yeni kuruluşlar sırasında azledildi ve yerine Müşir Kâzım Paşa tayin edilerek Selânik'e geldi. Rıza Paşa, kendi seviyesinde bulma-

Sultan Reşad, 1911'de Selânik'i ziyaret etmişti. İşte, padişahı Selânik'e getiren Türk filosu Selânik limanında.

dığı bu müşirlere pek önem vermez, hattâ mecbur kalmadıkça kendileriyle görüşmezdi.

Tesalya savaşı, Rıza Paşa'nın valiliği zamanında başlamıştı. Yunanlılar'la savaş gerçekleşince, İstanbul hükümeti, Bulgaristan'ı okşama siyaseti takib etti. Bunun sonucu olarak Bulgar komitelerinin çalışmaları bir süre durdu. Bir yıl önce çeşitli suçlardan yakalanıp açık mahkemelerde yargılanarak On İki Adalar'a sürülmüş bulunan Bulgar komitecileri de affa nâil olup Selânik'e döndüler.

Bulgaristan'la Makedonya'daki Bulgarlar, bu savaşı sevinç ve ümit içinde seyrediyorlardı. İstanbul hükümeti ne kadar kararsız olursa olsun, otuz milyona sahip Osmanlı İmparatorluğu'nun, iki milyonluk çılgın ve mağrur Yunanistan'ı ezeceği ortadaydı. Bulgarlar, Osmanlılar'a da, Yunanlılar'a da düşmandılar. Su savaş sebebiyle iki düşmanın zayıf düşeceğini hesaplıyorlardı. Osmanlılar savaştan yorgun çıkacaklar, bundan dolayı genç ve kuvvetli Bulgaristan'a dostluk göstermeye, arzularını yerine getirmeye mecbur kalacaklardı. Savaş ihtimali devam ettiği sürece Bulgarlar hep böyle Türkler'e dost göründüler, Türkler'e güven duygusu aşılamak için ellerinden geldiği kadar çalışıyorlardı. En büyük korkuları, Türk devletinin savaşa girişmek istememesi, Yunanlılar'ın isteklerini kabûl etmesiydi. Bulgarlar, böyle bir ihtimalin ortadan kalkması için hiçbir fırsatı kaçırmamak niyetindeydiler. Bu çalışmalarında başarıya da ulaştılar. Yunanlılar mağlûp olduğu vakit onlar da, en az Türkler kadar sevinç duyup, şenlikler yaptılar.

Bütün bunlar olup biterken, zaferle meydana gelen geçici bir huzur ve sükûn içinde valilik eden Rıza Paşa, Makedonya meselesinin derinliğini ele almayı hiç düşünmedi.

Rıza Paşa, defalarca söylediğimiz gibi, namuslu ve hamiyetli bir vezirdi. Yalnız, Selânik'e atılmış olduğu için, II. Abdülhamid'e küskündü. Bütün faziletlerini, meziyetlerini gölgede bırakacak büyük kabahati, bu küskünlüğünün garip şekliydi: II. Abdülhamid'e dargın olduğu için memlekete de, millete de dargındı. Her hâliyle memlekete ve millete de küskün duruyordu. Yerli halkla pek az görüşürdü. Görüşüp konuştuklarının çoğu, buradaki yabancılardı. Vilâyetin imar bakımından kalkınmasına da pek önem vermedi. Maarifle, mekteplerle meşgul olmadı. Kendin-

den öncekiler tarafından Selânik'te güzel mektepler açılmıştı. Üç yıldan biraz fazla da kaldığı hâlde, valiliği sırasında, bunlardan tek bir tanesini ziyaret edip küçük bir teşvik olsun göstermedi. Koltuğunda oturarak, aldığı yazılara güzel cevaplar verdi. İdareyi, İstanbul'un istediği gibi, tabiî hâline bıraktı. Bir kötülüğü dokunmadı ama, iyiliği de dokunmadı.

HASAN REFİK PAŞA

1898 YILI başlarındaydı. Rıza Paşa ayrılmış, Hasan Refik Paşa, Selânik valiliğine gelmişti. Hacı olan Hasan Refik Paşa'nın en büyük mazhariyeti talihiydi. Hani bir söz vardır: «Taşı tutsa altın olur» derler. Hasan Refik Paşa böyle talihlilerdendi.

Mektupçu Necib Bey, zarif bir adamdı. Hasan Refik Paşa'yla birlikte Bağdad'da da bulunmuş, sonra Şam'da ve nihayet Selânik'te yeniden buluşmuşlardı. Paşa'nın talihindeki parlaklığı göstermek için şu olayı anlatırdı:

«— Paşa'nın valiliği Bağdad'dan Şam'a değiştirilmişti. Kervanla çölden geçilecek, Şam'a gidilecekti. Eşyası birçok develere yükletildi. Akşam, güneş battıktan sonra bir konak yerine varıldı. Her zaman olduğu gibi yoklama yapıldı, develer sayıldı. Bir deve eksik!... Hem tesadüfe de bakınız ki hangi deve?... Paşa'nın resmî elbiseleri, altın elmas işlemeli nişanları; hanımlarının en ağır elbiseleri, en kıymetli şallar, seccadeler doldurulmuş iki büyük sandığı taşıyan deve... Tabiî büyük telâş görüldü. Araştırmalar yapıldı. Arandı, tarandı. Yok, yok. Deve bir türlü bulunamadı.

«Çaresiz yola çıkıldı. Vali Paşa Şam'a geldi. Yol üzerindeki bütün kazalara, araştırmalar yapılması için, telgraflar yazıldı. Bir sonuç elde edilemedi. Böylelikle aradan epey zaman geçmiş, kaybolan şeylerin acısı bile unutulmuştu. Bir gün paşanın kaybolan bütün eşyası, içinden bir mendil bile eksik olmamak şartıyle getirilip teslim olunmaz mı?

«Meğer, akşam karanlık olunca deve yolunu şaşırmış ve çölün içine dalmış. Günlerce serseri dolaştıktan sonra, çöl ortasında açlıktan, susuzluktan düşmüş ölmüş...

«Aradan aylar geçtikten sonra bedevîlerden bir takımı oralarda dolaşırlarken çöl ortasındaki sandıkları görmüşler. Açıp bakmışlar: Bütün sırmalı, işlemeli eşyalar, değerli seccadeler, nişanlar, elmaslar ile dolu. Şaşkınlığa düşmüşler. Götürüp şeyhlerine teslim etmişler. O da valinin olduğunu anlayınca bunları doğru Şam'a göndermiş. Hayatlarını tehlikelere atmak pahasına kervanları soymakla geçinen bedevîlerin, ellerine geçen bu kadar değerli şeyleri paşaya iade etmeleri ne kadar büyük bir talihe bağlı olmalıdır düşünelim».

Hasan Refik Paşa, II. Abdülhamid'in mâbeynciliğinde bulunarak babayânî hareketleriyle padişahın teveccühünü kazanmış, vali olmuş... Talihi onu padişaha şirin gösterdiği gibi, valiliklerinde de, bulunduğu yerlerde hiçbir kötü olay ve zorluklar çıkmasına meydan bırakmamış, idare değirmeni kendi kendine dönmüş... Birçok vilâyetlerde valiliklerde bulunmuş. Valilerin, vezirlerin en eskilerinden biri olarak haklı bir şöhret yapmış ve sonunda, işte nihayet, Rıza Paşa gibi büyük bir vezirin yerine, Selânik gibi idaresi en zor vilâyetlerden birinin valisi olarak buraya gelmişti.

Aslında, Rıza Paşa'dan sonra Selânik'e gelişi de, onun parlak talihinin bir eseriydi. Hiçbir kötü tesir yapmadan valilik makamına oturdu. Çünkü Rıza Paşa'nın fazileti ve olgunluğu, kudreti ve kültürü vardı ama, tabiatının aşırı sertliği, gönül kırıcılığı bütün memurları ve halkı incitmişti. O valilikten ayrıldığı zaman gerek halk, gerek memurlar, kendisinden kurtuldukları için seviniyorlar, yerine gelecek adam kim olursa olsun, memnunlukla alkışlamaya hazır bulunuyorlardı. İşte bu yüzden Hasan Refik Paşa — ince elenip sıkı dokunulmadan — bütün Selânikliler tarafından sonsuz bir sevgiyle karşılandı.

İri yarı, yetmişlik bir adam olmasına rağmen, tam bir erkek güzeli örneğiydi. O yaşta bile kadınlara karşı ilgi göstermekten geri kalmaz; konağının etrafında gördüğü, pencerelerde rastladığı güzel kadınlara, hattâ hizmetçi kızlara göz süzmekten ve bıyık bükmekten kendini alamazdı.

Hasan Refik Paşa sade, mütevazı, uysal bir adamdı. Her işi, o idarenin sorumlusu bulunan daire müdürlerine bırakmıştı.

L'Illustration adlı Fransız mecmuasının 4 ekim 1913 tarihli sayısında yayınlanan bu harita, «Yeni Türkiye ve Yeni Bulgaristan'ın Sınırları» diye takdim edilmişti.

Şurası da unutulmaması lâzım bir gerçektir ki, Galip Paşa zamanından beri Selânik hemen hep namuslu vezirlere nâil olmuş bir vilâyetti. Orada öyle âşârı kapatmak suretiyle satmak, gümrüklerden dalaverelerle menfaat sağlamak, yol yaptırmak, dolayısıyle yolsuzluklar yapmak gibi çirkin şeyler ortadan kaybolmuştu. Rüşvet ve irtikâp yalnız askerler için yapılacak alım ve satım işlerinde görülüyor ki, onu da levazım idareleriyle defterdarlar yoluna koymuşlardı ve doğru düzen yürütüyorlardı. Valiler — eğer çalıp çırpmak isteseler bile — önemli bir şeyler bulamazlardı. Bir şose ihalesinden, bir imtiyaz işinden, üç beş yüz lira almaya ise — o zamanlar en azından dört yüzer altın maaş alan valiler — hiçbir zaman tenezzül etmezdi.

İşleri tabiî gidişine bırakan Hasan Refik Paşa, en önce, kendisine lâyık oturulacak bir yer tedariki ile uğraştı. Valilere mahsus bir yalı satın alınması için belediyeden karar çıkarttı, karşılık buldurdu. Kendisi gezdi, aradı. Nihayet Selânik'in en güzel caddesinde, Ahmed Rasim Paşa'nın bir çift yalısı, biri harem, biri selâmlık olmak üzere satın alındı. Ayrıca bunları, yine belediye hesabına, dayatıp donattırdı.

Sultan Reşad'ın 1911 yılında yaptığı Selânik seyahatinden bir görünüş.

ÇEKİŞE, ÇEKİŞE PAZARLIK

PAŞA çarşılarda gezer, lüzumlu eşyayı bizzat kendisi çekişe çekişe pazarlık ederek alırdı. «Ecnebî İşleri Müdürü» Hikmet Bey, valiye hoş görünmek için, güzel ve basit bir çare bulmuştu. Meselâ valinin, bin bir pazarlıkla yirmi beş kuruşa alabildiği konyağın şişesini, o başka bir yerden yirmi kuruşa; paşanın on bir kuruşa aldığı Atkinson kolonyasının şişesini sekiz kuruşa bulur, almayı başarır, böylece valiye takdim edip, onun takdirlerini kazanırdı. Hasan Refik Paşa, bu yüzden:

— Hikmet Bey mi? Son derece becerikli çocuktur, diye ardından hep onu över dururdu.

Ama daha sonraları Hikmet Bey, yakın dostlarına, bu başarısının sırlarını açıkladı:

— Vali paşanın yirmi beş kuruşa aldığı konyağın ve on bir kuruşa aldığı kolonyanın şişelerini beşer para olsun daha aşağıya alabilecek olanın alnını karışlarım. Paşa, ayda on şişe konyak, iki şişe kolonya sarfediyor. Ben bunları ucuz almış gibi gösterip, cebimden ayda altmış kuruş farkı ödemek fedakârlığı ile bu büyük başarıya ulaşabiliyorum!...

Hikmet Bey'in bu ucuza almak marifetinin sırlarını bilmeyen Hasan Refik Paşa, konağa bol miktarda alınan sadeyağ, şeker gibi erzak işlerini de onun başına sarmak istemişse de, Hikmet Bey, her ay kendisine beş, on liraya (1) mal olacak bu fedakârlığa yanaşamamıştı.

Hasan Refik Paşa'nın büyük talihi yüzünden olmalı ki, onun gelişinden bu yana vilâyette eşkıyâlık olayları da pek görülmüyordu. Bir kere Tesalya savaşıyla Rumlar'ın burnu adamakıllı kırılmıştı. Meydan Bulgarlar'a kalmış bulunuyordu. Ancak, Yunan savaşını kazanan hükümet, Bulgarlar'a karşı da şiddetli tedbirler almaya başlamıştı. Bulgar sınırındaki kuvvetler arttırılmıştı.

DAĞA KALDIRILANLAR

İŞTE bu suretle, Hasan Refik Paşa'nın valiliği zamanında, Selânik vilâyeti ve çevresinde Rum ve Bulgar komitelerinin tedirginlikleri durmuş, uyumuş gibi oldu. Ara sıra âdî eşkıyâlık olayları oluyordu. 1899 yılında böyle bir eşkıyâ çetesi Agostos zenginlerinden Nikola Palaçoka'yı dağa kaldırmış, tam dört bin lira fidye almıştı. Bu iyi lokma, daha başka çetelerin doğmasına sebep oldu. Biraz sonra Kesendire'de başka bir çete, İzovur madenleri müdürü Şövalye'yi dağa kaldırdı. On beş bin lira fidye istiyordu. Şövalye Fransız'dı. Fransa elçiliği Bâbıâlî'yi sıkıştır-

1) Bu kuruş ve liralar, o günün para değerine göre düşünülmelidir. Meselâ yirmi beş kuruş bugünün yirmi beş lirası, dört, beş lira bugünün beş, altı yüz lirasıdır.

dı; hükümet de, çaresiz, Fransız mühendisi kurtarmak için eşkıyâya bu parayı ödedi.

Parayı aralarında bölüşen eşkıyânın her biri bir tarafa dağılmıştı. Hasan Refik Paşa'nın parlak talihi kendisini burada da gösterdi. O zamanlar Kesendire kaymakamı olan Sırrı Bey, zeki, hareketli, atak bir gençti. Eşkıyâyı takib ettirdi. Neticede, çoğu yakın köylülerden olan eşkıyâ yakalandı. Altınları nasıl bölüştüklerini, nerelere gömdüklerini birer birer itiraf ettiler. Paranın büyük bir kısmı kurtarıldı. Bu başarı da, İstanbul hükümeti tarafından, Hasan Refik Paşa'nın büyük başarıları arasında kaydolundu.

Biraz sonra, toprak zenginlerinden Turhan Ağa'yı da eşkıyâ dağa kaldırdı, onlar da yakalandı, hiçbir fidye verilmedi.

Yine 1899 yılındaydı. Gümülcüne'de Doktor Saki adında biri, anlaşılmaz bir şekilde öldürüldü. Bu adam Etniki Eterya cemiyetinin Gümülcine şubesi reisiydi. Selânik Rum basını hâdiseyi ellerine dolayıp işi büyüttüler. Bunu siyasî bir mesele hâline koyuyor, Bulgar çetelerini suçluyorlardı. Yapılan araştırmalar sonunda bunun şahsî bir kin eseri olduğu anlaşıldı. Doktor, genç bir Rum delikanlısının güzel nişanlısını kandırıp iğfal etmişti; delikanlı da intikam hırsıyle onu öldürmüştü. Genç bulunup yakalandı. Tabiî bütün bu başarıların sebebi Hasan Refik Paşa ve daha doğrusu onun üstünde daima kanatları gerili duran talihe dönüktü.

Hasan Refik Paşa'nın valiliği zamanında Selânik İstinaf mahkemesi savcılığına Necmeddin Molla Bey tayin olunmuştu (2). Büyük bir iktidara sahip bulunan bu genç savcı, Makedonya komitecileri ile ciddî olarak uğraştı. Önemli ipuçları elde etti. Birçok komite reisi de meydana çıkarıldı, yakalandı. Gösterişli muhakemeler yapıldı, âdil hükümler verildi. Bütün bu olan bitenlerde, Hasan Refik Paşa'nın talihi parlamaktaydı.

Bir buçuk yıla yakın Selânik valiliğinde kalan Hasan Refik Paşa, huzur içinde yaşadı. Vilâyet de huzur içindeydi. Aslında bu iyi bir fırsattı. İdare mekanizmasının bozuk çarklarını onarmak, geleceği daima tehdit eden tehlikeleri düşünmek, kimsenin pek aklına gelmiyor, gelenler de seslerini çıkarmıyorlardı.

NECMEDDİN MOLLA

NECMEDDİN Molla, Makedonya meselesine doğrudan doğruya temas etmiş devlet adamlarındandır.

Savcılıkla Selânik'e geldiği zaman Mekteb-i Hukuk'tan yeni çıkmış, yirmi dört, yirmi beş yaşında bir gençti. Selânik savcılığı gibi çok önemli bir görevin böyle çok genç bir adama verilmesini, II. Abdülhamid'in bu genç şeyhulislâm oğluna bir lutuf ve ihsanı gibi görenler bulundu. Fakat bu genç adam, kendisine gösterilen itimada lâyık olduğunu ve babadan geçme bir zekâ ve işbilirliğe sahip bulunduğunu kısa zamanda isbat etti.

Onu görenlerin, güzel kesilmiş ilmiye elbisesini, zarif bağlanmış sarığını, vakarlı yürüyüşünü, uzun boyunu, simsiyah sakalını, koç burnunu, kara gözlerini, özellikle çok düzgün konuşmasını beğenmemeleri mümkün değildi. Bütün bunlara rağmen, yaşlı savcılara o kadar alışılmıştı ki, yine de pek çok kimse Selânik İstinaf savcılığını bu gence çok görüyordu.

ASLINDA görev, o yaşa göre, gerçekten fazla büyüktü. Makedonya Rum ve Bulgar komiteleri yorulmaz bir gayretle çalışıyor, cehennem zebânîleri gibi şeytanlıklar gösteriyor; çeteleri türlü silâhlar ve bombalarla cinayetler, dehşetler, vahşetler saçıyorlardı. Türk müfreze subayları, bunlara yataklık eden köylüleri biraz sıkıştıracak olsa feryatlar, kıyâmetler kopuyordu. Türk askerinin zulmünden (!) yapılan şikâyetler derhal Avrupa gazetelerinde yer alıyordu. Avrupa basınında — Bulgar parası sayesinde — aleyhimizde kötü bir propaganda yer almıştı (3).

İstanbul hükümeti bu propagandalara son vermek için, ne mümkünse yapıyordu. Ağır suçlular bile örfî mahkemelere değil, normal mahkemelerde, halkın huzurunda yargılanıyordu. Fakat garibi şu ki,

---

2) Necmettin Kocataş. Bu yazıların yazıldığı yıllarda henüz sağdı. 1949 yılında İstanbul'da öldü. Adliye nâzırı olmuştur.

3) Memleketi parçalamaya çalıştıkları âşikâr olan Rum ve Bulgar komitecilerinin yıkıcı faaliyetleriyle, günümüzün Türkiye'sinde türeyen komünist uşağı şehir eşkıyalarının faaliyetindeki benzerlik hazindir, dikkat çekicidir, şâyân-ı ibrettir.

en su götürmez kararlar bile yaygaralara yol açıyor, mahkûm edilenlerden çoğu da, İstanbul'da çöreklenmiş bazı Bulgarlar'ın işe karışmasıyle, bir müddet sonra affediliyorlardı. Bunlar da bu sefer, tuzaktan kurtulmuş fareler gibi, eskisinden daha büyük bir cesaret ve şiddetle yeniden meydana atılıyorlardı. Bu hâl, bize düşman olan Avrupalılar'ı bile şaşırtıyor, güldürüyordu.

Selânik'te, uzun zamandır bulunan İngiliz konsolosu bir Mr. Blant vardı. Türkler'le yakından tanışmış, Türkçe öğrenmiş, Türk dostu yaşlı bir adamdı. Zayıf taraflarımızı yüzümüze karşı söylemekten çekinmezdi. Sonraları terfi ederek San Fransisko'ya gönderilmişti. Oradayken, bir ara izin alıp, eski dostlarını görmek üzere Selânik'e geldi. İstanbul hükümetinin oynadığı bu adalet komedisinden, gülerek, şöyle söz etmişti:

— Bilmiyorum sizler Avrupa'yı, hâlâ sizi tanıyamamış, kolayca aldatılır safdiller mi sanıyorsunuz? Avrupa sizi — ve çok da yazık ki — olduğunuzdan daha kötü olarak tanımıştır. Ama kabahat sizin ve hükümetinizindir. Bu komitecileri böyle halk önünde muhakeme etmeniz de yersiz ve lüzumsuzdur. Bunun ne faydası oluyor? Bu muhkemelerinizi, polisinizi, adliyenizi yeni ve daha esaslı temellere oturtmalısınız. Kararları da bunun sonunda hem âdil, hem de çok kesin olmalıdır. Bu kadar senedir Türkiye'de yaşadım; şimdiye kadar iyi bir hâkim hemen hemen hiç görmedim...

Ben kendimizi savunmak istedim. Yeni yeni çok değerli hukukçularımızın yetiştiğini söyledim. Misâl olarak da, genç istinaf savcısı Necmeddin Bey'i ve onun, komitecilerin muhakemesi sırasında gösterdiği iktidarı, sağlam ve mantıklı konuşmasını gösterdim. Güldü:

— Şu sarıklı genç değil mi? dedi. Ben en çok sizin sarıklı adamlarınızdan korkarım. Bunlar namuslu, muktedir kimseler olabilirler, fakat çevrelerindeki cahilce taassuptan yakalarını kurtaramazlar...

Yaşlı İngiliz'in söylediklerine bu sefer de ben güldüm. Bırakalım öteki Avrupalılar'ı, yıllar yılı içimizde yaşayan bu Avrupalı bile bizi yine de yeterince tanıyamıyordu. Çünkü Molla Bey, sarıklı olduğu hâlde, gerçekten üstün ve ileri bir hukuk anlayışına sahipti. Ne var ki, onunla temas etmemiş olduğu için, İngiliz'e hak vermek mümkündü. Bizzat ben bile ilk zamanlar onu bu yabancının gözüyle görmüştüm. Bu sarıklı genç başka, bambaşka ve çok uyanık bir kimseydi.

O sene Rusya, nasılsa, Bulgaristan'a karşı şiddetli bir öfke gösteriyordu. Çar II. Nikola, Petersburg'daki Osmanlı elçisini huzuruna kabûl etmiş, Türk hükümetinin Makedonya'daki Bulgar çetelerine karşı yumuşak davranmaması tavsiyesinde bulunmuştu. Daha sonra Sofya'daki Rus maslahatgüzarı da, Bulgar hükümetine başvurarak Bulgar devletinin Makedonya'daki Bulgar çetelerini kışkırtıp korumamasını hatırlatmıştı.

İstanbul, bundan cesaret alarak, komitelere karşı daha şiddetli davranılması için Selânik'e emirler verdi. Bu, Necmeddin Molla'nın savcılığı zamanına rastlıyordu.

Selânik'te Doktor Tatarçiyef adında genç bir Bulgar doktoru vardı. Bu adam, Yunan konsolosunun kızıyla bir aşk macerası geçirmiş, alışılmamış bir hâl olarak bu Rum kızıyla evlenmişti de. Rumlar onu iki yüzlü bir düşman olarak tanırlardı. Zeki, çalışkan bir adamdı. Selânik'teki Bulgar gizli komitesinin reisi olduğu söylenirdi. Ancak bunu ispatlamak zordu ve hükümet durup dururken bir mesele çıkarmak istemiyordu. Bundan dolayı Tatarçiyef ve bazı Bulgarlar, uzaktan uzağa göz altında bulunduruluyorlardı. Fakat Ruslar'ın destekleri üzerine yeni bir teşebbüse geçildi.

Doktor Tatarçiyef'le, Bulgar komitesinin Sofya'da yayınladığı «Reform» gazetesi yazarlarından Filibeli Milan Mihail, Selânik Bulgar îdâdîsi öğretmenlerinden Hıristo Matof ve Hıristo Minkof ve daha başka birtakım Bulgar ilerigelenleri, yani Bulgar cemaatinin en seçkin kimseleri yakalandı. Bunların âletleri olarak yakalanan ikinci planda gelen gençlerin sayısı ise çok daha kabarıktı. Hepsi mahkemeye verildi.

Sorguları sırasında bunlardan bazıları itiraflarda bulundular. O yılın şubat ayında da muhakemelerine başlanıldı.

İstinaf mahkemesinin büyük salonu, yerli, yabancı birçok resmî şahsiyetle de dolu idi. Savcı Necmeddin Molla Bey, büyük ustalıkla ve insanı hayrette bırakan derin bir hâfıza gücüyle, saatlerce

uzayan dâvanın enine boyuna açıklamasını yaptı. Bütün mevkufların suçlarını bir bir, ayrı ayrı ve delilleri, isbatlarıyle ortaya koydu. Komitecilerin, gençleri ölümle tehdit ederek içlerine aldıklarını, yine tehditler yoluyle büyük paralar toplayıp, çeteler kurduklarını, komitenin emirlerine uymak istemeyenleri öldürttüklerini, Bulgar oldukları hâlde, Rumluk dâvasında bulunanlara yapılan işkenceleri öyle kuvvetli anlattı ki, salonda bulunan dinleyiciler bile dehşete kapıldılar.

Sorgular, soruşturmalar, incelemeler sonunda birçok sırlar ortaya çıktı. Bu sırların açığa çıkarılmasında jandarma yüzbaşısı ve vali yaveri Hüseyin Efendi'nin de birçok hizmetleri görüldü.

KOMİTECİLERİN İPLİĞİ PAZARA ÇIKIYOR

HÜSEYİN Efendi, Bulgaristan'da, Harbiye'de okumuş, subay çıkmıştı. Bulgaristan'da hizmet etmeyi nefsine yediremiyerek kaçmış, Selânik'e gelmişti. Padişahın emriyle de Osmanlı ordusuna alınmıştı. Fakat herşeye rağmen jandarma hizmetine verilmişti. Kendisi, en iyi öğrenim görmüş bir Bulgar kadar iyi Bulgarca bildiği için, sivil kıyafetle onların arasına sokulduğu zaman kimse ondan şüphe edemiyordu.

Bulgaristan'da iken tanıdığı, şimdiki Selânik Bulgar okulu öğretmenlerinden İlya'ya, Selânik rıhtımında gezerken tesadüf etmişti. İlya onu bir Bulgar subayı olarak biliyordu. Bundan dolayı kendisine kolaylıkla açılarak, Selânik'teki Bulgar komitesi merkezine, buraya kayıtlı bulunan kimselere dair geniş bilgi vermişti. Birlikte bir lokantaya gitmişler, burada da birçok Bulgar gençleriyle buluşmuşlardı. Uzun konuşmalardan sonra nihayet, Selânik Bulgar komitesi reisi Papaz İstmata'ya takdim edilmişti.

Yüzbaşı Hüseyin Efendi bütün bunları teker teker anlatıyordu. O anlattıkça da komite mensupları, söyleyecek bir şey bulamayıp susuyorlardı. Neticede Makedonya'daki bütün Bulgar komite merkezleri, bunların başları, komitenin çalışma yolları, Selânik, Gevgili, Kılkış, Tikveş, Maleş, Radomir ocakları hep belli oldu. Komitenin Sofya'daki reisi meşhur Sarakof ile, bütün bu ocakların nasıl münasebette bulundukları iyice belli oldu. Makedonya'daki komite mensuplarından daha başka birçoğu da yakalandı. Bunlardan biri de Frenk mahallesindeki kitapçı Yuvan Atanaş'tı. Atanaş, komitenin gerçek fedailerinden biri olduğunu isbat için, bir gece hapishanede, yatağı içinde kendi damarlarını keserek intihar etti.

Muhakeme sonunda elebaşılardan on üçü cinayetle suçlandı. Altısı beraet etti. Suçlulardan üçü idama, yedisi müebbet kalebendliğe, üçü beşer sene küreğe, ikisi ikişer sene küreğe hüküm giydiler.

Bu mahkemeleri başkaları takib etti Taraf taraf yapılan şiddetli baskınlar pek çok komiteciyi adamakıllı sindirdi. Onlardan bıkmış, usanmış olan halk da bildiklerini yer yer ihbar ediyordu. Böylece daha kıyıda, kenarda kalmış olanlar da ele geçirildi. Hepsi muhakeme ve mahkûm edildiler. Öyle bir zaman geldi ki, artık bütün Makedonya'da tam bir huzur ve sükûn meydana gelmiş oldu. Bütün bu başarılarda Necmeddin Bey'in geniş payı vardı.

Ama bütün bunlara rağmen, Makedonya meselesinin kökü kazınabildi mi? Yazık ki hayır. Çünkü bu bir kişinin, beş kişinin, on kişinin himmetiyle başa çıkılacak işlerden değildi. Mahkemeler, hüküm giydirmeler de işi halledemiyordu. Bunlar, geçici bir sükûn kazandırıyordu o kadar. Büyük siyasî ve idarî tedbirler de almak lâzımdı. Ona ise İstanbul muvaffak olamıyordu.

Genç yaşta gösterdiği büyük iktidar, Necmeddin Bey'i ilk zamanlar küçümseyenleri mahcup etmişti. Kısa bir zaman sonra Selânik'te herkes ona saygı duymaya başladı. Ne var ki, komitecilerin amansız düşmanlarından biri olan bu genç hukukçu Selânik'te çok kalmadı. Terfi ederek, İstanbul İstinaf savcılığına tayin olunup, Selânik'ten ayrıldı.

Necmeddin Bey'i sonraları da birçok defalar gördüm. Adliye nâzırlığına kadar yükseldi, sadrâzamlık kaymakamlığında bile bulundu. Fakat zaman zaman beni düşündüren bir nokta vardır: Selânik'te genç bir savcı iken Makedonya komitecileri için bir kâbus olan bu zât, sonraları İttihad ve Terakki hükümetlerinde, bu eski görüşünden âdeta tamamıyle sıyrıldı. Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadrâzamlığı zamanında ona en şiddetle karşı çıkanlardan biri de kendisiydi. Molla Bey, Hilmi

Paşa'nın Makedonya'da ıslahat fikirlerini gerçekleştirmemek, onun bu hususta giriştiği bazı teşebbüsleri neticesiz bırakmak için, elinden gelen hemen bütün kuvveti harcıyordu. O zaman, memleketin kaderini ellerinde tutan Tal'at ve Enver Paşalar'ın bir çeşit akıl hocası da olduğundan dolayı, bunda başarıya da ulaşıyordu. Ondaki bu değişikliğin neden meydana gelmiş olduğunu bilemem. Ancak Tal'at ve Enver Paşalar'ın Makedonya ve Arnavutluk siyasetlerinin o kanlı ve uğursuz felâketlere yol açmasında Necmeddin Bey'in de mânevî bir hissesinin ve sorumluluğunun bulunduğunu ileri sürenler vardır.

TEVFİK BEY

SELÂNİK'İN Türkler tarafından zaptedilip Osmanlı sınırları içine alınmış olduğu günlerden beri — beş yüz yıl kadar bir zaman — bu büyük ve önemli vilâyet daima yaşlı ve kodaman eski vezirler, paşalarla idare edilmişti.

İşte birinci defadır ki Selânik'te, paşa bile olmayan, genç bir vali görüyorduk. Bu, bir yenilikti. Buna bizler, gençler seviniyorduk da. Makedonya meselesinin günden güne artmakta olan tehlikeli durumunu, en nihayet galiba Istanbul hükümeti de adamakıllı anlamış bulunuyordu ki — çok zaman çalışma isteğini ve gücünü kaybetmiş devlet düşkünleri yerine — böyle genç valiler göndermek ihtiyacını duymuştu. Biz bu hâli, devletin artık Makedonya'da çok kesin ıslahat yapacağı şeklinde yorumluyor, hâsılı bir «fâl-i hayr» olarak kabûl ediyorduk.

O zamanlar öyle zamanlardı ki, pâyıtahtlarda saltanatların değişmesi ne kadar büyük ve önemli bir olay olarak karşılanırsa, vilâyetlerde valilerin değişmesi de hemen hemen bu kadar önemli bir mesele gibi görülürdü.

Vilâyete yeni tayin olunan kimsenin kim olduğu, ne olduğu, hangi kaynaktan yetiştiği, geçmişi, şimdiki hâli, ahlâkı, giyiniş tarzı, ne bileyim daha bunlara benzer birçok şeylerini öğrenmek veya kestirmek için bütün seviyedeki memurlarla, hükümetle teması bulunan çeşitli halk tabakaları — haftalarca öncesinden — bu yeni gelecek vali üzerinde konuşup tartışırlardı. Gerçi gazeteler bu hususta bazı bilgiler verirlerdi ama, bunlar basmakalıp şeylerdi. Bunlardan daha çok, Istanbul'da bulunan vilâyetlerin, buradaki yakınlarına yazdıkları özel bilgiler ağızlarda döner dolaşır; dolaştıkça da — âdet olduğu üzere — kabarır, büyür ve değişirdi.

İşte Tevfik Bey'in, bu genç valinin Selânik'e tayin edilmiş olması, o zamana kadar görülmemiş yeni bir şey olduğu için, daha kendisi gelmeden önce, hakkında birçok ve değişik bilgileri gelmişti. Ayrıca Selânik'te onu eskiden tanıyan bazı okul arkadaşları da, bazı memurlar da vardı. Öğrendik ki Tevfik Bey «Mekteb-i Mülkiye»den birincilikle mezun olmuş bir idare adamıydı. Son derece zeki, çalışkan, namuslu, ciddî bir gençtir. Ciddiyeti, uysallığı, ağırbaşlılığı onun Yıldız Sarayı'na alınmasına sebep olmuş. Mâbeyn kâtipleri sırasına girmiş. Burada zekâsı, iktidarı, verimli çalışmalarıyle kendisini göstererek, ilk defa Kudüs mutasarrıflığına gönderilmiş. Orada kısa zamanda üstün başarılar elde etmiş ve işte oradan da doğruca, Selânik gibi birinci derecede önemi bulunan, büyük bir vilâyete tayin olunmuştu.

Nihayet geldi. Gördük ve tanıdık.

Ancak otuz beş yaşlarındaydı. Orta boylu, zayıf, mavi gözlü, biraz kösece koyu kumral sakallı idi. Fazla konuşkan değildi, az söylüyordu ve mümkün olduğu kadar öz söylüyordu. Belki biraz lüzumundan daha fazla ağırbaşlıydı. Hasan Refik Paşa'nın aksine, kalabalıktan hoşlanmıyor, insanlardan âdeta kaçıyordu. Selânik'te maarif müdürü, ziraat müdürü ve daha birkaç kişi dışında başka kimse ile konuşmaz, nazikçe selâmlaşıp, geçer giderdi. Sadece vazifesiyle uğraşırdı.

Büyük bir kabahatî vardı: Çok çalıştığı, çok uğraşıp çok yorulduğu hâlde, pek az iş çıkarabiliyordu. Aşırı denilecek ölçüde müteredditdi, belki korkaktı. Bunda genç yaşının, tecrübesinin azlığının, ilk defa vali oluşunun da rolü olmalıydı. Uzunca bir süre yanında çalıştığı padişahtan son derece korkardı. Yıldız Sarayı'na yazılacak kâğıtlar elinden bin bir zorlukla, tekrar tekrar gözden geçirildikten sonra çıkardı. Hâsılı, yürüttüğü işler, sağlam da olsa, ağır yürürdü.

Selânik'ten ayrılacağı sırada ve dostça konuştuğumuz bir gün, hakkındaki kanaatlerimi kendisine de söylemiştim.

Havza'da evlerinin harâbeleri arasında Türk kadınları.

Tevfik Bey, söylediklerimi, beni haklı bulan bir tebessümle dinlemişti. Bu anlattıklarımı, şüphesiz, kendisi de benden daha iyi takdir ediyordu. Fakat kanun? Bir kere ortada, daha bütünüyle düzenlenmiş dörtbaşı mâmur kanunlar yoktu, bunlar, yeni yeni ve ihtiyaçlara göre yapılıyordu. Sonra bir vali — ne kadar başına buyruk olursa olsun — her şeyden önce Bâbıâlî ile uyuşmazlığa düşmemek zorundaydı. Bu yüksek makamla çıkacak en küçük bir anlaşmazlıkta bile, hemen daima, haksız görülen vali olurdu. Bütün mesele ortaya bir şikâyetin çıkmamasına çalışmaktı. Evet kanun, kanundu ama, bu şahsa, karaktere, zamana, yere göre değişik tecelliler gösterebiliyordu. İşin acı taraflarından biri de: Bütün bu kanunların yanında bir de «idare-i maslahat» kanunu vardı. İşler çok zaman bu kanuna göre ayarlanabiliyordu. Her müşkül karşısında Istanbul'daki âmirler: «İdare-i maslahat ediniz» deyip işin içinde sıyrılmasını biliyorlardı.

Bu tavsiyeye uyulduğu ve işleri «idare-i maslahat» yoluyla yürüttüğü takdirde, netice ne olursa olsun, bir vali için pek de bir sorumluluk söz konusu olamazdı.

Bütün bunlar iyiydi, hoştu, güzeldi ama Tevfik Bey — bütün kanunları pek iyi bildiği hâlde — bu «idare-i maslahat» kanununu bir türlü bilmiyor, bilmediği gibi, öğrenemiyordu da. O, nazariyatla yetişmiş bir kimseydi. Bunlara uymayan ameliyyâta aklı pek yatmıyordu. Tecrübesinin azlığı bir yana, şahıs olarak atılganlığı ve cesareti de yoktu. Hangi iş olursa olsun onu mutlaka ve elifi elifine kanuna uydurmak için uğraşıyor, didiniyor, fakat bir türlü enini boyuna denk getiremiyerek ümitsizliklere kapılıyordu. Netice olarak işler yürüyemiyordu.

YİNE EŞKIYÂ MESELESİ

BİR yandan zeki kafasıyle görüyordu ki, memleket çok buhranlı bir zaman geçirmektedir. Bu yüzden de sıkıntı içinde kıvranıyordu. Bulgar komiteleri her tarafta yeniden faaliyete başlamışlardı. Bulgar halkı cesaret bulmuş, şımarmıştı. Şimdi bazan bütün bir köy halkı, çoluk çocuklarıyle hep birden kaza merkezine, hükümet konağına gidererek bağıra çağıra jandarmadan veya eşkıyâdan şikâyet ediyorlar, canlarının, mallarının korunmasını istiyorlardı. Ama ne var ki, o eşkıyâ dedikleri de yine kendileriydi. Hemen her köyün gizli bir silâh deposu, çeteleri vardı. Bunlar zaman zaman ortaya çıkarlar, birtakım gösteriler yaparlar, sonra takip müfrezelerinin geldiğini görünce silâhlarını gizleyerek sapanlarının sapına yapışıp ağlamaya, eşkıyâdan şikâyete koyulurlardı. Fakat biraz baskı görecek olsalar, işte böyle yılıp, yığın kazalara dolışarak ve sanki hükümete sığınırmış gibi görünerek takip müfrezelerinin zulmün-

den, durup dururken mazlum babalarının, evlâtlarının, kocalarının hapislere atıldığından, işkencelere uğratıldığından yakınarak ağlayıp feryat ederlerdi.

Bütün bu davranışlardan maksat ortalığı karıştırmak, devleti bîzar etmek, şaşkına döndürmek, konsolosların dikkatini üzerlerine çekerek yabancıların işe karışmalarına yol açmaktı. Serez sancağının Bulgar sınırına yakın birçok köylerinde büyük ölçüde gösteriler yapılıyor, ortada can güvenliğinin kalmadığı fikri yayılmaya çalışılıyordu. Bu sırada Makedonya'da olup bitenleri yakından incelemek için gelmiş Amerikalı bir gazeteciyi Bulgar komitecileri ele geçirip kaçırdılar. Yine on beş bin lira fidye istediler. Bu kadarla da kalmayarak, bu işi yapanların Türk eşkıyâsı olduğu haberini ortalığa yaydılar. Bulgarlar her fırsatta daima Türk hükümetini suçluyor ve tehdit ediyorlardı.

Bu karışık günlerdeydi. Yine bir Bulgar köyü halkı, bu sefer bir kazaya da değil, Selânik'e kadar gelmeye cesaret bulmuş, hükümet konağı meydanını doldurmuşlardı. Jandarma subaylarının, polislerin sözlerine kulak asmıyor, bağırıyorlar, mutlaka valiyi görmek ve dertlerini ona açmak istediklerini söylüyorlardı.

Eğer bu sırada Hasan Fehmi Paşa gibi bir vali olsaydı, derhal aşağı iner, bunların arasına girer, birçok sözler söyler, bazı çocukların başlarını okşar, üzgünmüş gibi görünür, kesin vaatlerde bile bulunur ve ne yapıp yapıp onları gürültüsüz, patırtısız dağıtmayı başarırdı. Daha açık söyleyelim: İdare-i maslahat ederdi.

Fakat bu idare-i maslahat kanununu bilmeyen; köylünün asıl maksadının tedirginlik, kepazelik, zorluk çıkarmak olduğunu çok iyi anladığı için öfkeler ve tereddütler içinde kalan, belki biraz da çekinen Tevfik Bey, aşağı inmedi. Bunun üzerine köylü, hükümet konağı meydanından ayrıldı. Sokak sokak dolaşarak:

— Gördüğümüz zulümlerden şikâyet etmek için hükümete gittik. Vali de bizi kabûl etmedi, derdimizi dinlemedi. Burada bir hükümet yoktur, gibi ileri geri sözlerle, yabancı konsolosluklara gittiler, uzun uzun sızıldandılar.

İş elçiliklere, oradan da Bâbıâlî'ye aksetmişti. Sadrâzam Said Paşa valiliğe zehir gibi bir telgraf gönderdi. Bu telgrafta: «Köylülerden harem mi saklıyorsunuz?» gibilerden sözlerle ağır azarlamalarda bulunuyordu. Tevfik Bey'in artık valilikte kalmak için en ufak bir isteği bile kalmamıştı. Zaten telgrafın ardından da azledildiği haberi geldi.

Tevfik Bey'i, insanlardan uzak duran ve biraz da mağrur gördüğüm için — birçokları gibi — ben de kendisine pek sokulamamıştım. Yalnız, gideceği sırada — yukarıda da işaret ettiğim konuşmamızda — kendisine söylediğim gibi, bu ayrılışından, memleketin menfaatleri bakımından üzülmüştüm.

Doğrusu şu idi ki, Makedonya'nın ve Makedonya meselesinin aldığı şekle, Bulgarlar'ın fitnelerine, Rumlar'ın şirretliklerine ve ikî unsurun da hadlerini bilmezliklerine karşı bir vali ne yapabilirdi? Vali değiştirmekle vaziyet değişip düzelecek olsaydı, iş kolaydı. Aslında bütün bu durumlar karşısında devletin siyasetini değiştirmesi, çok köklü tedbirler alması, idare tarzında da yeniliklere gitmesi lâzımdı. Nitekim kısa bir zaman sonra — işe Avrupa devletlerinin de açıkatn karışmaları sonunda — idare tarzının değiştirilmesine lüzum görülmüş; fakat çok yazık ki Makedonya'da hâkimiyetimize dokunan bir ecnebî parmağı kendisini belirli olarak göstermişti.

Gerçi Tevfik Bey pek müteredditbir adamdı. Fakat Bulgarlar'ın kışkırtıp, besledikleri fesatlar karşısında, arkasında devletin de güçlü bir desteğini bulamıyan bir adam, şaşırmayıp ne yapabilirdi?

Tevfik Bey'i de sonraları İstanbul'da gördüm. Şûrây-ı Devlet ve Dîvân-ı Muhasebat (Danıştay ve Sayıştay) reisliklerinde, sonraları maliye nâzırlığında bulundu.

Onun hakkında kanaat şudur: Tevfik Bey, Makedonya meselesine tertemiz girmiş ve tertemiz çıkmıştır. Bu meselede ne bir iyiliği, ne de bir kötülüğü görülmüştür.

Valiler gelmekte, valiler gitmekte ve Makedonya meselesi bizim için dalma kötü bir sona doğru hızla yol almaktadır.

BİR AMERİKALI KAÇIRILIYOR

BAZI zamanlar trajediler veya çok ciddî meseleler arasına, durup dururken, pek tuhaf olaylar da karışır. İşte Mis Aystın olayı da bunlardan biridir:

Amerika'nın büyük gazetelerinden birkaçına muhabirlik etmek ve o zaman bü-

tün dünyayı işgal eden Makedonya karışıklıklarını yakından görüp incelemek emeliyle «Mis Aystın» adında Amerikalı genç bir rahibe Selânik'e gelmişti. Bu kadın, kendi memleketine has bir rahatlık, serbestlik ve umursamazlık içinde daima başına buyruk hareket ediyordu. Bir seferinde valiliğe haber vermeye, yanına muhafızlar almaya lüzum görmeden — olayları yakından incelemek maksadıyle — yanında bir de başka kadın bulunduğu hâlde, Bulgaristan sınırına doğru yola çıktı. Dağlık kazalara, köylere yollandı. Köy köy geziyor, kendi ifadesine göre, buralarda neler olup bittiğini inceliyordu.

Amerikalı genç bir kadının böyle gezişi Bulgar komitecilerin dikkatini çekmekte gecikmedi. Daha iki, üç yıl önce Rum komitecileri, Kesendire madenleri mühendisi bir Fransız'ı dağa kaldırmış, bu adamı kurtarmak için hükümet onlara on beş bin altın vermişti. Bu sırada Makedonya komitelerinin merkez reisliğinde Sarafof bulunuyordu. Bu, genç bir komiteciydi, zeki ve cesur olduğu kadar, menfaatine de çok düşkün bir herifti. Bu Amerikalı kadından iki yönlü, belki de üç yönlü istifade elde etmeyi planladı. Hem komitenin sandığına bol miktarda para çekecek, hem de bütün dünyanın dikkat nazarını Makedonya meselesi üzerine yöneltecekti. Böylelikle bu bölgede hükümet ve can, mal güvenliği bulunmadığını da dünyaya ilân edecekti. Belliydi ki genç ve ateşli kadın, macera düşkünü, tuhaf bir tipti; ona da, istediği çok heyecanlı sergüzeşt ve zevkler tattıracaktı.

Sofya'daki komiteler merkezinin tertiplediği planı gerçekleştirmek kolay oldu. Bulgar eşkıyâsı, kendi köylerinde elini, kolunu sallayarak dolaşan Mis Aystın'ı — arkadaşıyle birlikte — kolayca yakalayıp Bulgaristan'a kaçırdı; orada bir köyde sakladılar.

Haber Amerika'da heyecan yarattı. Amerika hükümeti Mis Aystın'ın derhal serbest bırakılmasını hem bizim hükümetten, hem Bulgaristan'dan resmen istedi. Her iki taraftan da kaybolan kadınları arayıp bulmak için memurlar, müfrezeler teşkil edildi; gerekli yerlere gönderildi.

Kadının izini bulmak bir türlü mümkün olmuyordu. Bulgaristan, insanı şaşırtacak bir pişkinlikle, Amerikalı kadınların kendi ülkelerinde değil, Türkiye'de eşkıyâ tarafından dağa kaldırılmış olduğunu ve kendi memleketlerinde böyle bir şey yapılamıyacağını ileri sürüyorlar, kadının Türkiye'de aranması gerektiğini söylüyorlardı. Hattâ bazı Bulgar gazeteleri daha da ileri varıyor, kadınları dağa kaldıran çetenin Türk ve Arnavutlar'dan meydana geldiğini, Serez'de bunların bir Müslüman evinde esir olarak tutulduklarını, sokağa zenci hadım ağalarının yanında oldukları hâlde çıkarıldıklarını anlatacak kadar maskaralıklar yapıyorlardı.

Daima Türk unsurunun aleyhinde olan Batılılar ve bütün Amerikalılar — işlerine böylesi geldiği için — Bulgar gazetelerinin utanmadan yazdıkları bu uydurma haberleri bir gerçekmiş gibi kabûl ediyorlardı. Amerika gazetelerinde bu haberler daha büyük mübalağalarla arka arkaya çıkıp duruyordu. Sansasyona düşkün olan bazı Amerikalılar da bütün bu yayınları meraklı bir roman tefrikası gibi — belki de daha çok uzamasını isteyerek — heyecanla takip ediyorlardı. Türkler aleyhinde uyandırılan efsanelere yenileri katılıyordu.

Bir yandan resmî yazışmalar ve araştırmalarla uğraşılırken, bir yandan da içerde ve dışarda bu hay huylar devam ederken Bulgar eşkıyâsı, bir aracı bularak, Protestan misyonerlerine başvurup, Mis Aystın'dan gelen bir mektubu bunlara teslim ettiler. Mis Aystın bu mektupta sağ ve sıhhatte olduğunu yazıyor, eşkıyânın isteğinin yerine getirilmesini bildiriyordu. Eşkıyânın isteği ise, alışmış oldukları, on beş bin altındı. Bu para kendilerine gönderilecek olursa, genç kadını serbest bırakacaklardı.

Olay, nihayet bu şekliyle, Amerika'da da duyuldu. O güne kadar Türkler aleyhinde yazmadıklarını bırakmayan Amerika gazeteleri, bu durumu pek tuhaf buldular. Ama pratik yoldan harekete de geçtiler. Genç kadının, muhabiri bulunduğu gazete hemen bir «Mis Aystın'ı kurtarmak için yardım kampanyası» açtı. Bulgar eşkıyâsının istediği on beş bin lira kolayca toplandı ve telgraf havalesiyle Selânik'e gönderildi.

Meseleyi yerinde görüp incelemek için, Amerika'nın İstanbul elçiliği başterciimanı Selânik'e gelmişti. Onun başkanlığında, Selânik'te bulunan Amerikalı

Protestan rahip ve daha bir, iki kişi, Cuma-i Bâlâ kazasına kadar gittiler. Kadının Bulgaristan'da olduğu artık kesinlikle anlaşılmıştı. Onun nasıl kurtarılacağı, eşkıyâ ile nasıl temas kurulacağı, on beş bin liranın emin bir şekilde bu adamların eline ne suretle ulaştırılacağı hususları için çareler araştıracaklardı.

Olay bütün Amerika ve Avrupa'da hâlâ büyük bir önem ve heyecanla takip ediliyordu. O zamanda tanınmış ve büyük bir kuruluş olan Royter (Reuter) ajansı, meseleyi incelemek ve araştırmak için Selânik'e bir muhabir yolladı. Ondan sonra Deyli Niuz (Daily News), Deyli Telgraf (Daily Telegraph), Maten (Matin) gazeteleri de birer muhabir gönderdiler. Bu meseleye dair her gün Selânik'ten birçok haberler alıyor, sütunlarını geniş tafsilâtlarla dolduruyorlardı. İşin bir garip tarafı daha vardı. Mis Aystın'ın yanındaki kadın yedi aylık gebeydi. Ve işte aylar vardı ki ikisi de eşkıyâ elinde bulunmaktaydılar. Bu zaman içinde acaba kadının durumu ne olmuştu? Doğurmuş muydu? Doğurmuşsa çocuk ne olmuştu, nasıl bakılabilmişti?

Gazeteciler Mis Aystın'la bizzat görüşmek, ondan yakın bilgi edinmek için ısrar ediyorlar, bunun için içerilere, Bulgar köylerine kadar gitmek istiyorlardı. Fakat hükümet, yeni bir olayın daha çıkmaması için onlara izin vermiyordu. Bulgar çeteleri, kadın meslektaşını olduğu gibi, bu erkek gazetecileri de yakalayıp onları da dağa kaçıracak olursa, dertler bir kat daha artacak, katmerleşecekti. Bundan dolayı bu adamlar büyük şehir ve kasabaları, yakın ve göz önünde bulunan köyleri gezip görmekle yetinmek zorunda kaldılar. Ama bunun bizim hesabımıza bir faydası oldu: Gerçeğin ne olduğunu görmekte güçlük çekmediler. Yapılan propagandaların, koparılan yaygaraların ne kadar haysiyetsizce olduğunu yakından görüp, öğrendiler. Bunun neticesi olarak Türkler'in yaşayışını, derin faziletlerini, namusluluklarını öven uzun ve geniş yazılar yazdılar. Yalnız hükümet makinesini pek eskimiş, zamanın ihtiyaçlarının gerisinde kalmış bir mekanizma olarak görüyor, bunu beğenmediklerini de dobra dobra söylüyorlardı. Onların bu yazıp söyledıklerinin en belirli ispatlarından biri de şudur: Bütün Avrupa ve Amerika gazeteleri bu olaylardan ve bunun neticesi olan Türk faziletinden söz ettikleri hâlde, İstanbul basını bu yazılanlardan tek bir satırını bile, çıkarmakta oldukları gazete ve dergilerin sütununa aktarmamışlardı.

Cuma-i Bâlâ'ya giden heyet, uzun gayretler sonunda, eşkıyâ ile güvenilir bir temas kurdu. Paralar onların adamlarına teslim edildi. Kadınlar, sağ salim ellerinden geri alındı. Bulgar eşkıyâsı, Mis Aystın ile arkadaşını iki kişi olarak kaçırıp esir almışlardı ama, bu sefer onları üç kişi olarak teslim ve iade ettiler. Madam Silya bu garip esirlik süresi içinde, bir köy kadını gibi sessiz sedasız, ebesiz nur topu gibi bir çocuk doğurmuştu ve şimdi sarmalamış, kundaklamış olduğu hâlde, onunla birlikte dönüyordu.

Kadınlar ve çocuk önce Ustrumca'ya, oradan Selânik'e gelmişlerdi. Mis Aystın son derece memnun, mesut ve neşeliydi. Bu kaçırılma olayı kendisine büyük bir şöhret kazandırmış, bütün dünyaya tanıtmıştı. Bundan başka zengin olma yolu da ona açılmıştı: Birçok Avrupa ve Amerika gazeteleri, hâtıralarını yazması için, kendisine büyük paralar teklif ediyorlardı. Şimdi artık gördüklerini, başından geçenleri yazacak, milyonlar kazanacaktı.

İhtiraslı bir kadın olduğu kadar kurnaz bir gazeteciydi. Öteki hiçbir gazetecinin hilelerine kanmadı, ağzından tek bir kelime bile kaptırmadı. Tek bir meslektaşına bile parasız tarafından tek bir kelime söylemedi. Yalnız Deyli Telgraf gazetesi temsilcilerine, her fotoğrafı için on İngiliz lirası ücret almak şartıyle, çeşitli pozlarda resimlerini alabilmeleri iznini verdi. On İngiliz lirasının hele o zamanki alış gücü düşünülürse, Mis Aystın'ın ne kadar işini bilen bir kimse olduğu daha iyi meydana çıkar.

Daha Selânik'te bulunduğu hâlde, kendisiyle pazarlık yapmak için, Avrupa ve Amerika gazetelerinin özel olarak yolladıkları temsilcileri, ona akıl almayacak büyük ücret teklifleri yağdırıyorlardı. Akıllı kadın, sadece ön havadisler vermek için — hâtıraları için değil — iki Amerikan gazetesiyle birinci pazarlığı beş bin dolara, Selânik'ten ayrılmadan kesişmişti.

Mis Aystın, Selânik'ten ayrılmadan önce kendisi için önemli bir sözleşme daha imzaladı. Gittiği zaman, Amerika'nın üç

büyük şehrinde birer konferans verecek ve vereceği her konferans için sekiz bin lira alacaktı. Başka bir İngiliz gazetesiyle de, yine son derece basit bir haber için, iki bin liraya anlaştı. Kadın, daha Türkiye'de iken bile hatırı sayılır bir servet elde etmiş bulunuyordu.

Selânik'in zavallı züğürt gazeteleri için böyle dehşet verici ücretler ödemeye imkân yoktu. Onlar kendi kendilerini zaten zar zor koruyorlardı. Bu yüzden, yanıbaşlarında bulunan bu işini bilir maceracı kadından gördükleri ve duydukları konusunda tek bir havadis, tek bir harf bile elde etmeye ve yazmaya imkân bulamamadılar. Yalnız aradan zaman geçtikten sonra, Avrupa ve Amerika gazetelerinde çıkan yazılardan bir kısmını tercüme edip yayınlamakla yetindiler. Aslında bu da bir başarı sayılırdı. Çünkü sansür İstanbul gazetelerine bu kadarını bile çok görmüş, konu hakkında tek bir satır olsun yazdırmamıştı.

HAYRİ PAŞA

MÜŞİR Hayri Paşa, on sene kadar uzun bir zaman, hem de yüksek bir mevkiden Makedonya'nın mukadderatı üzerinde tesirler yapmış bir kumandandır.

Hayri Paşa, 1897 Tesalya savaşı sırasında, Edhem Paşa'nın ordusunda, tümen kumandanı olarak kendisini göstermiş ve tanıtmıştı. II. Abdülhamid onu takdir eder ve severdi. Bu yüzden tümgeneral rütbesiyle ve tümen kumandanlığı ile Selânik'e tayin edilmişti. Aradan çok süre geçmeden de üçüncü ordu müşirliğine tayin olunmuş, büyük bir nüfuz ve önem kazanmıştı.

Elli beş yaşlarında, kısaya yakın orta boylu, sarı sakallı, mavi gözlü, gerçekten sevimli bir adamdı. Çok konuşkandı. Konuştuğu zaman elleriyle, kollarıyle hareketler yapardı. Oldukça asabî bir görünüşü vardı. Ciddiyetten ayrılmazdı. Daima ağırbaşlı, vakarlı idi. Dinine ve ibâdetlerine sıkı sıkıya bağlıydı. Beş vakit namazını sektirmeden kılardı. Görünüşü gibi kalbi de temizdi. İsteyerek kimseyi incitmek istemezdi. Mutaassıp sayılırdı.

Öte yandan birçok meziyetleri de vardı. Saza söze, kadına ve eğlenceye düşkün değildi. İçkiyle de başının hoş olmadığı söylenirdi. Çok çalışkandı. Bugünün işini asla yarına bırakmaz, iffet sahibi, dürüst, iyi niyetli bir vezirdi.

Bir ara Almanya'da da bulunmuştu. Orada birçok şeyler görmüş, öğrenmiş, bir çeşit «her şeyden anlar bir adam» tipi hususiyetini kazanmıştı. Sahiden de hemen herşeyle uğraşırdı. Mimarlık yapar, türlü boyacılık işleriyle meşgul olur, konağının ötesini berisini onarmaktan zevk duyardı. Meselâ evine aldığı bir çamaşır makinesinin nasıl hareket edip, nasıl işlediğini anlamak ve bozulduğu vakit tamirini bizzat kendisi yapabilmek için saatler, belki de günlerce düşünür, kafa yorar, makinenin şurasını, burasını kurcalardı.

Zaman zaman da pek safça, âdeta çocukça hâlleri, mâsum tutumları görülürdü.

Bir defasında yanında bulunuyordum. Gazetelerden konuşuyorduk. Gazete ve çeşitli gazetę yazılarından söz ederken sordu:

— Ha bak sana sormak istiyordum. Çıkarmakta olduğun gazetenin son sayfasında devamlı olarak «Sunlayt» markalı bir sabundan söz edip bunların medhini yapıyorsun. Dediğin bu sabunlar hakikaten o kadar iyi bir sabun mudur?

Ben, kendim bu sabunu alıp hiç kullanmadığımı, iyi mi, kötü mü olduğunu bilmediğimi söyledim. Bu sözlerim üzerine gözlerini âdeta dört açarak yüzüme baktı. Sitem edercesine sordu:

— İyi mi, kötü mü olduğunu bilmiyorsun da, neye her gün gazetende medhedip duruyorsun öyleyse?...

Ben, cevap olarak bunun bilinen ilânlardan biri olduğunu, ücreti verildiği için gazeteye basıldığını, gazetelerin, burada yayınlanan ilân ve benzeri yazılardan sorumlu bulunmadıklarını anlatmaya çalıştım... O hâlâ o gücenmiş ve sitemli tavrıyle, başını sallayarak:

— Doğru değil, doğru değil, diyordu. Doğruluğuna emin olmadığı bir şeyi yazmak, ciddî bir gazeteye yakışmaz. Bak, ben sana itimat ettiğim için, az daha bu sabunlardan aldırıp kullanacaktım...

Böyle konularda gerçekten çok safça hâlleri olmakla birlikte, önemli idare meselelerine aklı tamamıyle ererdi. Aynı zamanda, zevk ve anlayış sahibi bulunduğu da ortadaydı.

Yalnız Makedonya meselesindeki fikir ve görüşleri, siyasî anlayışı, askerlikteki

Bu güzel kasabanın yerlisi olan Rumlar, Bulgar tâbiiyetine geçmemek için kasabayı yaktılar.

taassubu kadar ölçülü ve akla yatkın değildi. Makedonya'ya yabancı müdahalesi olmadan, bölge umum müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa buraya gelmeden, jandarma teşkilâtı kurulmadan önce, çetelerin takip edilip yakalanmaları, ortadan kaldırılmaları vazifesi, askerî birliklere verilmiş bulunmaktaydı. Bazı birlik subaylarının — haklı da olsalar — eşkıyâlara, çetelere, köylerdeki komitelere karşı zaman zaman şiddet gösterdikleri oluyordu. Bu hâl, sonraları büyütülüyor; büyük birer zulüm hareketi imiş gibi konsolosluklara, sonra Avrupa gazetelerine aksediyordu. Neticede haklı olduğumuz dâvalarda da haksız olarak ortada yine biz Türkler gözüküyorduk.

Ancak bir mesele daha vardı. Makedonya'da çarpışan, çatışan, olaylar meydana çıkaran bu komite mensuplarının, kendi millî dâvaları bakımından, haklı görüleceğini kabûl etmek istemiyordu. Canlarını dişlerine, kellelerini koltuklarına alan bu gençlere, âdî haydutlara gösterilecek şiddetlerin, hakaretlerin gösterilmesinin yerinde olmayacağını anlamıyor veya anlamak istemiyor; onlara bir savaş meydanında dövüşülen düşmanlar gibi mertçe muamele gösterilmesine bir türlü razı olmuyordu.

Birgün yine kendisiyle başbaşa konuşuyorduk. Sözün sırası gelince, ona bu bahsi açtım. Makedonya meselesinin siyaset bakımından mânâsını anlamayan bazı takip müfrezesi subaylarının, köylerde şüphelendikleri komitecileri hayvan ahırlarına hapsettirip hakaretlere uğratmak, hattâ dövdürmek gibi bazı köü davranışlarda bulunmalarının yarayı temizlemek değil, tam aksine, gangren hâline getirmek çeşidinden tesirler yaptığını, ihtilâlin durmadan genişlemek kabiliyeti gösterdiğini, Avrupa'da aleyhimize daha aşırı cereyanların meydana geldiğini, dilim döndüğünce açıklamaya çalıştım.

Müşir Hayri Paşa, o kendisine mahsus tavırlarıyle, vücuduna göre daha irice olan, başını ağır ağır sallayarak beni dinliyordu. Ben sözlerimi bitirince şöyle bir sual sordu:

— Peki evlât, dediklerinin haklı olduğunu kabûl edelim. Bu durumda, kendilerini bu işle görevlendirdiğimiz takip müfrezeleri subaylarına: «Bu haydutlara karşı biraz daha saygılı olunuz» mu diyelim? Onu mu tavsiye edlyorsunuz?...

ASKER HATA YAPMAZ

FAKAT, yukarıda da belirttiğim gibi, Hayri Paşa, inandığı meselelerle tâviz verecek bir adam değildi. Fikirlerinde inatla direniyordu. Ona göre bu komi-

teciler âdî birer hayduttan başka hiçbir şey değillerdi, onlara milliyetçi, mefkûreci adamlar gözüyle bakmak hata sayılırdı.

Mutaassıp bir asker adamı olduğunu söylediğim Hayri Paşa, bu taassubunda öylesine ileride idi ki, ona göre devlet görevlileri de iki sınıftı: Askerler ve siviller. Askerler, elbette sivillerden üstündü ve herşeyde onlardan önde gelmeliydi. O, bir asker arkadaşını — vaziyet ne olursa olsun — mülkiye memurlarına ezdirmeye bir türlü razı olamazdı. Bu «ezdirmek» sözü onun kendi görüşüydü. Asker haksız, sivil haklı da olsa, birincinin suçlu çıkarılması onun nazarında bir «ezmek, ezilmek» meselesi kabûl ediliyordu.

Bir vali, bir mutasarrıf, askerlerin falan ve filan meselede haksız bir davranışta bulunduğunu ileriye sürmeye görsünlerdi. Derhal ve kayıtsız şartsız Müşir Hayri Paşa'yı karşılarında bulurlardı. Hayri Paşa, böyle bir durumu haber aldı mı, hemen mülkî idare mensuplarının aleyhine döner, askerin koruyucusu kesilirdi. Zaman zaman öyle örnekler olmuştu ki, askerlerin haksız bulundukları, kötü veya yanlış işler yaptıkları gün gibi ortaya çıkmıştı. Böyle zamanlarda bile Hayri Paşa, o suçluyu huzuruna çağırtır, kendisini haşım haşım haşlar, hattâ hak ettiği şiddetli cezayı vermekten bir an geri durmaz; fakat öte yandan dışarıya — yani sivil memurlara ve âmirlere karşı — onu savunmaktan bir an olsun çekinmezdi.

Bazı yakınları ve kendisine nazı geçen dostları, vakit vakit, paşanın bu tutumunu kınar ve yüzüne karşı söylemekten çekinmezlerdi. Paşa ise onları dinler, eğer iyi bir vaktinde ise hışımlanmaz, sadece umursamazlıkla yüzünü buruşturup geçiştirirdi.

Daha önce temas edildiği gibi, II. Abdülhamid, Hayri Paşa'yı, o da padişahı severdi. Buna kimsenin bir diyeceği olamazdı. Padişahın onun mertliğine, onun da padişahın derin zekâsına sonsuz bir güveni vardı. Ancak bu değerli müşirin yanlış anlayışlarından biri de şuydu: Vilâyetin mülkiye ileri gelenleriyle, hattâ kendisinden başka kumandanlarla ne kadar tersine giderse Abdülhamid'in o kadar daha gözüne gireceğini sanırdı. Bu hususlardaki davranışlarından dolayı, bazan padişahın kınamalarına bile uğradığı hâlde, yine de bildiğinden şaşmazdı.

Doğruyu söylemek gerek: Bölge umumî müfettişi ile, valilerle olan alışverişleri, yazışmaları hiçbir zaman nezaket ve terbiye kaideleri dışına çıkmazdı. Çıkmazdı ama, daima soğuk ve aşırı resmî bir hava taşırdı. Onun, kelimenin tam mânâsıyle sevmediği, hattâ kendisine rakip saydığı tek bir kişi vardı. Bu, Serez bölgesi tümen kumandanı ve Bulgaristan sınırı kumandanı Müşir İbrahim Edhem Paşa idi. Onunla yazışmak veya görüşmek lâzım geldiği zaman, nezaketi falan yan cebine koyduğu olurdu.

Şimdiye kadar Hayri Paşa'nın meziyetlerinden çok, kusurlarından söz ettik. Onun, bu kusurlarına karşılık büyük meziyetlerinin bulunduğunda da şüphe yoktu. Yorulmak bilmeyen bir adamdı; en küçük bir lekeyle bile lekelenmemiş derecede namusluydu.

Çalışmak için zamanı sınırlandırmasını bilmezdi. Gece veya gündüz, bir işi neticelendirmeden istirahate çekilmeyi düşünmezdi. Yüzyıllardan beri süregelen an'anelere büyük saygı ve sevgi beslerdi. Her cuma sabahı konağında ziyaretleri kabûl eder, sevdiği kimselere iltifatlar yağdırır, ama sevmediklerine — öyle gizli kapaklı değil — açıktan açığa soğuk davranırdı. Riyakârlığı yoktu, içi dışı bir adamlardandı.

CAMİ YAPTIRIYORUZ

SON zamanlarda, Selânik'in güney-doğu taraflarında, kıyı boyunda son derece gösterişli, güzel yalılardan meydana gelme mahalleler ortaya çıkmaya başlamıştı. Burada Yahudiler, Rum cemaatleri adına pek çok ve gerçekten mükemmel havralar, kiliseler, okullar, hattâ hastaneler birbirl ardınca yapılmaktaydı. Bu unsurlar böyle yapılar meydana getirmekte âdeta birbirleriyle yarış hâlinde idiler.

Bizler, biz Türkler, ülkenin sahibi, hâkim milleti olduğumuz hâlde — sanki buralarda misafirmişiz gibi, ki yazık ki, kısa zamanda öyle de oldu — bütün bu olan bitenlere karşı alâkasız duruyorduk. En azından beş, on bin İslâm halkı bulunan bu zenginler mahallesinde, ilâç için olsun, tek bir mescidimiz bile yoktu.

Bu mesele benim kanıma dokunmuş, adamakıllı üzülmüştüm. Birgün bu konu-

da «Asır» gazetesinde şiddetli bir makale yazdım. Bu hâlin, milliyet, yurtseverlik, toplum anlayışı bakımlarından bütün Selânik Türk ve Müslümanları için bir utanç olduğunu dobra dobra yazdım.

Yazının gazetede çıktığının ertesi günkü cuma sabahı idi. Hayri Paşa'nın ziyaretine gitmiştim. Yazımı okumuş bulunan paşa, çok duygulanmıştı. Bana pek çok iltifatlı ve övücü sözler söyledikten sonra:

— Çok haklısınız, dedi. Bu işi ben üzerime alacağım ve bana böyle bir düşünce vermiş olduğun için en evvel de senden on liralık bir yardım alacağım. Haydı çıkar bakayım şu on lirayı da, bu hayırlı işe ilk adımı atmış olalım.

Gerçekten de büyük bir aşk ve şevkle işe başladı. O, başladığı işlerin sonunu koyuverecek adamlardan değildi. Kısa zamanda meseleyi başarıyle sonuçlandırdı. On iki bin altın kadar yardım parası topladı. Yanında okulu da bulunan, evkafı da bulunan pek güzel bir cami yaptırıp, ibadete ve öğretime açtırdı.

Hayri Paşa, büyük bir gayret göstererek meydana getirdiği bu caminin bitişiğinde — parasını ayrıca kendi cebinden vererek — kendisi için küçücük bir yer de ayırtmıştı. Burada mezarını bile hazırlatmıştı. Son uykusunu burada uyumak arzusunda idi. 1908 meşrutiyetinden altı ay kadar önce Selânik'te öldüğü için, Tanrı, kendisini bu arzusuna da kavuşturmuş oldu.

HASAN FEHMİ PAŞA

HASAN Fehmi Paşa Selânik'e büyük bir neşe ve memnunlukla gelmişti. Şehri ve çevresini seviyor, beğeniyordu. Valiliğe tayin fermanı — o günlerin usulünce — vilâyette okunduğu gün, uzun bir nutuk verdi. Büyük, küçük herkesin gönlünü hoş edecek birçok sözler söyledi, iltifatlar yağdırdı. Böylelikle daha ilk anda geniş halk yığınlarının sevgisini kazandı.

Uzun boylu, büyük kafası üzerinde insanın içine işleyici gözleriyle her bakımdan heybetli bir adamdı. Babacandı. Güzel sözler söylemesini, derinliği olmayan fikirlerle karşısındakileri büyülemesini pek iyi biliyordu.

Onunla ilk karşılaşmamızda ve konuşmamızda ben, yanından hiç de iyi olmayan tesirlerle ayrılmıştım. Kendi kendime düşünüyordum: Bu beyaz sakallı, sevimli ihtiyar, acaba bunama belirtileri başlamış bir kimse miydi, yoksa bir şarlatan mıydı? Halbuki büyük bir şöhreti vardı. İstanbul'da avukatlıkla hayata atılmış, ilk Millet Meclisi'ne mebus seçilmiş, bu meclisin reisliğine kadar yükselmiş, daha sonra nâzırlıklar yapmıştı. Konuşmasından Karadeniz şivesi silinmemiş olan bu heybetli kafa, acaba boş mu idi, yoksa içinde birşeyler var mıydı?

Hasan Fehmi Paşa'nın severek geldiği Selânik'teki birinci valiliği pek az devam etti. Rıza Paşa'nın Selânik'e gönderilmesi gerektiği için onu buradan aldılar. Üzüntü ve öfke içinde eşyasını toplayıp şehirden ayrıldı.

Ancak, aradan altı yıl geçtikten sonra, ikinci defa Selânik valiliğine geldi. Bu sefer Makedonya'nın en buhranlı zamanlarına rastlıyordu. Tevfik Bey'in tereddütlerine, kimse ile görüşmeme âdetinin aksine olarak, Hasan Fehmi Paşa herkesle dost oluyor ve nefsine çok güveni olduğu için herhangi bir meseleyi uzun uzadıya düşünmeden, kolaylıkla kesip atıyordu. Her sınıf halkla senli benli görüşüyor, zamanı olsun olmasın nutuklar söylüyor; hocalara, şeyhlere, papazlara, sokakta rastladığı yoksul kimselere bol iltifatlarda, hediye ve yardımlarda bulunuyor, hâsılı Müslüman veya Hıristiyan, zengin veya fakir, bütün halkın saygı, sevgi ve güvenini elde ediyordu.

SELÂNİK HÂDİSESİ

ARNAVUTLUK'TAN terhis olunmuş, bir tabur asker — transit olarak — Selânik'e gelmişti. Bu taburun bazı erleri, nedense, çarşıda bazı mağaza ve dükkânların camekânlarını kırmış, epeyce eşyayı da yağmalamıştı. Hasan Fehm Paşa bunu haber alır almaz, derhal suçluların yakalanması için şiddetli emirler verdi. Kendisi de, arabasına atladığı gibi, olay yerine gitti. Halkın öfke ve heyecanını dindirmek için biraz konuştu, ortalığı yatıştırdı. Kapanan dükkânları açtırdı. Aracıya lüzum görmeden, soruşturmayı kendisi yaptı. Yağma edilen malların bedellerini — İstanbul'dan müsaade emrinin gelmesini beklemeden — hükümet sandığından ödetti.

Bu olay, Hasan Fehmi Paşa'nın yerine ve zamanına göre bir valinin sorumluluk

yüklenmektek cesaretini ve adaletseverliğini ispat ettiği gibi, onun bu hususlardaki şöhretini daha da arttırdı.

Hele gelişinden bir sene sonra, 1903 yılında, «Selânik Hâdisesi»nde, gaz ana borusu tahrip edilerek, birdenbire bütün gaz lamba ve ocakları söndüğü, büyük bir dinamit lokumuyle Osmanlı Bankası hallaç pamuğu gibi atıldığı, birçok taraflara zamanlı zamansız dehşetli bombalar saçıldığı sıralarda; Hasan Fehmi Paşa'nın — gözünü kırpmadan — sokakların derin karanlıkları, dehşetleri içine, Frenk mahallesine kadar gitmesi, yangınları söndürtmek için orada saatlerce kalması, emirler verip, canla başla uğraşması, herkesin takdir ve güven duygularını son haddine vardırdı.

Olayın ertesi günü vali paşa, sabahın erkeninde çarşılara çıktı. Hükümetin vazifesini sonuna kadar yapacağını, ahaliden kimsenin, kendiliğinden işe karışmamasını, Bulgarlar'la çatışmamasını — arabası üzerinde ayağa kalkarak — uzun nutuklar ve nasihatlarla tavsiye etti. Namuslu halka güven aşıladı. Bunun üzerine çarşılar açıldı, bir karışıklığa meydan bırakılmadı.

Hasan Fehmi Paşa'nın, bu dehşetli kargaşalıklar devresinde Selânik'te vali bulunmuş olmasının pek hayırlı birşey olduğu şüphesizdi. Zaten Bulgarlar, asâyişi bozmak, bir karışıklık, bir adam doğrama meydana getirmek, böylelikle Avrupa'nın işe karışmasını sağlamak için artık iyiden iyiye gemi azıya almışlardı. O günlerde Selânik'te Hasan Fehmi Paşa gibi gözünü budaktan sakınmaz, derhal işe olduğu anda el koyar, çenesi de kuvvetli bir vali bulunmayıp da, halkın ikide birde kamçılanan haklı öfkeleri yatıştırılmamış olsaydı, aslında şehirdeki sayıları iki bini bile aşmayan Bulgarlar, öfkelenen halk tarafından baştan başa doğranabilir, bu hâl, ister istemez yabancıların zaten hazır müdahalesini gerektirir, Makedonya meselesi büsbütün fena bir durum alırdı. Hasan Fehmi Paşa'nın bu hizmetindeki büyüklük, onun kabahatlerini affettirecek ölçüde yüksektir.

Hasan Fehmi Paşa, öyle Bâbıâlî'den, saraydan da pek korkmazdı. İstanbul'dan verilen emirler haksızsa, bunlara red cevabı vermekten, bazan da sert cevaplar vermekten ve öfkesini açıkça belli etmekten çekinmezdi. Maarife, okullara yardımı severdi. Taassubu yoktu. Aydın fikirli, ilerlemeyi samimiyetle seven bir devlet adamıydı.

Fakat bütün bu meziyetlerinin yanında büyük kusurları da vardı. Bir kere çok inatçıydı. Dediğinden, inandığından kolay kolay dönmezdi. Zevklerinde ve davranışlarında zaman zaman bir devlet adamına göre hafif kalan hâlleri göze çarpardı. Kolaylıkla yalan söylerdi. Son derece gösterişe düşkündü; kindar ve vefasızdı. Kendisine karşı bir saygısızlıkta bulunan kızını, bir daha ölünceye kadar, yanına kabûl etmemek derecesinde inatçı bir kin gösterdiği dillerde dolaşırdı.

Kırk yıldan fazla birlikte yaşadığı ve bir yastığa baş koyduğu eşi Selânik'te ölmüştü. Bu ölüm üzerine çok ihtişamlı, çok gösterişli bir cenaze alayı düzenledi. Sokakta bile herkesin gözleri önünde hüngür hüngür ağladı, halkı da ağlattı. Eşinin hâtırasına karşı gösterdiği bu sevgi ve bağlılık, şehirdeki kadınlar çevresinde büyük tesirler yarattı. Bütün kadınlar onu takdir ediyor, göklere çıkarıyorlardı. Ama aradan daha bir ay bile geçmeden, Hasan Fehmi Paşa'nın çoktan teselli bulmuş, hanımı unutmuş, evindeki bir câriyeyi nikâhına alarak vali hanımı yapmış olduğu — hayretler içinde — duyuldu.

Hasan Fehmi Paşa, bir zıtlıklar örneği idi. Ağırbaşlılığının ardından hafiflikleri: gösterişli büyük cömertliklerinin ardından insanı şaşırtan mürüvvetsizlikleri; yüksek felsefeleri, nutuklarının arasında yalancılıkları; hâsılı büyüklükleri içinde küçüklükleri görülürdü.

Herhalde ortada bir de gerçek vardır ki, o da Hasan Fehmi Paşa'nın Makedonya meselesinde oynamış olduğu büyük roldür. İstanbul hükümeti bir bakıma Bulgaristan'ı şımarttığı hâlde, Hasan Fehmi Paşa sadece Makedonya Bulgar komitelerine karşı değil, hattâ Bulgaristan hükümetine karşı bile gerektiğinde şiddetli davranmaktan çekinmedi. Devletinin ve hükümetinin hakkını, haysiyetini korumasını çok iyi bildi.

HAKLI BİR DAVRANIŞ

1902 YILI temmuzundaydı. Bulgaristan, Serez'e bir tüccar vekili tayin etmek için, Osmanlı devletinden ricada bulundu. Bulgaristan'ın daha başka

bazı şehirlerinde de böyle tüccar vekilleri vardı. Bunlar, bulundukları yerde, bir tüccar vekili gibi değil, âdeta birer konsolos tavırları takınıyor, onların imtiyazlarını kullanıyorlardı. Ayrıca bu vekillikler Bulgar komiteleri için gizli bir merkez, bir sığınak, bir fesat ocağı vazifesi görüyordu.

Serez şehri ise Bulgaristan sınırı üzerinde, dolayısıyle Bulgar halkının pek bol bulunduğu bir sancaktı. Burada tüccar vekili adı altında yeni bir Bulgar konsolosluğunun açılması, ortalığın daha da karıştırılması, bulandırılması için yeni bir kundak deliği açmak olacaktı. Bunu çok iyi sezen Hasan Fehmi Paşa, vaziyeti İstanbul'a enine, boyuna yazıp anlatarak, bu işe izin verilmemesini istedi. İstanbul da kendisini haklı gördü ve Bulgarlar'a izin vermedi.

Meseleyi arzularına göre sonuçlandıramıyan Bulgar hükümeti, Osmanlı devletini bir oldu bitti karşısında bulundurmak için, alelacele Serez'de bir konak kiraladı ve buraya bir tüccar vekili gönderdi. Bu memurun ilk işlerinden biri de konağa bir Bulgar bayrağı çekmek oldu. Kapının üstüne —konsolosluklarda olduğu gibi— bir Bulgar arması da koydu. Buna karşı Osmanlı hükümetinin birşey yapamıyacağını tahmin ediyordu.

Eğer Selânik valiliğinde Hasan Fehmi Paşa gibi bir vali olmasaydı iş, hiç şüphesiz Bulgarlar'ın arzu ve tahmin ettikleri gibi olacak, yaptıkları yanlarına kâr kalacaktı. Ama Hasan Fehmi Paşa durumu haber alır almaz, İstanbul'a bile sormadan, bizzat emir verdi. Polis gönderterek binanın üstündeki bayrağı, bayrak direğini indirtti; kapıdaki armayı yerinden söktürttü. Tüccar vekilinin de sıfatını tanımadığını bildirdi. Karşı taraf biraz homurdandı ama, yapacak başka bir şey bulamadı.

Bu davranışlar, muhakkak ki gönül okşayıcı, gurur verici şeylerdi. Fakat asıl ve köklü derde çare olacak esaslı tedbirler değildi. Makedonya meselesi günden güne ağır bir şekil alıyordu. Bulgar okulları artık bütün Makedonya Bulgarları'nı uyandırmıştı. Komiteler kuruluşlarını, eksiklerini tamamlamışlar, sayısız yerlerde, sayısız silâh depoları meydana getirmişlerdi. Şimdi artık, küçük çeteler hâlinde değil, büyük yığınlar hâlinde ayaklanmalar düzenliyorlardı. Bazı bölgelerdeki Bulgar köylüleri, evlerini terkederek, oldukları gibi dağlara çıkmışlardı. Böylelikle, güya zulümden kaçtıklarını ortalığa yayıyorlar; Bulgaristan'a ve onun aracılığı ile büyük devletlere başvuruyorlardı. İlle de onların işe karışmasını, ortalığın bulanmasını ve bu bulantılarda balık avlamayı tasarlıyorlardı. Bu dağa çıkmalar, bu zulümden şikâyetler gitgide daha da genişliyor, yaygınlaşıyordu.

Bütün bu olup bitenler Makedonya'da büyük heyecanların doğmasına yol açtı. Bunlar, bazı Avrupa devletlerinin kabinelerinde görüşme konuları olmaya başladı. Derken Avrupa devletlerinden bir kısmı ağız birliği edip, İstanbul hükümeti üzerinde baskı yapmaya koyuldular. Hükümet de —çaresiz— bu duruma boyun eğdi. Makedonya'da bu sefer tam ve temelden ıslahat yapılacağı yolunda büyük devletlere vaatlerde bulundu. Ama aslında yapılabilecek pek bir şey yoktu. Netice, yine birtakım göz boyamalardan ibaret kaldı.

Önce «Makedonya'da yapılması mecburî olan ıslahatın ana hatları neler olmalıdır?» konusunu enine boyuna incelemek, projeler hazırlamak üzere özel bir komisyon kuruldu. Bu komisyon, incelemelerini yerinde yapmak için, Selânik'e gönderildi. Fakat onun gelişi bölgede hiçbir tesir yapmadı. Zaten bu komisyonun Makedonya'daki buhranı durdurup dindirecek belirli bir kuvveti ve salâhiyeti de yoktu. Bütün bunlar böyle devam ederken, ortalığa heyecanlı bir haber yayıldı: Bulgaristan, Türk sınırına asker yığmaya, orada tahkimat yapmaya başlamıştı. Bu haber ortalığı daha da velveleye verdi. Bütün ticaret işleri durmuş gibiydi.

HAYDUTLARIN AFFININ ZARARI

ÖNCE Balkanlar'da bir savaşın çıkacağından, daha sonra bu ateşin kıvılcımlarının Avrupa'ya sıçrayarak bir dünya savaşına yol açacağından korkuluyordu. Devletler arasında şiddetli anlaşmazlıklar, çekişmeler zaten vardı. Ufukta büyük bir tehlikenin göründüğü, Bulgarlar'ın yanlış bir tutumlarının bu tehlikeyi patlatacağı sezilince, büyük devletler biraz daha soğukkanlı davranmak gerektiğini anladılar. Bu yüzden Bulgaristan'a yüz vermediler. Yabancı müdahalesi korkusundan

1913 temmuzunda Rumlar, Selânik'teki Bulgarlar'a karşı bir katliâm hareketine girişmişti. Resim, Bulgarlar'ın sığındığı bir binanın hâlini gösteriyor.

kurtulan Türkiye, komitecileri yeniden sıkıştırmak imkânı buldu. Osmanlı askerleri, Makedonya'da yer yer ayaklanan Bulgarlar'ı bastırıp sıkıştırdı. Bunun faydası görüldü. Büyük gürültü patırtılarla dağlara çıkmış bulunan Bulgar köylüleri, bu sefer, sessiz sadasız köylerine indiler. Pişman olduklarını söyleyerek hükümete sığındılar. Bu devlet, her zaman olduğu gibi bu sefer de büyüklük gösterdi. Padişahın bir emriyle o zamana kadar yapılmış bulunulan bütün suçlar, cinayetler affolundu. Sadece eşkıyânın elindeki silâhlar — gûya — toplandı. Gûya diyoruz; çünkü teslim edilen silâhlar, hep kırık dökük olanlardı. İşe yarayanları, ileride kullanılmak üzere, yine gizlendi.

Makedonya komitesinin ileri gelenleri, Sarafof ve Mihailevski, birer devlet adamı edasıyle Avrupa başkentlerinde yer yer dolaşıyorlar ve var güçleriyle propaganda yapıyorlardı. Bunlar, Makedonya'daki Bulgar okullarında yetişmiş, şerbetlenmiş, sonra fedai yazılarak dağlara çıkmış, zekâları ve cesaretleriyle kendilerini göstererek reislik mevkilerine kadar yükselmiş gençlerdi. Doğrusunu söylemek lâzım gelirse, kendi menfaatleri için cidden iyi çalışıyorlardı.

Makedonya'da ıslahat yapılması meselesinde atılan en ciddî adım, bu bölgede bir umumî müfettişlik kurmaktı. Bu teşkilât kuruldu ve Hüseyin Hilmi Paşa, bu göreve tayin edilerek, Selânik'e geldi. Onun gelmesiyle Hasan Fehmi Paşa'nın valilik görevi ve önemi ikinci dereceye

düşmüş bulunuyordu. Bunun üzerine Paşa, artık Makedonya'nın siyasî meseleleriyle uğraşmayarak, 1904 yılına kadar sadece vilâyetin idaresi işleriyle meşgul oldu.

GEMİDEKİ İNFİLAK

SOFYA'DA bulunan Makedonya merkez komitesi, 1903 yılı baharında, Makedonya'da bu sefer çok büyük bir ihtilâl, ayaklanma hazırlıyordu. Bunun baş sebebi ise, Hüseyin Hilmi Paşa'nın ciddî bir şekilde başlattığı ve yürütmeye koyulduğu ıslahat teşebbüslerinin başarıya ulaşmasını engellemekti. Gerçekten de Umumî Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa, Selânik'e geldikten kısa bir zaman sonra, planlı bir ıslahata girişmiş, bölgenin güvenliği konusunu ele almıştı. Geç kalınırsa belki yapacak bir şey kalmayacağından korkan Bulgar komitecileri, bu yüzden paçaları sıvamıştı.

Mefkûreleri uğrunda çalışacak, gerekirse bu yolda ölecek pek çok sayıda Bulgar genci yetiştirilmiş bulunuyordu. Bütün tertibat da hazırdı.

Osmanlı hükümetinin iktidarsızlığı, bu bölgeyi idare etmeye, can ve mal güvenliğini korumaya muktedir olmadığını Avrupa ve Amerika'ya göstermek için büyük sabotajlara girişilecekti: Büyük şehirlerdeki yabancı bankalara saldırılıp paralar kaldırılacak, trenler dinamitlerle atılacak, vapurlar saatli bombalarla batırılacaktı. İkide birde, şurada burada, sebepli sebepsiz adamlar öldürülecekti.

Selânik'te Olimpos meydanında, bir tarafı denize bakan çok büyük ve güzel bir bina vardı. Burası konsolosların, ileri gelen hükümet mensuplarının, zengin tüccarın ve benzeri kimselerin sık sık gidip dinlendikleri ve eğlendikleri seçkin bir kulüptü. Özellikle kibar geçinen Rumlar buraya devam ederlerdi. Daha çok bu Rumlar'ın direnişi yüzünden, kulübe üye olmak isteyen Bulgarlar'ın bu isteklerine set çekilmişti. Üye olmak bir tarafa, kapıdan içeri adımlarını atmalarına da pek imkân verilmiyordu. Rumlar buraya gelip giden, burada toplanan Avrupalılar'a, Makedonya Bulgarları'nı bilgi ve kültürce pek geri, kaba ve oturup kalkmasını, konuşmasını bilmez kimseler olarak tanıtmaya çalışırlardı. Bunun sonucu olarak Bulgarlar, hem Rumlar'a, hem de bu kibarlar kulübüne diş bilemekteydiler.

Güzel bir nisan akşamıydı. Kulübün büyük ve ferah salonu, salonun denize bakan geniş balkonu, alışılmadık bir ölçüde kalabalıktı. Yer yer kümelenen dostlar arasında heyecanlı konuşmalar geçiyordu. Mösyö Perikli — ki Selânik Rumları'nın en seçkin ve en kibarlarından biri olarak kabûl ediliyordu, Amerika'nın da Selânik fahrî konsolosu idi — asabî ve telâşlı tavırlarıyle şunları söylüyordu:

— Emin olunuz bu da Bulgar komitesinin tertip ettiği bir cinayettir. Yakında Bulgarlar'ın çok daha vahşîce cinayetlerini de göreceksiniz!...

Yanlarına yaklaşmış bulunuyorduk. Konuşmalarının sebebini sordum; anlattılar: Akşam vakti limandan ayrılıp yola çıkan Fransız Mesajeri Maritim kumpanyasının «Vadi - el Kebîr» adlı vapuru, daha Karaburun önlerine vâsıl olmadan, şiddetli bir infilakla sarsılmış. Hemen ardından da gemide yangın çıkmıştı. Gösteriyorlardı ve hepimiz aynı tarafa baktık. Cayır cayır yanmakta olan vapur karşıda görünüyordu. Büyük bir meraklı kalabalığı rıhtımda toplanmış, yanan gemiyi heyecanla seyrediyordu. Herkes heyecan içindeydi. Limandan birçok küçük gemiler, kayıklar yanan vapura doğru açıldılar.

Ertesi günü mesele aydınlandı. Bulgar komitesi üyelerinden Görgi Mina adlı biri, yolcu olarak vapura girmiş, gemi demir alıp açıldıktan biraz sonra makine dairesine gizlice sokulmuştu. Elinde bir paket bulunduğu halde, dar demir merdivenlerden inerken kendisini görenler vardı. Fakat o zaman buna önem vermemişlerdi. Ancak aradan beş dakika kadar geçtikten sonra, vapurun makine dairesinde müthiş bir dinamit patlaması olmuş, makineler parçalanmış, vapur durmuş, hemen ardından yangın başlamıştı. Vapurda birden başgösteren heyecanlı telâş arasında sabotajın olup olmadığı akla gelmemişti. İmdada yetişen vapurlar ve sandallar yolcuları kurtardıkları sırada Bulgar fedaisi Mina da bunlardan birine atlamış, kurtulmuştu. Trenle Sırbistan'a kaçmak isterken, yolda yakalandı.

ŞEHİRDE PATLAYAN BOMBALAR

HÂDİSENİN içyüzü öğrenildiği vakit Selânik'te büyük heyecan ve endişe doğdu. Bundan iki gün sonraydı. Gece ye-

ni başlıyordu. Kulüpteydim. Birden aşağıda, Olimpos meydanında dehşetli gürültülerle ardarda birkaç bomba patladı.

Olimpos meydanı, rıhtımlar üzerinde, şehrin en güzel gezinti yerlerinden biriydi. Burada birçok büyük kahveler, gazinolar, oteller ve kulüpler vardı. Akşamları kadın erkek binlerce halk buralarda toplanırdı. Bulgar komitecileri, buralara ve Beyaz Kule çevresindeki büyük birahanelere küçük bombalar atarak halkı dehşete ve paniğe vermişlerdi. Meydanlarda, rıhtımlarda vaveylalar yükseliyor, kıyâmetler kopuyordu. Tabiî bizler de oturduğumuz yerlerden fırladık. Kulübün bütün lambaları bir anda söndü, hepimiz sokağa döküldük.

Olimpos meydanı ve çevresi yoğun bir karanlık içindeydi. Halk şaşkın bir hâlde o yandan bu yana kaçışıyordu. Bu karanlıklar ve dehşetler içinde yalıya kadar süratle gitmek ve meselenin ne olduğunu anlamak istiyordum. Meydanda tek bir araba bile kalmamıştı. İlk rastladığım tramvaya atladım.

Beyaz Kule yakınlarında, Elhamra Bahçesi önünden geçerken, komitecilerin oraya attıkları bombalardan ağır yaralanmış bir zavallının yerlerde inleyip feryat ettiğini gördük.

Ben, bizim semti emniyet ve selâmet içinde bulunca geniş bir nefes aldım. Ailem halkı heyecandaydı. Onları biraz teselli edip rahatlattıktan sonra, meselenin içyüzünü öğrenmek, vaziyeti anlamak arzusuyle, hemen karşımızda bulunan vali konağına koştum. Hasan Fehmi Paşa, salonun ortasında, ayaktaydı. O da heyecanlanmıştı. Fakat soğukkanlılığını muhafaza ediyordu. Ne olup bittiği hakkında daha hiçbir bilgi almamıştı. Kendisine Olimpos meydanında olanları, Elhamra bahçesinde gördüğüm feci manzarayı anlattım.

Biraz sonra yandan yöreden jandarmalar, polisler gelmeye başladılar. Edindikleri bilgileri getiriyorlardı:

Akşam güneş battıktan biraz sonra bütün kahveler, gazinolar halkla tamamiyle dolu iken, Bulgar komitecileri — hep kibar halkın ve yabancıların uğrak yeri olan — Olimpos meydanına ve Beyaz Kule yakınlarına, Frenk mahallesinde Kolombo bahçesinde neşelenmeye çıkan halk arasına, irili ufaklı bombalar atmışlar, ortalığı dehşete vermişlerdi. Atılan bombalar fazla tahrip edici şeyler olmadığı için, halk arasında önemli bir telefat olmamıştı. Fakat Osmanlı Bankası binası altında patlayan müthiş bir lâğım bombası, o kocaman mermer sarayı bir anda yerle bir etmiş, ayrıca çevrede yangın da çıkarmıştı.

Memleket bahçesine, havagazı ve su kumpanyaları merkezlerine giden caddede, dere üstündeki köprü altına da büyük bir bomba konmuş ve oradan şehre havagazı ve su ileten borular tahrip edilerek, şehir, sudan ve ışıktan mahrum bırakılmıştı. Vardar Kapısı'nda bir evde toplanan komiteciler, halk üzerine de bombalar atmış, balkon önünden geçen telgraf tellerini parça parça etmişlerdi. Bu suretle şehrin çevre ile olan her türlü haberleşmesi de kesilmiş bulunuyordu.

Bu dehşet verici haberleri alan Hasan Fehmi Paşa, bizzat yangın ve patlamaların olduğu yere gitmek istedi ve arabasına bindi.

Ben eve döndüğüm sırada artık sokaklarda tek bir insan bile görünmüyordu.

Ertesi sabah şehir korkulu bir geceden uyandığı vakit herkes sokakları yokluyor, komşular birbirinden bilgi almaya çalışıyorlardı. Hükümetin ciddî bir çaba harcadığı, bunun sonucu olarak komitenin bu hareketinin başladığı gibi kaldığı, şehirde güvenliğin yeniden kurulduğu öğrenildi. Tramvaylar, arabalar yeniden işlemeye başladılar.

ASKERE KARŞI GELEN KOMİTECİLER

HASAN Fehmi Paşa, o sabah herkesten önce sokağa çıkmıştı. Halkın toplanabileceği kalabalık caddelerde dolaşıyor, ahaliye nutuklar veriyor; hükümetin vazifesini bütünüyle yerine getireceğini, komiteci eşkıyâsının en kısa zamanda yakalanıp cezalara çarptırılacağını bildiriyor, herkese sükûn ve huzur içinde yeniden işlerine, güçlerine dönmelerini tavsiye ediyordu.

Halkın ona gerçekten sevgisi ve güveni vardı. Vali Paşa'nın söylediği bu inandırıcı sözler üzerine dükkânlar, mağazalar yeniden açıldı. Şehirde bir sükûnet havası başlamış gibiydi. Polisler, hükümetçe kurulmuş özel müfrezeler kol geziyorlardı. Şehirdeki Bulgar nüfusu iki, üç bi-

Rumlar'ın Selânik Bulgarları'na yaptıkları hücumdan sonra Hamidiye Caddesi'ndeki bir evin hâli.

ni aşmazdı. Bulgar evlerinde ve dükkânlarında sıkı araştırmalar yapılıyordu. Bu arada şüpheli görülen kimselerden epeyce yakalanan vardı. Hükümet memurlarına teslim olmak istemeyen, silâh kullanmaya cesaret eden komitecilere karşı da silâhla karşılık veriliyordu.

Çatışmaların en dehşet verici olanı Frenk mahallesinde bir pansiyonda yerleşmiş olan komite fedailerinden beşinin, kendilerini yakalamaya gelen ve evi saran bir müfrezeye karşı bomba atmasıyle meydana geldi. Büyük gürültülerle patlayan bombaların sesleri, şehrin en uzak köşelerinden bile duyulmuştu. Herkes yeniden bir ayaklanma olduğu korkusuna kapılarak yeniden evlerine kaçtı. Dükkânlar, mağazalar yeniden kapandı. Ancak geç vakit, akşama doğru, gerçek anlaşıldı. İşi adamakıllı azıtan ve askere karşılık veren komitecilerden üçü, ele geçeceklerini anlayınca intihar etmiş, ikisi de ölü olarak elde edilmişti. Heyecan biraz diner gibi oldu.

Edip Paşa örfî idare kumandanlığına getirildi. Canlı olarak yakalanan komitecilerin soruşturma işlerine başlandı. Sabotaj olaylarının mahiyeti meydana çıkarıldı.

BANKA NASIL UÇURULDU?

BULGAR komitesi, banka karşısındaki mağazalardan birini kiralayarak buraya Sando adında bir fedaiyi yerleştirmişti. Sando burada gûya bakkallık yapıyordu. Dükkânın arka tarafında ise bir lâğım yapılmasına başlanmıştı. Gizli gizli aylarca çalışılarak, caddenin altından Osmanlı Bankası'na doğru sekiz metre derinlikte, on dört metre uzunluğunda bir tünel açmışlardı. Her gece bu tünelden çıkarılan topraklar büyük kese kâğıtlarına dolduruluyor, ertesi günü, sanki erzak almak için gelen çete mensubu Bulgarlar'a — satılmış mal gibi — teslim edilerek dükkândan uzaklaştırılıyordu. Dükkâna, balık fıçılarının içinde 284 okka dinamit depo edilmiş ve zamanı gelince bu dinamit, bankanın altına yerleştirilmişti. Sonu, yukarıda anlatıldığı gibi olmuştu.

Koca banka binasının çöküşünde üç kişi canlarını kaybetmiş, iki kişi ağır yaralanmıştı.

Komitecileri aramak için yapılan çalışma ve çatışmaların bilânçosu da şuydu: Halktan ve Bulgar çetelerinden kırk kişi kadar insan ölmüş, yine kırk kadar da asker şehid olmuştu.

Bulgarlar'ın bu teşebbüslerinin neticesi bundan ibaret kaldı. Yüzlerindeki maske iyice düşürülmüş olduğu için, Avrupa'daki yankıları da, onların umduklarının tamamıyle tersine bir tepki gösterdi. Yıllardır durmadan zulümden, haksızlıktan şikâyet edip yaygaralar koparan Bulgar unsurunu şimdi bütün medeniyet dünyası ve basın lânetliyordu. Avrupa gazetelerinin başlıkları genellikle «çılgınca ve

kaatilce bir hareket» şeklindeydi. Selânik olayları, uzun çalışmalar sonunda, Makedonya komitesinin en gözde ve en sevilen liderleri tarafından hazırlanmıştı. Bu liderlerin en ünlülerinden biri de Delçef'ti. Fakat Delçef, bu tertiplerinin sonunu görememişti. Çünkü, olaydan üç gün önce, birçok komite reisleriyle birlikte Serez'in Baniçe kasabasında sarılmış, askerle çatışmaya girişmişti. Netice olarak, öteki arkadaşlarıyle birlikte, bütün çete mensupları telef edilmişlerdi.

YENİ SABOTAJLAR

İŞİN ibret verici ve sü götürmez tarafı da şuydu: Delçef'in çetesinde Bulgar ordusundan bir yarbay, bir binbaşı, iki yüzbaşı, birçok da mülâzımlar vardı. Bunlar Makedonya'ya dağılmak, silâhlandıracakları halkı askerî bir düzene alıştırmak, âdeta muntazam savaşlar vermek hazırlığında idiler. Bu büyük komite kolunun — ki sayıları üç yüze yaklaşıyordu — daha Makedonya'ya dağılmadan böyle mahvedilmesi, Selânik olaylarının umdukları sonuca ulaşamaması, Bulgaristan'daki komite merkezini iyiden iyiye ye'se düşürmüştü.

Bulgaristan Prensi Ferdinand, yalnız çevreyi değil, kendisini de tehdit eden Makedonya komitesinin bu bozgunundan istifade edip, ayrıca kendi tahtını da kuvvetlendirmek için hemen o günlerde İstanbul hükümetine el uzatıp, dostluğu ilerletmeye koyuldu.

Öte yandan Bulgar gazeteleri, Delçef ile öteki büyük komitecilerin çatışma sırasında öldürülmüş olduklarını gizliyorlar, böylelikle Makedonya Bulgarlarının ümitsizliğe kapılmalarını önlemeye çabalıyorlardı.

Bu olan bitenlerden kısa bir süre sonra Bulgar çeteleri yeniden faaliyete geçtiler. Trenlere, köprülere yenilden dinamitler koydular. Bu arada Mitroviçe'ye giden bir tren katarı hattan çıktı, altı vagon parçalandı. İki tabur asker taşıyan başka bir katara da bomba atıldı; bir vagon iyiden iyiye zarar gördü.

Makedonya umumî müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, bu vaziyetten istifade etmek fırsatını kaçırmadı. Filozofça bir şiddet gösterdi. Her tarafta komiteciler aleyhine şiddetli takipler yaptırmaya başladı. Bunun da faydalı verimleri oldu. Komitenin en azılılarından yüz kadar Bulgar zengini ve köy ağası yakalanarak harp dîvânına teslim edildiler. Kesriye'de Esmeroş köyünde, komitenin çok ünlü reislerinden Çakalarof'un 150 kişilik çetesi, Leskovik redif taburu tarafından sarılmış ve çarpışma sonunda bütünüyle imha edilmişti. Bu haberler Selânik'te ferahlık yarattı. Ayrıca Bulgaristan sınırları yakınında dolaşan üç yüz kadar mevcutlu başka büyük bir çete de sıkıştırıldı. Bunların da elliden fazlası öldürüldü. Selânik, Kosova ve Manastır vilâyetlerinde bu çeşit sayısız çetelerle çarpışmalar meydana geldi. Komiteler her tarafta eziliyordu. Bu cinayetlerden artık Bulgar köyleri bile usanmıştı. Onun için komite sandıklarına yardım etmekten el çektiler. Şimdi birçok Bulgar köyü, komite mensubu olduğunu sandığı adamları köy sınırından içeri sokmamaya başlamıştı. Ayrıca kendilerine — saklanmak üzere verilmiş bulunan — çeşitli silâhları da, elleriyle getirip hükümete teslim ediyorlardı.

O yılın ilkbaharı kötü başlamıştı ama, iyi bir yaza doğru gidiyordu. Makedonya'daki Bulgar ayaklanmalarının hemen hepsi bozgunla neticelenmişti. Bu, iyi bir durumdu. Bunun meyvalarını toplamak, Makedonya'yı yeniden Osmanlı İmparatorluğu'na günün şartlarına uygun şekilde bağlamak belki mümkündü. Bunun için yerinde bir siyaset takip etmek yeterdi. Ama, çok yazık ki, bu yapılamadı. Yanlış yollardan gidildi. Bulgarlar'la Rumlar'ın — ki uyuşmaz iki topluluktu — birbirleriyle barışmasına, uyuşmasına meydan verildi.

Makedonya'da — itiraf etmek lâzım ki — Bulgarlar kuvvetli bir ihtilâl ateşi yakmışlardı. Ne yapılırsa yapılsın bunu söndürmek mümkün olamıyordu. Derken işe Rusya ve Avusturya nüfuzu da karışıverdi.

Balkanlar'da kendilerine nüfuz bölgesi ayırmak için Rusya ile Avusturya - Macaristan hükümetleri büyük bir siyasî rekabete girişmişti. Her iki taraf da Sırbistan ve Bulgaristan'ı kendi taraflarına çekmek için, bu küçük devletçiklere büyük menfaatler vaadediyorlardı. Onları kandırmak için, aralarında âdeta açık arttırmaya girişmişlerdi. Bu açık arttırma bir yarış hâlinde sürüp gidiyordu.

Hâl böyle olunca — Bulgaristan ve Sır-

bistan'la birlikte — Yunanistan da yüz bulmuş, Makedonya'da kendi paylarına daha çok şeyler koparmak sevdasına kapılmışlardı. Şimdi artık Makedonya meselesi, eskisinden de daha fazla bir önem kazanmıştı. Buradan çıkacak küçük bir kıvılcım, muhakkak, Avusturya - Rusya sınırına sıçrayacak ve büyük bir savaşın doğmasına yol açacaktı.

Büyük devletler de bu tehlikeden kuşkulanıyordu. Bundan dolayı aralarında anlaşarak, Makedonya meselesine ortaklaşa müdahale etmeye karar verdiler. Uzun süren siyasî müzakereler yapıldı. Bunun sonunda vardıkları karar şuydu: Makedonya'da ve bütün Balkanlar'da Rusya'nın da, Avusturya - Macaristan hükümetinin de aynı derecede hakları ve menfaatleri vardı. Onlar bunu böyle kabûl eder ve karara bağlarken, ülkenin asıl sahibi bulunan Osmanlı devletini dikkat nazarına almaya bile lüzum görmemişlerdi. Bu neticeye varıldıktan sonra, artık Makedonya işlerine açıktan açığa karışmak yetkisini kendilerinde buldular. Türkiye'yi buna râzı etmek için İstanbul hükümeti üzerindeki baskılarını arttırdılar.

Biz, Türk Makedonyalılar, bütün bu olan bitenleri asabî bir heyecan içinde takip ediyorduk. Zaman zaman, gücümüz yettiğince, bu konuda sesimizi de yükseltiyorduk ama, İstanbul gazeteleri bu meselelerden en küçük ölçüde bile söz edemiyorlardı.

Ortalıkta yoğun ve ağır bir hava vardı. Türk halkı, üzgün ve ümitsizdi.

İşler bu düzende gelişirken, bir gün, Rumeli vilâyetleri umumî müfettişliğine Hüseyin Hilmi Paşa'nın tayin olunduğu haberini almıştık. Hüseyin Hilmi Paşa, o sıralarda daha memleket çapında, hiç değilse Makedonya bölgesinde tanınmış bir adam değildi. Bu sebeple:

— Kim bu Hüseyin Hilmi Paşa? diye hep birbirimizden onu soruyorduk.

Gerçekten de kendini bir devlet adamı olarak tanıyanlar hemen hemen yok gibiydi. Rumeli'de şimdiye kadar hiçbir görevle de bulunmamıştı.

Ama şimdi kendisi bu geniş toprakları — bir prens gibi — yarı müstakil bir şekilde yönetecekti. Böylesine geniş bir yetki ile Selânik'e gelmekteydi. Yerli veya yabancı her tarafta günlerce ondan söz edildi. Hususî hayatı, devlet adamı tarafı enine, boyuna tartışıldı. Nihayet topladığımız bilgilerin özeti şuydu:

Paşa, Midilli'nin eski bir Türk ailesinden gelmekteydi. İlk gençlik yıllarında oldukça kifayetli bir tahsil görmüş, Nâmık Kemal'in bu adada mutasarrıf olarak bulunduğu yıllarda onun yanında kâtip olarak çalışmıştı. Nâmık Kemal bu genci korumuş, onu yetiştirmeye çalışmıştı. Tahrirat kâtipliğinden liva kâtipliğine, liva tahrirat müdürlüğüne, sonra mektupçuluğa, Suriye mektupçuluğundan Havran mutasarrıflığına, daha sonra Yemen valiliğine terfi etmişti.

Umumî müfettiş olarak Selânik'e geldiği zaman, şehrin ilerigelenlerinden birinin evine değil, rıhtımdaki «Otel Emperyal»e inmişti. Birçokları arasında ben de «Hoşgeldiniz» ziyaretine gittim. Yemen'de, padişahın emriyle, sarık sarmış ve öyle valilik yapmıştı. Bunu işitmiş olanlardan biri olduğum için, kendisini hayâlimde, sarığını daha yeni atmış, rastgele bir terzide giyinmiş, sofu ve babayâni kılıklı, fazla konuşmayan, sönük ve sessiz bir adam olarak tasarlamıştım. Halbuki bu düşündüklerimin tam tersine bir devlet adamıyle karşılaştım. Son derece şık ve iyi giyinmiş, zarif, güzel ve canlı konuşan bir adamdı. Kendisini ziyarete gelenleri, eski vezirler tarzında değil, Avrupa devlet adamları havasında, ağır olmayan bir vakar içinde kabûl ediyor, gelenlerin hemen hepsini — pek mevki ve rütbe farkı gözetmeksizin — ayrı ayrı ağırlıyor, hâl ve hatırlarını soruyordu.

Hilmi Paşa, değeri takdir edilen bir vezirdi ama, saray nazarında az çok şüpheli bir şahsiyetti. Bunun için Selânik'e gelirken — burada neler yapıp, neler ettiğini gözetlemek için olmalı — yanına Hünkâr yaverlerinden, hem de bir değil, iki kişi katılmıştı. Bunlar Nâsır Paşa ile Yarbay Nâzım Bey idi. İşin mahiyetini daha önceden de duymuş olduğumuz hâlde, bunları gördüğümüz zaman, az çok şaşırmamış değildik.

Hilmi Paşa'dan sonra Selânik'e, büyük devletler tarafından seçilmiş bulunan meclis üyeleri, jandarma subayları da geldiler. Şimdi bu umumî müfettişin reisliği altında Makedonya'da valilikler üstünde geniş yetkili bir idare daha işlere el koymuş bulunuyordu.

Hüseyin Hilmi Paşa, Makedonya'da

mutlaka başarıya ulaşmak ve ülkesine hizmet etmek istiyordu. Bu sebeple tam bir diplomat olarak hareket etmeye başladı. Avrupa devletlerinin seçtiği kontrol memurlarını — devletin hasiyetini kıl kadar zedeletmeden — memnun etmenin yollarını aradı. Sarayın kendisinden kuşkulandığını bildiği için, bu kuşkuları da az zamanda ortadan kaldırıp, padişahın tam bir güvenini sağladı. Bütün bunlar iyi ve ümit verici başlangıçlardı.

ASIL MAKEDONYA

PAŞANIN, Makedonya meselesinde gösterdiği en büyük diplomatlık, siviller meclisinde görev sınırlarını tayin hususunda olmuştu. Rusya ve Avusturya — eskiden beri bilinen — Makedonya sınırları içinde teftişler ve teşkilâtlar istiyorlardı. Asıl Makedonya ise, Selânik vilâyeti ile Kosova vilâyetinde, yalnız Üsküp sancağının birkaç kazasından ve Manastır vilâyetinde, Selânik'le sınırı bulunan bazı kazalardan meydana gelmekteydi. Kosova ve Manastır vilâyetlerinin büyük bir kısmı, bu bölgenin dışında kalıyordu. İyi düşünemiyen, geniş anlayışı bulunmayan bir siyaset adamı, bu teftiş sınırını darlaştırmayı, birçok sancaklarımızı ecnebî nüfuz ve müdahalesinden kurtarmış olmayı bir nimet ve başarı sayabilirdi.

Fakat Makedonya'nın dar bölgesinde nüfusun çoğunluğunda Müslüman olmayan unsurlardı.

Bu bölgeyi bizden koparmak isteyenler, bu ekseriyete büyük ehemmiyet veriyorlardı. Hüseyin Hilmi Paşa ise Kosova ve Manastır vilâyetlerinden yalnız birer kısmının alınmasının yerinde olmayacağını, esasen bunların bütününün «Makedonya» sayıldığını, halkının karışık bulunduğunu ileri sürerek, bu üç vilâyetin tamamını «Makedonya» olarak kabûl ettirmiş, memlekete iki başlı bir hizmet göstermişti.

Önce, Makedonya dışında tutulmak istenen yerlerin ahalisi Müslüman'dı; böylece Makedonya nüfusunda İslâmlar çoğunluk kazanmış bulunuyordu. İkinci olarak, idarece ıslaha muhtaç olan Kosova ve Manastır vilâyetlerinin Arnavutluk kısımları da, bu sayede, iyi bir idareye kavuşarak uyanabilecekti.

Hilmi Paşa, Makedonya'daki çalışmalarına, herşeyden önce, değersiz ve rüşvetçi memurları iş başından uzaklaştırmakla başladı. Az zaman içinde Türkiye'nin en değerli memurlarından bulup buluşturduklarını Makedonya'da topladı. Kendisi sık sık:

«Memleketin geleceğinden ve yaşamasından ümitlerini kesmiş, çalışma hevesi kalmamış memurlara ben itimat edemem. Başarı ümidi ve azmi bulunmayan adam elbette başarıya ulaşamaz; o hâlde onları neden boş yere iş başında tutmalı?» der ve buna gerçekten inanırdı. Böyle olduğu için de namuslu, çalışkan, azim ve irâde sahibi memurları seçer ve onları bölgesine getirmek için uğraşırdı. Zaten böyle memurlar da onun emrine girmek için can atmaktaydılar. Herşeyden önce maaş, ayı ayına, günü gününe ödeniyordu. Hak kazananlar biliyorlardı ki, zamanı gelince mutlaka terfi edeceklerdi.

Paşa, jandarma teşkilâtında da ayıklama ve temizleme yapmıştı. Şimdi bu önemli görevin başında genç, iyi niyetli ve enerjik subaylar bulunuyordu.

İşlerde intizam, sürat, doğruluk görülüyordu.

Hilmi Paşa işleri, o günlerin şartları içinde, daima iyiye ve ileriye doğru götürerek, yabancı devlet temsilcilerinin hiçbir haklı şikâyet öne sürmelerine meydan bırakmıyarak yedi yıl kadar Makedonya'da kaldı. Bu yedi yıl içinde elle tutulur, gözle görülür bir gelişme elde edildi. En önemlisi şimdiye kadar daima uyumakta olan Türk unsuru da silkinip uyanmaya başladı. «İttihad ve Terakki» bile bu ortam ve uyanma atmosferi içinde doğdu, beslendi, büyüdü ve başarıya ulaştı.

«HİLMİ PAŞA'YA PABUÇ OL!»

YÜKSEK mevkilerde bulunanları çekememek, insanlığın tabiî bir meylidir. Hilmi Paşa'nın başarıları arttıkça ve göze girdikçe, gerek İstanbul'da, gerek Makedonya'da onu tenkid edenler çoğalmaya başlamıştı. Hakkında söylenenlerin başlıcaları şunlardı: Asıl işlerle değil, ikinci derecedekilerle uğraşır, önemli işlere vakit bulamaz. Meseleleri yerinde gezip görmez, Yıldız'a hoş görünmek için valiler ve müşirlerle mahsus dargınlıklar çıkarır, Rum ve Bulgarlar'ın şikâyetleri üzerine, Türk memurlarını sorup soruşturmadan cezalandırır...

Onun büyük ve asıl işlerle uğraşmadığı dedikoduları yersizdi. Ancak küçük ve teferruat sayılan işleri de başkasına bırakmazdı. Kaç kereler ağzından işitmiştim:

— Bana dünyada işkence etmek isterlerse işsiz, güçsüz bıraksınlar; ben çalışmazsam çıldırırım, derdi.

Evet, büyük işlerle ve meselelerle uğraşır, fakat evinden pek çıkmadığı, gezmeye tozmaya gitmediği, eğlenmeyi sevmediği için, vakitlerini boş geçirmemek üzere, kalan zamanını da küçük işlerle doldururdu. Kâtiplikten yetişmiş olması kendisinde köklü bir alışkanlık yaratmıştı. Her işin masa başında, elde kalem olarak yürütüleceğine inanırdı. Çıkmaz, gezmez, görmezdi. Kendisini sevenler bu tutumunu samimî olarak kınarlardı. Hüseyin Hilmi Paşa'nın evrak müdürü Subhi Bey'in güzel bir şakası vardı ki, bizzat Paşa'nın bile kulağına kadar gitmişti:

— Dünyada hiç çalışmadan, işlemeden rahat yaşamak istersen, ya Hüseyin Hilmi Paşa'ya pabuç, ya da Mektupçu Bey'e hokka ol, demişti.

Bu söz, hiç gezmeyen Müfettiş Paşa ile, eline hemen hiç kalem almayan Selânik Mektupçusu Necip Bey'e zarif bir târizdi. Bu haklı ve güzel söze ikisi de gülerlerdi.

Hilmi Paşa'nın Yıldız'a hoş görünmek, II. Abdülhamid'in teveccühünü kaybetmemek için valiler ve müşirlerle samimî münasebetler kurup sürdürmemek gibi bir durum takındığı doğru olabilir. Fakat bu münasebetler hiçbir zaman soğuk ve resmî olmaktan ileriye varmamış, hükümet işleri bu yüzden hiçbir şekilde aksamamıştır. Aslında Paşa, yaradılış bakımından resmî ve daima herkesten biraz uzak duran bir tipti. Kaldı ki, eski bir Osmanlı terbiyesi ile yetişmiş, kendisi büyüklerine karşı her zaman saygılı ve mesafeli kalmış bulunan böyle bir vezirin, kendisinden rütbece küçük olanlarına karşı da öyle davranması tabiî görülebilirdi. Yine ilâve etmek lâzım: Müfettiş Paşa'nın, kendisinin maiyeti demek olan vali ve kumandanlara karşı nezaket ve terbiyeye aykırı sayılacak hiçbir yazısı ve davranışı görülmemiştir.

Hattâ Rauf Paşa ile aralarında şöyle bir durum vardı: Rauf Paşa, Suriye valisi iken, Hüseyin Hilmi Paşa'yı maiyetinde, mektupçulukta kullanmış, sonra onun Havran mutasarrıflığına terfi etmesine yardımcı olmuştu. Bu sebepten — şimdi durum tersi olup o, bunun âmiri olduğu hâlde — Rauf Paşa umumî müfettişi pek mühimsemez, kendisine zaman zaman şiddetli tezkereler yazardı. Buna rağmen Hüseyin Hilmi Paşa, eski âmirine karşı daima saygılı bir dil kullanırdı.

Hilmi Paşa'ya karşı yapılan kınamaların en önemlisi olan, Rum ve Bulgarlar'ın şikâyetleri üzerine memurlara ve Müslüman halka karşı şiddet göstermesine gelince: İnkâr edilemiyecek gerçeklerdendir ki, bizde ve özellikle köylerimizde ve küçük kasabalarımızda köy ağalarının ekseriyeti, Hıristiyanlar'ın da kendileriyle eş muamele görmelerine razı olamıyorlardı. Bu, kötü bir alışkanlıktı.

Bu kötü alışkanlığı kırmak, ezmek, öteki unsurlardan olan insanların da, insanlık ve hukuk bakımlarından bizden hiçbir farkları olmadığını, hakka, eşitliğe uymak gereğini zihinlere mutlaka yerleştirmek lâzımdı.

Hüseyin Hilmi Paşa, bu hususlarda çok hassastı. Bu kötü zannı ve alışkanlığı kökünden koparmak, ülkede âdil ve herkese aynı hakları tanıyan bir idare kurarak oradaki hükümetimizin devamını sağlamak için, gerektiğinde şiddete başvurmak ihtiyacını duyuyordu.

Sivil memurlar ve yabancılar, Hilmi Paşa'nın taraf tutma gözetmeyerek, kesin bir adaletle iş gördüğünde kanaat birliğinde idiler. Bu hususta kendisine tam bir güven besliyorlardı. O da, en çok bu sayede Makedonya'da hükümetimizi, Türkler'in hakkını kuvvetlendirmeye çalışıyordu, başarı kazanıyordu. Eğer Hilmi Paşa'nın bu siyaseti ve bu idaresi daha uzun bir süre devam etmiş olsaydı, hiç şüphesiz, Makedonya yabancı müdahalesinden kurtulacak, yeniden ve sağlam bir şekilde Osmanlı idaresine dönebilecekti. Nitekim, İkinci Meşrutiyet'ten sonra — Hilmi Paşa'nın teşebbüsü ve ötekilerin de biraz da ona güvenleri sayesinde — büyük devletler bir ara Makedonya'ya müdahale etmekten ellerini çektiler. Eski bir vatan parçası olan bu bölgeden ecnebi parmağı çıktı. Bu iyi bir başlangıç, iyi bir başarı idi ve sadece Avrupalıların, artık Makedonya'da ciddî bir düzelme mey-

Rumlar'ın Selânik katliâmından sonra toplanan Bulgar cesetleri.

dana geldiğine kanaat getirmiş olmalarından doğuyordu.

RAUF PAŞA

RAUF Paşa, eski Osmanlı vezirlerinin âdeta son temsilcilerinden biriydi. Abdülmecid zamanı devlet adamlarının; Mustafa Reşid, Âlî, Fuad, Rüşdü, Midhat Paşalar'ın mağrur ve ihtişamlı günlerini görmüş, sonra Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid devirlerini hep iş başında bulunarak geçirmişti. Sonraları zamanla yumuşayarak bir meşrutiyet nâzırı olabilecek derecede zamana da uyabilmişti.

Abdülmecid zamanında, babası Belgrad valisi iken, kendisi de onunla birlikte sınırlarda bulunmuştu. Daha yirmi yaşını yeni bitirmişti ki Bosna vilâyetinde bir mutasarrıflığa tayin olunarak, o genç yaşta kendi başına hükümet idaresine başlamıştı.

İdarecilik derslerini âdeta babasının «icraat mektebi»nde görerek, ondan namus, iffet, mertlik, kahramanlık bilgileri ve karakteri alarak yetişen bu gencin gerçekten pek seçkin iki hususiyeti vardı: Meselelere tam mânâsıyle ve derinden nüfuz edebilmek; sonra da en sağlam ve en iyi kararı verebilmek.

Rauf Paşa, bütün meziyeti ve babasından gördüğü fazilet örnekleriyle donanmış olarak, girmiş olduğu her iş ve vazifede daima dürüst, daima sağlam adımlarla yürümüştü. Birçok valiliklerde bulunduktan sonra, 1904 yılında, Hasan Fehmi Paşa'nın ayrılması üzerine Selânik valiliğine gelmişti. İlk günlerde o da — bazı benzerleri gibi — pek göz dolduramamıştı. Hasan Fehmi Paşa'nın iri yarı, gösterişli vücuduna, arslan kafası gibi heybetli başına, tumturaklı sözlerine, mağrur ve ağır adımlarla yürüyüşüne karşılık Rauf Paşa kısa boylu, ufak tefek yapılı idi. Uzun bembeyaz sakallarına rağmen, her zaman tebessüm eder gibi duran çehresinde bir çocuk masumluğu parlardı. Hafif peltek bir söyleyişi, hızlıca ve küçük adımlarla — iki tarafa sallanarak — sevimli bir bebek gibi yürüyüşü vardı.

İlk geldiği günlerde göz doyurmamıştı ama, geldikten kısa bir zaman sonra Selânik'te büyük sevgi ve saygı kazandı.

Rauf Paşa, Selânik'e yalnız gelmişti. Valilere mahsus olan yalıda yalnızlık ve sessizlik içinde yaşardı. Gösterişe, ihtişama ehemmiyet vermez, fakat temizliğe ve düzene çok itina eder, iyi yemeyi severdi. Şehirde takdir edip sevdiği sekiz, on kişilik seçkin bir çevresi vardı. Bunların çoğu aydın fikirli gençlerdi. Sevdiği insanlardan üç beşini her gece sofrasına çağırırdı. Yalı komşusu bulunduğum için, haftanın pek çok gecesi ben de yanında olurdum.

Yemek yendikten sonra, eski zamanlardan, tarihten, güzel sanatlardan bahsedilir, tatlı fıkralar anlatılırdı. Benim çıkardığım «Türk Hayatı» adlı mecmuada

1913 yılı 3 temmuzunda Bükreş'te yapılan harp lehtârı gösteriler. Dövizlerde «Kahrolsun Avusturya», «Yaşasın Büyük Romanya», «Savaş İstiyoruz» yazılıdır.

neşredilen millî fıkralardan çoğu, Rauf Paşa'nın bizlere o zaman anlatmış olduğu tarihî ve zarif olaylardan seçilmiştir. Günlük resmî hayatında pek vakarlı, ağırbaşlı bir adam olan paşa, böyle hususî yaşayışında zarif ve güzel sözlere kalbinin bütün neşeleriyle taşar, kahkahalarla gülerdi.

II. Abdülhamid, onun son derece namuslu ve ciddî bir idareci olduğunu, birçok tecrübelerle anlamış, ona derin bir güven duymaya başlamıştı. Bununla birlikte Rauf Paşa, hiçbir zaman, Yıldız Sarayı'na şunun bunun aleyhinde tek bir satır olsun yazmaya tenezzül etmemişti.

Kendi ruhunda bir çocuk saflığı ve temizliği taşıdığı gibi, çocukları da pek severdi. Komşu olduğumuz için, vakit vakit oğlum Mustafa Necib'i yanına aldırtır, o, beş, altı yaşındaki çocukla mâsum sohbetler eder, vakit geçirirdi.

Hiçbir işi sürüncemede bırakmamak, günü gününe çıkarmak değişmez âdetiydi. Geceleri de mühürdârı konakta bulunur; gelen şifreleri, telgrafları derhal görür, cevaplarını verirdi. Mühim işleri arasında, yani bu işlere yorulup da ara verdiği zamanlar, hemen misafirleri ile tatlı sohbetlere dalardı.

Sağlam bir din terbiyesi almıştı; dindardı, fakat taassubu yoktu. Milliyetçiydi. Makedonya'da Türk unsurunun ezilmekte olduğundan çok büyük üzüntü duyardı. Bütün gücüyle Türkler'i himaye etmeye çalışır, onların işleriyle uğraşırdı. Fakat bu esnada haktan ve adaletten ayrılmazdı. Şöyle düşünürdü: Müslüman olmayan, Türk olmayan unsurları sivil ajanlar, yabancı konsolosluklar ve yabancı jandarmalar, kendi komitecileri nasıl olsa lüzumundan fazla korumakta idiler; öksüz gibi olan sadece Türk unsuru idi. Bu sebeple onların koruyucusu da kendisi olmak isterdi.

Zaman zaman — vaktiyle emrinde çalışmış olan — Hüseyin Hilmi Paşa ile aralarının açıldığı olurdu. İster istemez bazı meselelerde çatışmak zorunda kalırlardı. Böyle zamanlarda resmî nezaketten ayrılmamak şartıyle, aralarında epeyce dokunaklı sözler geçerdi. Fakat Hilmi Paşa daima biraz daha aşağıdan almak ihtiyacını duyardı.

Rauf Paşa'nın Türk ve Müslümanlar'ı koruduğunu söyledik. Fakat hemen ilâve etmek gerekir ki, bu, onları şımartmak şeklinde olmamıştır. Tam tersine, şımartmak şöyle dursun, bazan haklı olduğunu gün gibi açık bildiklerine karşı bile sabır ve sükûnet tavsiye eder, zamanın ve siyasî havanın önemini anlatarak kendilerine babacan nasihatler verirdi. Hilmi Paşa'nın yaptığı gibi, açıkça haksızlık ettiğine inandığı Türkler'i cezalandırmaktan da geri kalmazdı.

Nihayet devran dönmüş, zaman gelmişti. Selânik'te «İttihad ve Terakki» cemiyeti kurulmuş, çalışmalarına başlamıştı. Bu sırada mason locaları tarassut altına alındı. İstanbul, Selânik'e birçok gizli görevliler gönderdi. Rauf Paşa, bunları da pek umursamıyordu. Mason olarak tanınmış, komiteci olarak mimlenmiş memurlardan eskiden beri sevmekte olduklarını hiç çekinmeden yine konağına kabûl ediyordu. İttihad ve Terakki Cemiyeti aleyhindeki araştırmaların valiliğe değil de,

müfettişliğe verilmiş olduğuna memnundu. Bununla birlikte zaman zaman kendisine de falanca veya filanca hakkında fikrini soran şifreler gelirdi. O, bu şifrelere, tarafsız olarak, kendi vicdanî hislerini ve kanaatlerini cevap olarak yazmakla yetinirdi. Hattâ namuslu ve yurtsever olarak tanıdığı kimseler hakkında iyi şehâdette bulunmaktan, bunlar hakkında teminat vermekten korkmaz, çekinmezdi.

Meşrutiyet'in ilânından kısa bir süre önce Rauf Paşa, Sisam adasındaki ayaklanmayı bastırmak üzere, Hamidiye kruvazörüyle oraya gitti ve bir daha da Selânik'e dönmedi. Sonraları emekliye ayrılıp İstanbul'da yerleşti. Kendisi Bostancı'daki köşkünde, pek uzaklarda oturduğu için sık sık ziyaretine gidemiyordum. O, Bâbıâlî'ye geldikçe zaman zaman Matbuat İdaresi'ne uğramak büyüklüğünü gösterirdi.

YİNE HÜSEYİN HİLMİ PAŞA VE SON

EĞER memleketimizde o felâketli parti çekişmeleri olmasaydı, zaten ortada bulunan huzursuzluklara ek olarak bir de Arnavutluk ihtilâli uyandırılmasaydı, birbirlerinin can düşmanı olan Yunanlılar ve Bulgarlar — bizim birbirini takip eden hatalarımızı görerek — bu fırsattan yararlanmak için aralarında birleşmemiş bulunsalardı, o uğursuz «Balkan Savaşı» da çıkmayacak, bütün Rumeli ile birlikte Makedonya da elimizde kalacaktı. Ama yazık ki böyle olmadı ve biz Rumeli'yi, işte tâ yukarılardan beri çeşitli yönlerini açıklamaya çalıştığımız bu sebepler yüzünden kaybettik.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın «her unsura eşitlik» siyasetine itiraz eden merkeziyet taraftarları, bu çocukça, mağrur, tecrübesiz siyasetleriyle Bulgarlar ve Rumlar'dan başka Arnavutlar'ı da gücendirdiler. Böylelikle Balkan Savaşı'nın doğmasına yol açmış oldular.

Gerçi Hüseyin Hilmi Paşa bizim millî an'anelerimize uymamız taraftarıydı. Bizim o derin kökleri bulunan asîl teşrifat kaidelerimiz, ağırbaşlı ve muntazam davranışlarımızın birdenbire yıkılmasının aleyhindeydi. Fakat bu, hiçbir zaman devrini tamamlamış, faydalı olma imkânlarını kaybetmiş müesseselerin ille de olduğu gibi kalması mânâsına gelmiyordu.

Meşrutiyet'le birlikte ortaya çıkan genç idareciler ise eskiyi hatırlatan her an'ane

ve nizamın bir anda kaldırılması düşüncesindeydiler. Bu hususta Hüseyin Hilmi Paşa'nın bir gün bana:

— Muhit yine o muhit, insanlar yine o insanlar olduktan sonra, birdenbire eski an'aneleri ve teşrifat anlayışını, rütbeleri, resmî lakapları kaldırmakla yenilik ve Meşrutiyet yapılmış olmaz ki, dediğini hatırlıyorum.

Nasıl ki onun an'anelere fazla bağlı bulunduğundan şikâyet eden gençler, kısa bir zaman sonra, nâzırlık sandalyelerine ve yüksek makamlarına oturdukları vakit kendilerine: (Nâzır Bey!...) şeklinde teklifsiz mektuplar yazan eski arkadaşlarının ve küçük memurların bu hareketlerini hazmedememiş, eski teşrifat kaidelerini yeniden kurmak için sabırsızlık göstermişlerdi.

II. Abdülhamid'in mi, Sultan Abdülaziz'in mi bilmem hangisinin doğru bir sözü varmış:

— Ben, şehzâdeliğim sırasında, yüksek mevkilere çıkmış muhterem gördüğüm eski vezirlere karşı, padişah olduktan sonra da aynı saygıyı göstermekten kendimi alamaz ve elimde olmayarak onlardan çekinirdim. Şimdi benim yetiştirmiş olduğum, belki o eskilerden daha değerli vezirler, hattâ sadrâzamlar var ki, gözümü dolduramıyor, bana onların verdiği o saygı duydurma hissini vermiyorlar, dermiş.

MEŞRUTİYET VE FELÂKET

BU bir gerçektir ki, herkes az çok kendi nefsinde de denemiş ve görmüştür. Ben de Hilmi Paşa'yı ihtiyar değil, fakat yüksek bir mevkide, eski vezirler gibi geleneklere bağlı gördüğüm, yaptıklarının hemen hepsini ciddî ve iyi niyete dayalı bulduğum, hâsılı fazilet ve meziyetlerini noksanlarından kat kat daha fazla tanıdığım için, ona karşı büyük bir saygı besliyordum.

Çok geç kalmış olmakla beraber Makedonya'da — ülkeyi elden kaçırmamak endişesiyle — nihayet ve biraz da nefis müdafaası sayılacak şekilde Türk komiteleri de kurulmaya başlamış, gizli cemiyetler doğmuştu. Bütün bunlar Hüseyin Hilmi Paşa'nın zamanında görülmüş ve gittikçe gelişmişti. En son, Meşrutiyet'in ilânından kısa bir zaman önce, saraydan umumî müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'ya: «Gizli cemiyet mensuplarının kimler olduğunun meydana çıkarılıp, bunların adlarının bir liste hâlinde Istanbul'a gönderilmesi» emri gelmişti. Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu şifreye: «Galiba benden başka gizli cemiyet mensubu bulunmayan kimse pek yoktur» gibilerden bir cevap yolladığı kulaktan kulağa dolaşıyordu.

Neticede olan olmuş, Meşrutiyet ilân edilmiş, genç siyasetçiler işbaşına geçmişlerdi. Ama, yukarıda da söylenildiği gibi, parti çekişmeleri ve yanlış Balkan siyaseti ve onun tabiî bir sonucu olan Balkan Savaşı bir çığ gibi birden gelip herşeyi ezmiş geçmiş, Makedonya ve onun merkezi güzelim Selânik bir anda elimizden uçup gitmişti.

O yıllarda, ince ve zarif bir dostun, güzel bir benzetmesini anlatmışlardı. Bu dost şöyle söylemişti:

— Abdülmecid, Abdülaziz ve daha sonra II. Abdülhamid zamanında, artık enikonu haraplığı yüz tutmuş hükümet çarkını yaşlı ve itidal sahibi tecrübeli vezirler ağır ağır, yavaş yavaş, bir taraftan zedelememeye çalışarak iyi kötü çeviriyorlardı. Meşrutiyet ilân edilince, hırslı ve ateşli gençler bu çarkın başına geçtiler. Onu — hevesli kadanalar gibi — öyle hızlı hızlı ve şiddetle çevirmeye kalkıştılar ki, az zaman içinde paramparça olup gitti...

Makedonya'nın «Son büyük Osmanlı devleti temsilcisi ve idarecisi» olan Hüseyin Hilmi Paşa, bu görevinden ayrılıp Istanbul'a döndüğü zaman, bu bölgede beş yüz yıllık Türk hâkimiyeti artık sona ermiş bulunmaktaydı. Ondan sonra birbirini takip eden olaylar, bu trajedinin bir çeşit bitiş formalitelerinden başka şey değildi. Hüseyin Hilmi Paşa, Istanbul'a geldikten sonra, çeşitli nâzırlıklarda, sadrâzamlıkta bulundu. Son görevi Viyana elçiliğiydi. Orada öldü.

Cenazesi Türkiye'ye getirilirken, Rumeli topraklarından da geçirildi. O Rumeli toprakları ki, artık bizim değildi. Şimdi orada başka bayraklar dalgalanıyordu.

Rumeli'yi kaybetmiştik!...

—SON—

İtalyanlar'ı Sindirme Hareketleri

UC-20 Alman denizaltı gemisinin; Birinci Dünya Savaşı'nda Topçu Yüzbaşısı Hayri Bey'i ve harp malzemesini Güney Fas'a götürmek için yaptığı ve o tarihte bir rekor teşkil eden 55 günlük seyahatten sonra Pola'ya dönüşünde, Pola'daki deniz atölyelerinde esaslı bir revizyondan geçirilmesi gerekiyordu. 29 mart 1917'de UC-20 denizaltı gemisi, yeni bir sefere çıkmak için, Pola'dan hareket edecek duruma gelmişti.

Denizaltı gemisinin bu seferinde, hâtıralarımı günü gününe yazdım. Seferimiz, tabiî ve normal olmayan birçok hâdiselerle geçti.

Sefere çıkmadan birkaç gün önce; denizaltı gemisine 20 ton teçhizat ve harp malzemesi yüklendi. Bu yükler arasında deve üzerinde taşınabilir vasıfta 4 küçük top, 5 makineli tüfek, çok sayıda Alman ve Türk madalyaları da vardı.

Gemide yolcu olarak beş Türk askeri bulunuyordu. Bunlar arasında Yüzbaşı Muhtar Bey'le, evvelce Trablusgarb'ta bulunmuş olan, Dr. Osman Bey de vardı.

Sonra Binbaşı olan ve Teşkilât-ı Mahsûsa'da çalışan Muhtar Bey, İstanbul'a dönmüş ve Süvari Binbaşısı Hüsameddin (İstiklâl Savaşı'nda İstanbul'da Millî Müdafaa Grubu'nda çalışan Süvari Albayı Hüsameddin Ertürk) Bey'in yanında görev almıştır.

Uc-20 denizaltısında. Sağdan birinci Franz Becker, yanındaki Binbaşı Muhtar Bey.

Dr. Osman Bey ise, 1919 yılı başında Trablusgarb'da ölmüştür. Pola'da kalan arkadaşlarımızdan, çok canlı ve heyecanlı bir merasimden sonra ayrıldık, akşam tam saat beşte hareket ettik. Avusturya bahriyesine mensup bir muhrip, Avusturyalılar'ın Pola limanında vücuda getirdiği mayın tarlasından geçirmek için bize kılavuzluk etti.

Ertesi sabah, Adriya denizinin ortasında idik. Hava çok güzel ve açıktı. Apenin dağlarının yüksek tepeleri kolayca

Bingazi'de bir Türk hücumu.

görülüyordu. Geminin hızını, öğleden sonra Otranto boğazına yaklaşacak ve geceleyin boğazı geçecek şekilde ayarladım.

Otranto boğazının kapatılması için düşmanlarımızın; bütün Birinci Dünya Savaşı süresince, devamlı olarak sarfettiği gayreti ve bizim için de pek sert bir ceviz olarak hâtıramızda kalan mâniaları burada birkaç cümle ile açıklamak istiyorum.

Fransızca «La Guerre navale dans L'Adriatique» mecmuasında Tormozi, bu mâniaların durumunu şöyle açıklamıştı:

«50 - 60 balıkçı gemisi Fano - St. Maria die Lenca hattında, denizaltı gemilerini avlamaya mahsus ağları çekiyordu. Bir düzine muhrip Valona bölgesinde gidip geliyordu. 4 Kanadalı gözetleme gemisi enlem derecesi Porte - Palermo olan bölgede idi. Bu bölgenin güneyinde de ayrıca 4 muhrib seyrediyordu. Bunlardan ayrı olarak gözetleme hizmeti için sabit balonlar havadaki yerlerini alıyordu. Bunlardan da ayrı olarak, 4 balıkçı gemisi grubu ile Amerikan denizaltı gemisi avcı botları da ağları çeken balıkçı gemilerinin güneyinde bulunuyordu».

Yukarıdaki açıklamaya göre, gerek Adriyatik'te, gerekse güneyinde, Alman denizaltı gemilerini tuzağa düşürmek için pek mükemmel bir tertip alınmıştı.

Otranto boğazından geçmemizi önlemek için düşmanlarımızın aldıkları bu tertipleri, tamamen bilmemiş olmamız, bizim için çok iyi olmuştu. Buna rağmen Otranto boğazından her geçişimizin, bizim için pek tehlikeli bir görev olduğunu biliyorduk.

Esas konuya, yani bizim Libya seferimize dönelim. Ben, mümkün olduğu kadar daima su üzerinde seyretmeyi tercih ettim. Gece saat on bire doğru Otranto boğazının tam ortasında kuvvetli bir ışıldak etrafı aydınlattı. Bu ışık, zaman zaman bizim gemimizi de aydınlatıyordu. Gece saat bire doğru, ay ışığında, gözetleme zinciri vazifesini yapan birçok balıkçı gemisinin tam önümüzde olduğunu gördüm. Bu balıkçı gemilerinin kanadından geçmek için derhal dümeni iskele tarafına kırdım. Biraz sonra kendimi daha uzun bir gemi zincirinin önünde buldum. Sert bir dümenle tekrar geriye seyrederek gözetleme gemilerinden mürekkep her iki zincirin arasından geçtim.

Beni göremeyen İtalyan gözetleyicilerin dikkati, acınacak bir hâldi. Doğrudan doğruya ay ışığı altında, İtalyan gözetleyicilerine görünmeden, Otranto boğazından geçtim. Bu suretle Akdeniz'in açık sularına girdim ve sabah olurken, Otranto boğazının tamamen güneyinde seyre

İtalyan donanmasının Trablusgarb'ı bombardımanı.

devam ettim. 2 ve 3 nisan günleri uzakta iki muhrip gördüm. 3 nisan gecesini 4 nisana bağlayan gece, Afrika sahillerine yaklaştım. Sabah olurken kumluk olan sahili gördüm. Göze çarpan ağaç grupları, aradığım sahil şeridine geldiğimi gösteriyordu.

6 aydan beri Trablusgarb'taki durumu bilmediğim için, hafif süratle kıyıya yakın olarak ve kıyı boyunca seyire devam ettim. Bu suretle Trablusgarblılar'la temas kurmaya çalıştım.

Bu sırada ansızın, kuzeyde bir duman bulutu göründü. Süratle derin sulara doğru seyir ettim ve gördüğüm düşman gözetleme gemisi gözden kayboluncaya kadar su altında kaldım. Burada da sürprizlerle karşılaşmak ihtimali vardı.

Tekrar kıyıya yanaştığım zaman, sahilde bize heyecanla el sallayan yerlileri gördüm. Bu sahilleri tanıyan ve İtalyanlar'a karşı mücadele eden Trablusgarblılar'ın durumunu iyi bilen Dr. Osman Bey'i küçük kayığımızla sahile gönderdim. Küçük kayık sahile yanaşınca, Dr. Osman Bey'in, ıslanmamak için olacak, tamamen soyunduğunu ve üzerinden çıkardığı elbiselerini başının üstüne koyarak karaya çıktığını gördüm.

Trablusgarblılar üzerlerindeki beyaz maşlahları çıkardılar, küçük kayığı kumluğa çekmek için suya girdiler. Kadınlar ve çocuklar da kumlukta toplandı. Dr. Osman Bey yarım saat kadar onlarla konuştu. Bundan sonra küçük kayıkla Dr. Osman Bey'le beraber giden ve geri dönen tayfam, yükümüzü mümkün olan süratle bulunduğumuz sahile çıkarmamız mesajını getirdi. Büyük kayığımızı hemen şişirdik ve ilk eşyayı sahile gönderdik. Deniz, sakin sayılırdı, uzun ve muntazam dalgalar, boşaltma çalışmalarında bizi rahatsız etmiyordu.

Trablusgarb'lılar bütün güçlükleriyle harp malzemesi ile dolu kayığı kumluğa çekiyor ve içindekileri dışarı çıkarıyorlardı. Yükümüzü, gece de sabaha kadar çalışarak, sahile çıkardıktan sonra yeniden denize dalma durumumuz, yani geminin muvazenesi tamamen değişmişti. Bu yüzden derhal denize dalamazdım.

Sabaha karşı Trablusgarb bölgesine çıkarmamız gereken harp malzemesi gemiden tamamen çıktığı için, denize dalma durumunu temin etmek üzere derin sulara doğru seyir ettim. Yeniden gemimin emniyetle denize dalma kabiliyetini sağladım. En lüzumlu nöbetçiler hariç olmak üzere, bütün mürettebat hakkettikleri uykuya daldı.

Öğleye doğru tekrar sahile yanaştım. Türk personele ve Trablusgarb'lı müca-

Telsiz Teğmeni İhsan Aksoley (Emekli General), Afrika'da iken.

hitlere daha faydalı olabilmek için karaya çıkmaya karar verdim. Özellikle bizim geleceğimizden haberdar edilen ve Trablusgarb'taki kuvvetlerin en büyük kumandanı olan Nuri Paşa'yı görmek arzusunda idim. Nuri Paşa, Türk orduları başkumandanı olan meşhur Enver Paşa'nın sevgili kardeşi idi.

Sahile çıkınca Dr. Osman Bey, yanaştığımız kıyı bölgesine hâkim olan şeyh ile beni tanıştırdı. Şeyh, elindeki hipopotam kırbaca rağmen, mütevazı görünüşlü ve kendine güvenen bir efendi idi. Birbirimizle konuşamadığımız için, her ikimiz de eğilerek pek samimî bir şekilde birbirimizi selâmladık. Kumluğa bir hasır serildi ve çok samimî bir el işaretiyle oturmaya davet edildim. Tepeden tırnağa kadar silâhlanmış pek yakışıklı bir siyahî, keçi derisinden yapılmış bir su tulumu ile kuru hurma getirdi.

Bu siyahî, önce Nuri Paşa'nın, sonra da benim ve hastalanarak kendimi bilmeden yattığım 3 hafta sürece bana bir anne gibi bakan, pek yakışıklı, çok sâdık seyir erim Sudan'lı Ali'dir.

Bundan sonra çok genç görünen ve Türk generali üniformasını taşıyan bir zât, bize doğru gelirken, ben de herkes gibi ayağa kalkıp, sahildeki kumluk boyunca yürümeye başladım.

Kalpten gelen bir selâmlaşmadan sonra, Nuri Paşa'nın karşısında olduğumu öğrendim. Nuri Paşa, Fransızca ve biraz Almanca biliyordu. Birbirimizle rahatça anlaşabildik. Görüştüğümüz bütün konular üzerindeki mütalaaları, bende çok iyi bir tesir yaptı. Bundan sonra beraberce tekrar oturduğumuz yere geldik. Burası, bu arada Binbir Gece Masalları gibi bir hâl almıştı. Denizaltı gemisinin gelişi etrafa yayıldığı için, toplantı devamlı olarak büyüyordu ve aynı sahne tekrar ederek genişliyordu.

Nuri Paşa, muhitin ileri gelenleriyle beni tanıştırdı. Ben, denizaltı gemisi kıyafetimle, bu mücahitler üzerinde pek iyi bir tesir yapmadığıma kaniyim.

İlk olarak en önemli görülen ve İtalyanlar'a karşı ilk olarak mücadeleye başlayan Mısrata Mutasarrıfı Şeyh Ramazan Bey'le tanıştım. Ramazan Bey zeki ve kafası işleyen bir mücahitti. Birlikte resim çektirmeyi arzuladım. Müslümanlar'ın dinî hislerini zedelememek için, önce Nuri Paşa'ya sordum. Ramazan Bey'le diğer mücahitler ve halk hemen resim çekilmesine hazırdı. Aradan uzun bir zaman geç-

tikten ve Birinci Dünya Harbi bittikten sonra Mısrata'ya yaptığım bir seyahatte; Ramazan Bey'in şehit olduğunu öğrendim ve resimleri kendisinin bir arkadaşına verdim.

Mısrata Polis Müdürü Haddad Bey de benim üzerimde iyi tesir bırakmıştı. Vedalaşmamız sırasında beni öptü.

Hasır üzerinde Nuri Paşa ile Trablusgarb ve Bingazi bölgelerindeki askerî durumu görüştük. Maalesef o günlerde doğuda — Bingazi bölgesinde — Sünûsî'nin nüfuzu altında bulunan kabileler, İngilizler'le sulh yapmıştı. Bu durum karşısında Bingazi bölgesi için getirdiğim yükü de Mısrata'ya çıkarmak zorunda kaldım.

Bu Sünûsî, Seyyid Ahmed Es-Sünûsî değildir. Seyyid Ahmed Es-Sünûsî daima Nuri Paşa ile beraber çalışmış ve Padişah Vahideddin'e kılıç kuşatmak için denizaltı gemisi ve Pola yolu ile İstanbul'a gitmiştir. Şeyh Ahmed Es - Sünûsî, İstiklâl Savaşı'nda Anadolu'da bulunmakta idi.

Bingazi'deki bu kötü duruma karşılık, Fransız Sudanı'nda bulunan Tuareg kabilesinin de, Trablusgarb'lılar gibi, Fransızlar'a karşı ayaklandıklarını, birçok Fransız mevkilerini ele geçirdiklerini öğrendim.

Nuri Paşa, denizaltı gemisinin yaptığı yardımlardan dolayı çok müteşekkirdi ve haftalardan beri beraberindeki mücahitleri, pek yakında silâh ve cephane geleceği müjdesi ile teselli etmişti.

Biz Almanlar, Birinci Dünya Savaşı'nda yiyecek sıkıntısı çekerken, burada çok nefis kuru hurma, beyaz ekmek ve kaplar dolusu süt vardı.

Zavallı Libyalılar'ın, hem de çok az bir kısmının, bütün varlığı bundan ibaretti ve bu ikramı, sonsuz misafirperverlikleri yaptırmıştır. Halkın büyük bir kısmı çıplak ve açtı. Almanlar gibi, her çeşit medenî ihtiyaç ve imkânlara sahip değildi ve bunlardan tamamen habersizdi. Kurak geçen yıllarda, pis suların döküldüğü yerlerde yeşeren otları yiyenlerin, «Yâ Siyad Lillâh» âvâzeleri yüreğimi parçalardı. İstiklâl için savaşan ve düşünülemeyen mezalime ve mahrumiyetlere katlanan bir milletin çocuklarının bu seslerini ve hıçkırıklarını hiç unutamam. Haysiyetli, şerefli ve kelimenin tam anlamıyle kahraman Türksever Trablusgarblılar, çok kötü şartlar altında istiklâllerini kazanabilmek için mücadele etmeye mecbur kalmışlardır.

Bir süre sonra benim şerefime bir at koşusu tertiplendi. Halkın hemen hepsi atlara bindi. Nuri Paşa ile benim önümden geçti ve bu sırada birer el silâh attılar.

Trablusgarb'ta ben de böyle bir at yarışına katıldım ve birinciliği kazandım. Belli mesafede, halk gibi tek fişeği değil, mavzerimdeki beş fişeği de attım.

Bu ziyaretimin sonuna doğru, Nuri Paşa, benden çok ihtiyacı olan bir temennîde bulundu. Birkaç gün sonra tekrar gelmemi ve İstanbul'a göndermek üzere hazırlayacağı dosyayı almamı istedi. Aynı zamanda çok önemli gördüğü şu arzusunu da ekledi:

Trablusgarb kıyılarında herhangi bir şehirde askerî bir gösteri yapmak ve denizlere yalnız İtalyanlar'ın hâkim olmadığını halka ve mücahidlere göstermek.

Bu şekilde halkın ve mücahidlerin moralleri takviye edilecek ve kendi çalışmaları da çok kolaylaştırılacaktı.

Nuri Paşa tarafından gösterilen bu arzu üzerine, Trablusgarb sahili boyunca seyretmeye ve İtalyanlar'la mücadele eden mücahitler ve diğer yerli halk üzerinde önemli tesir yapacak herhangi bir harekette bulunmaya karar verdim. Nuri Paşa; Trablusgarb ve Homs şehirleriyle Tunus hududundaki münbit bölge ve Zuara sahilleri hariç olmak üzere bütün Trablusgarb sahillerinin, Trablusgarblı mücahidlerin elinde olduğunu bana açıkladı.

Vedâ sırasında değerli şahıslarla tekrar el sıkıştık. Denizaltı personeline ikram olmak üzere, bir koyun ile birkaç sepet kuru hurma hediye ettiler. Kararlaştırdığımız sefere başladığımız ilk saatlerde, sahilde birkaç gün önce Türkiye'den cephane getiren ve tahrib edilmiş olan yelkenli bir Türk gemisi gördüm. Bu yelkenli gemi, tahrib edilmeden önce, Türkiye'den getirdiği bütün yükünü tamamen karaya çıkarmıştı.

8 nisanda Trablusgarb şehri önüne geldim. Şehre dürbünle baktım. Fakat topçu ateşi altına alınacak askerî bir hedef bulamadım. Hava tekrar bozduğundan, bütün gün şehirden uzak kaldım.

(Devamı var)

XIX. Yüzyılın İlk Yarısından Hâtıralar

DERLEYEN: KEMALETTİN TUĞCU

ISTANBUL'UN NÜFUSU

XIX. asrın ilk yarısında İstabul'un nüfusu 1,5 milyon civarında kalmıştır. 1800'de nüfus 1.500.000 idi. 1825'te 1.300.000, 1850'de 1.400.000 olmuştur.

SABUN

1826 senesine kadar İstanbul'da satılan sabunların üzerinde damga bulunmadığından, iyisi ile kötüsü ayırdedilemezdi. Halkın zararının önüne geçilmesi için sabun yapanlara, sabunlarına damga koymaları tenbih edildi.

FES

Ordudaki askerin daha hafif giydirilmesine başlandığından, başlarına da giyecek bir şey aranmış, Serasker Husrev Paşa'nın Serasker kapısına getirdiği alayın fesleri gibi fes giydirilmesine karar verildi. Bunun için Tunus Beylerbeyisi'ne elli bin fes sipariş edildi ve İzmirli Kâtipzâde Mustafa Bey Fes Nâzırı tayin edildi (1827).

BUĞU GEMİSİ

1827 yılına kadar Türkiye'de buharlı gemi yoktu. Buğu gemisi denilen ilk buharlı geminin alınması üzerine bunları idare edecek kaptan ve tayfa yetiştirilmesine başlandı.

YANGIN

Eskiden yangın olunca her ocağın tulumbacıları, başlarına tas gibi bir şeyler giyer ve üzerlerinde, kaçıncı ortadan olduklarını belirten işaretlerle yangına koşarlardı. Diğer zamanlarda başlarına koca bir sarık sarar, omuzlarına kartal kanadı dedikleri kırmızı kaput giyer, baldırları çıplak, ayaklarında kırmızı yemenilerle dolaşırlardı. Yeniçerilerle birlikte bunlar da dağıldığından, serasker kapısından tayin edilen bazı askerlerle idare edilmeye başlanan tulumbacılığın düzene sokulması için bir müdür tayin edilmiş ve her tulumba için dışarıdan gençler alınmasına başlanmıştır (1823).

ETİN FİYATI

Kış yüzünden etin okkasına 12 para zammedilmiş, kış geçince, koyun etinin okkası yine 32 paraya indirilmiştir.

PAZAR KAYIĞI

Yeniçerilerin kaldırılması sırasında, İstanbul ve civarındaki hamal ve kayıkçı gibi kimselerin memleketlerine gönderilmesi yüzünden ahali, gidip gelmek için sıkıntıya düşünce, vakıf idaresince yaptırılan dokuz adet pazar kayığının büyükçe iskeleler arasında günde birkaç defa yolcu ve eşya taşınması temin edilmişti (1825).

KAHVE

1828 yılında çekirdek kahvenin evlerde kavrularak çekilip içilmesi yasak edilmişti. Çekilmiş kahve satılması için Tahmishâne kurulmuş ve buradan satılan çekilmiş kahveye de bir vergi konmuş, halk Tahmis'in kahvesini içmeye mecbur kalmıştır.

GALATA KULESİ

II. Sultan Mahmud, tamir edilmekte olan Galata kulesini görmeye gitmiş ve bu arada kuleye, halkın saatlerini ayar

edebilmesi için bir de saat konmasını irâde etmişti (1833).

MEMURLARIN AZARLANMASI

Padişah, Bâbıâlî'ye bir mesele için haber göndermiş, beylikçi ve âmedcinin evlerinden gelmemiş olduklarını öğrenmişti. Bunun üzerine bu gibi memurların gün doğar doğmaz işinin başında bulunmaları, çarşı ve eğlence yerlerinde dolaşmamaları için irâde çıktı.

EKMEK FİYATI

1832 yılında çarşıda satılan ekmeğin 70 dirhemi 4 paraya satılırken, bu yıl zahirenin bolluğu dikkate alınarak ekmeğin 80 dirheminin 4 paraya satılması emredildi.

HATIR SORMA

Sadrâzam Rauf Paşa'nın rahatsızlığı II. Mahmud tarafından duyulunca, mâbeyn kâtiplerinden Said Bey'le, işlemeli bir enfiye kutusu göndererek hatırını sormuştu (1833).

DENİZDE BALO

Haliç'te, padişahın adını taşıyan Mahmudiye kalyonunda Kaptan Tâhir Paşa tarafından vükelâya bir ziyafet verilmiş, II. Mahmud da bu ziyafete şeref vermişti. Tarihler bu olayı şöyle anlatıyor: «Zikrolunan sefine ki, üç anbarlı Mahmudiye'dir, Tersâne-i âmire önünde demirliydi. Gece orada bir büyük ziyafet ve balo verildi. O vakte kadar balo âdeti görülmemişti (1833).

UMUMÎ AF

Saliha Sultan'ın Tophane Müşiri Halil Rif'at Paşa ile evlenmesine dair hükümdarın irâdesi çıkınca, taşrada bulunan ve yerlerinden ayrılmalarında mahzur bulunmayanların da düğünde hazır bulunmaları istenmiş, bu münasebetle küreğe konulan suçluların affedilmesi için irâde çıkmıştı.

KOVULAN HEKİMLER

Eski zahire nâzırı Tekirdağlı Bolpaça Ahmed Ağa'nın kolundaki yaranın tedavisine çalışan Macar ve İtalyan hekimlerin adamın ölümüne sebep oldukları anlaşıldığından, memleketlerine tardedilmişlerdir.

GEÇMİŞ OLSUN

Vak'a-i Hayriyye'den evvel çıkan yangınlarda, İslâm ve Hıristiyan ahaliden evi yananlara yardım edildiği gibi, sefarethaneleri ve evleri yanan sefir ve tercümanlara da devlet tarafından meyva ve çiçek tablaları ve padişah tarafından da mücevher kutuları gönderilerek taziyette bulunulurmuş. Cibali yangınında mutazarrır olan Prusya tercümanı da: «Sadakaya muhtaç oldum» diye yanıp yakılınca, kendisine para yardımında bulunuldu.

HELVA SOHBETİ

İstanbul'da, Azaplar mahallesinde helva sohbeti yapıp, saz çalanları basarak serasker kapısına götürmüşler. Ertesi gün mahallenin hatırlı kimselerinden ikisini çağırtan serasker paşa:

— Mahallenizdeki bu fenalığı niçin menetmiyorsunuz? diye azarlayınca, ihtiyarlar:

— Biz çarşıdan geç geldik. Esasen helva sohbetleri eskiden beri her mahallede âdettir. Bundan kimseye zarar gelmez, cevabını verirler.

Bu cevap üzerine serasker, iki ihtiyarı falakaya yıktırıp ayaklarına ikişer yüz değnek vurdurtmuş.

TATİL GÜNLERİ

Defterdarlık eskiden beri pazartesi ve perşembe günleri hafta tatili yaparken, Mısır gailesi yüzünden tatil günü ortadan kalkmış ve bu gaile geçince de haftada bir defa perşembe günleri tatil yapılmasına karar verilmiştir (1833).

POSTA

O zamana kadar muntazam bir posta idaresi görülmediğinden, Üsküdar'dan İzmit'e kadar bir yol, üzeri numaralı direkler ve gerekli yerlerde postahaneler yapılmıştı. II. Mahmud bir faytonla Kartal'a kadar giderek, yapılan işlere nezâret etmiş, devlet erkânı da posta arabalarıyle bu geziye katılmıştı.

HARBİYE MEKTEBİ

Müşir Fevzi Paşa'nın nezâretiyle yapılan Harbiye mektebi, 1834 tarihinde tamamlanmış, bu arada tophane ve tüfekhane de yapılan mühimmat da gözden geçirilmiş ve beğenilmişti.

ALSOS HAREKÂTI

1945 yılı ilkbaharı. Yenilen Almanya, 4.500.000 insan kaybetmiş ve şehirler harabeye dönmüştür. Felâket bununla da kalmaz, Müttefikler, ilmi alandaki ilerlemelerini hızlandırmak için, Alman bilginlerini avlamaya çıkarlar. Bu, Alsos harekâtıdır. Amerika ve Rusya ilk sun'î peyklerini, bu Alman bilginlerine borçludur.

YAZAN: D. BALDENSPERGER — ÇEVİREN: AYDA DÜZ

2 mayıs 1945...

G. I. Fred Schneiker, 324. Amerikan piyade tümeninin öncü birliklerinin başında ilerliyordu. Kırlar, ilkbaharın şâhâne renklerine bürünmüştü. Bu cennet gibi yerin bir savaş alanı olduğuna insanın inanası gelmiyordu.

Karşıdan hızla gelen uzun deri pardösü giymiş bir bisikletli, Schneiker'e doğru yaklaştı. Yanına varınca yere indi ve:

— Füze uzmanıyım, dedi. Arkadaşlarım dağın tepesindeler. V-2 füzesinin yaratıcısı da aramızda. Size teslim olmak istiyoruz. Beni komutanınıza götürün!...

Schneiker önce:

— Başka kapıya müracaat!... diye alay etti.

Ama adam oralı bile olmuyor, ısrar ediyordu. Bunun üzerine komutanına haber yolladı.

Birkaç saat sonra 324. tümen genelkurmayının yerleştiği Reutte'deki binanın önünde birkaç araba durdu. Bu arabadan inenler arasında dev yapılı, sarışın, kolu alçıda genç bir adam da vardı. İlgili subayın karşısına gelince kendini takdim etti: Wernher von Braun.

Bu, uzay uçuşlarının öncüsü olan ve hâlen A.B.D.'ndeki uzay araştırmalarını idare etmekte olan von Braun'du. Peenemünde'deki gizli üste çalışmış, uzaktan yönetilen uzay araçları uzmanı.

Yanındakiler, kardeşi Magnus von Braun, Peenemünde üssünün komutanı General Dornberger, kurmay albay Axter, yakıt odaları uzmanı Hans Lindenberg;

İşgalden sonra Almanya'daki gizli bir üste ele geçirilen bir V - 2 füzesi.

iki mühendis, Bernhard Tessmann ve Dieter Huzel ve keşfe gönderdikleri bisikletli idi.

Amerikan ordusu yedi esir daha almıştı; ama ne esir! Onları bulmak için A.B.D. o güne kadar bir servet harcamış, S.S.C.B. en yavuz hafiyelerini peşlerine salmıştı.

FÜHRER ONLARA GÜVENMEMİŞTİ

İngiltere ve Fransa'nın da katıldıkları bu bilgin avı, belli bir sebebe dayanıyordu: Savaş içinde Müttefikler, Almanya'nın öldürücü silâhlara sahip oldukları kanaatine varmışlardı. Eğer bu silâhları yeterli miktarda imal etmeyi başarsalardı, savaşın seyri değişebilirdi.

İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda Almanya, ilim alanında küçümsenmeyecek şekilde ilerdeydi. 1939 yılı ağustosunda Mühendis Heinkel ilk defa bir tepkili uçak imal etti. 1940 nisanında Naziler Norveç'i istilâ etti. Böylece, atom bombası için gerekli ağır su imal eden Rjukan fabrikası ellerine geçti.

Hepsi bu kadar değil, III. Reich'ın gizli silâhları arasında kimyevî maddelerle işleyen ve ikmal yapmadan dünya etrafında bir tur yapabilen bir denizaltı. Ayrıca kıtalararası füzenin atası olan, 20 km. menzilli ve kanatlı uçan bomba V - 1 de var.

Bereket versin Führer, gizli silâhlara «inanmıyor»; yıldırım savaşı başarıya ulaştığı sürece bunların geliştirilmesini, savaş sonuna kadar nasıl olsa tamamlanamaz diyerek durduruyor.

BİLGİN AVI

Ama bunu Müttefikler bilmiyorlar. Bu yüzden şumullü bir tarama hareketiyle, Alman ilim adamlarını ve malzemelerini toplamaya girişiyorlar. Basiretli bir iş adamı zihniyetiyle, bu harekâtın kendilerini yirmi yıllık araştırmalardan kurtaracağını ve milyonlarca lira kazandıracağını düşünüyorlar.

Bu amaçla bir misyon kuruluyor. Başında bir fizikçi, Samuel Goudsmit ve bir asker, Albay Pash var. Misyonun kısaltılmış şifreli adı: ALSOS.

1944'de Normandiya'ya yapılan büyük çıkarmaya katılan o muazzam askerî güçlerin içinde Alsos misyonu da bulunuyor. Hepsi birkaç kişiden ibaret.

Alsos cipleri sabırsızlık içinde, General Patton'un peşinden ileri atılıyorlar. Paris'e, General Leclerc'in kuvvetlerinden bile önce giriyorlar. Damlardan yağan son ateşlere aldırmadan, ilk «av»larını, Fransız fizikçisi Frédéric Joliot - Curie'yi aramaya başlıyorlar. Boris Pash nihayet buluyor ve atom âlimini sual yağmuruna tutuyor:

— Gizli Alman silâhları hakkında ne biliyorsunuz?

— Almanlar, atom bombası imal edecek düzeyde değiller henüz.

Ama bir ay sonra heyecan, yerini kaygıya bırakıyor. Auer fabrikasının Paris şubesinde önemli miktarda thorium bulunduğunu ve bu stokun kaçırıldığını öğreniyorlar. Thorium, atom bombası imalinde faydalanılan bir elemandı.

Paris'teki Auer fabrikasının şefi Jansen ise kaçmıştır. Nasıl bulmalı? Bir Fransız atasözü «cherchez la femme» (kadını arayın) der. Gerçekten Jansen'i Belçika'da, sekreterinin evinde buluyorlar. Böylece Jansen, Alsos'un ele geçirdiği ilk ilim adamı oluyor. Ama boşuna korku geçirdiklerini de anlıyorlar. Meğerse thorium, Almanya'ya, diş macunu imali için gönderilmiş. Derin bir nefes alıyorlar.

Alsos bu defa 22 kasımda kurtarılan Strasbourg'a koşuyor. Şehir öyle ânî düşmüş ki, üniversitesi, ultra-modern fizik ve kimya laboratuvarları kısa bir tatile girmiş sanki... Malzemeler yerli yerinde, kullanılmaya hazır. Bilginler nerede peki?

Goudsmit ve Pash, Alsace'ın başkentinde dolaşmaya başlıyorlar. Bir tesadüf onlara ışık tutuyor: Dendiğine göre hastanede, hastadan çok doktor varmış. Gerçekten öyle. Hastanedeki doktor bolluğu dikkati çekiyor. Hepsini birden tutukluyorlar.

Basit bir hüviyet araştırması, doktorların arasına yedi atom âliminin karışmış olduğunu meydana çıkarıyor. Ama ağızlarından birşey almak mümkün değil. Hayâl kırıklığına uğrayan Pash ve Goudsmit, kaçmayı başaran en ünlü Strasbourg'lu ilim adam Weizsäcker'in notlarına el koyuyorlar.

Bunları okuyunca Goudsmit'in yüzü gülüyor: Joliot - Curie'nin hakkı varmış; Almanlar uraniumu ayırmayı başaramamışlar. Nötronların yavaşlatıcısı olarak ağır suyu kullanmaktan vazgeçmiş, grafitli bir pil yapımına girişmişler. Goudsmit derin bir nefes alıyor. Alman ve Amerikan atom bombaları arasındaki mesafeyi ölçüyor. A.B.D.'de ilk grafitli pil 2 aralık 1942'de işlemişti; Almanlar'ınki ise ağustos 1944'te.

Goudsmit sonucu derhal tartıyor: Reich birkaç yıldan önce atom bombası atamaz.

YERİN OTUZ METRE DİBİNDE

Ancak, Reich son sözünü söylemiş değildir. Yıldırım savaşın başarısızlığa uğramasından bu yana Hitler, çatışmaların selâmetini gizli silâhlara dayamış ve ateşli bir faaliyet başlamıştı.

Müttefik hava akınlarından korumak amacıyle öncelikle araştırmaların yerin altında, kalın bir beton damın koruduğu laboratuvarlarda yapılmasını emrediyor. Böylece kaybedilen zaman telâfi edilecek ve gizli silâhlar zaferi sağlayacaktır.

Tehdit boşuna değil. Almanya'nın ortasında, ormanlık ve sarp bir bölge olan Nordhausen mayınlanmıştır, orada seri hâlinde V-2 imal edilmektedir. Bunlardan biri eylül 1944'te Londra üzerine düşüyor. Uçan kalelerin hergün bomba hâlıları savurduğu Alman göklerinde az sonra tepkili uçaklar müthiş bir misillemeye geçiyorlar. Messerschmitt 262'lerin ulaşılmaz bir hızı var. Ancak akaryakıt kıt-

Alman bilgini von Braun, A.B.D. uzay programını yürütmektedir. Resim, Ay yolculuğuna çıkan bir Amerikan füzesini gösteriyor.

lığı kitle hâlinde etkili karşı saldırılara geçilmesini önlüyor.

14 şubatta Peenemünde üssünü bırakmak zorunda kalıyorlar. Sabit tesisler sabote ediyor. İlim adamları ikiye ayrılıyorlar. Başlarında Kurt Debus olmak üzere bir kısmı, yeni tesislerin kurulacağı Baltık kıyılarına hareket ediyor. Geri kalanlar ve von Braun, Nordhausen'e gidiyorlar. Bu ayrılma, hep birlikte düşmanın eline geçmelerini önlemek için.

Ama von Braun oraya vardığı zaman, hayâl kırıklığına uğradığını gizlemiyor: Tesisler çok yetersiz. Şimdi artık çok geç. Almanya fena kıstırılmıştır.

Alsos misyonu çalışmalarına devam ederek, Sherman ve Destroyer tanklarının peşini bırakmıyor. Pash ve Goudsmit kaygılı bir sabırsızlık içindedirler. Ceplerinde, teşhis edilmesi gereken ve kendileri için birer sırdan farksız olan fotoğraflar var: Bunlardan biri Kara - Ormanlar'daki ufak Hechingen'e ait: İlk seri fotoğraflarda Hechingen çiftlikleri, otlakları ve ekili tarlalarıyle sakin bir kasaba olarak görülüyor. Ama ilgililer buranın bir sanayi merkezi olduğunu söylüyorlar.

Bir Amerikan birliği Hechingen'e doğru sapıyor. İlgililer yanılmamıştır. Bütün kasaba, koca bir laboratuvardır ve sahte çiftliklerde bir yığın Nazi bilgini bulunmaktadır. Strasbourg'dan beri takip edilen Weizsäcker'in tutuklanmasından sonra iş, çorap söküğü gibi gidiyor: Otto Hahn, komşu kasaba Taiffingen'de; Wilhelm Groth, Celle'de yakalanıyor ve nihayet Heisenberg de ele geçiyor.

Bu olaylardan sonra Fransızlar Hechingen'e giriyorlar.

ALİ BABA'NIN HAZİNESİ

O sırada 3. Amerikan zırhlı tümeni Elbe nehri istikametinde ilerliyor. Orada, Sovyet birlikleriyle buluşacak. Ancak, Weser'i geçer geçmez, askerî gezinti birden sona eriyor: Epschenrode köyü, Amerikalı tankçılara beklenmedik, sert bir direnişe geçmiştir.

Çetin savaşlardan sonra, düşman mukavemeti kırılıyor. Ancak Amerikalılar bu vahşî mukavemetin özel bir sebebe dayanabileceğinden şüphelenmektedirler. Nitekim, az sonra yolda, garip kılıklı insanlarla karşılaşıyorlar. Bunların serbest kalan mevkuflar oldukları anlaşılıyor.

Adamlar onlara Nordhausen kampını gösteriyorlar. Bu kamp, yakında bulunan yeraltı atölyelerine işçi sağlayan bir esir deposudur.

3. tank tümeni haberalma kısmından subay William Castille oraya gidiyor. Gördükleri şeyler karşısında şaşkınlıktan âdetâ olduğu yere çakılıp kalıyor. Dağda geniş bir tünel açılmıştır ve bir demiryolu içlere doğru gitmektedir. Peşpeşe giden iki vagon, hemen hemen tamamlanmış olan iki V-2 füzesi taşımaktadır.

Füze kısmı şefi Albay Trichel durumdan haberdar ediliyor. Albayın verdiği emir kesindir: V-2'ler hemen A.B.D.'ne gönderilsin! Ancak durum naziktir; zira Yalta anlaşmalarına göre Nordhausen, Sovyet işgaline geçecek kesimdedir ve Amerikan ordusu başkomutanı General Eisenhower, «fabrikalar, tesisler, araştırma merkezleri, laboratuvarlar, planlar, icatlar ve beratların, olduğu gibi, müttefikleri Ruslar'a teslim edilmesi» konusunda emir vermiştir.

Ama Trichel yine de bir yolunu bulup V-2'lerden birkaçını Amerika'ya taşıyor.

Overcast işaretli benzer bir harekât da Teğmen Morton Hunt'a emanet edilmiştir. Bunun amacı da 1 temmuz 1945'de Kızılordu'ya teslim edilecek kesimde bulunan Alman ilim adamlarını bulmaktır.

Hunt, ilimlerini vatana borçlu olduklarına inanan kişileri ülkelerinden ayırabilmekte çok güçlük çekiyor. Nihayet onları pes ettiren formülü buluyor:

— Birkaç hafta sonra burası Rus işgaline geçecek!...

Bunun üzerine bilginler direnmeden vazgeçiyorlar. Kısa zamanda Tğm. Morton'un listesi uzuyor: Junkers'de uçak kanatları uzmanı Mühendis Dr. Zindel, tepkili Messerschmitt 163 uçaklarının babası Alexandre Lippisch, kurdeleli paraşütler uzmanları Hans Heinrich ve Theodor Knacke; yüksek ısılar için seramik kaplama uzmanı Dr. Eugen Ryschkewitch; körük takımları deneyleriyle görevli teknisyen Philipp von Dopp. Hermann - Göring enstitüsünden süpersonik (sesten hızlı) uçaklar uzmanı Theodor Zobel.

Aslında bu bilginleri Amerika'ya iten yalnız Rus korkusu değildir. A.B.D.'ni ikinci derecede uluslara, Fransa ve İngiltere'ye tercih etmelerinin sebebine gelince; o ülkenin sahip olduğu ekonomik im-

V - 2'yi geliştiren ilim adamları 7. Amerikan ordusuna teslim olduktan sonra, sağdan sola: Grünt, Lindenberger, Werner von Braun, Yarbay Axter, Dornberger, Magnus von Braun, Kristein.

kânların çalışmalarını kolaylaştıracağı kesindir. Üstelik onlara Amerikan vatandaşlığı da vaadedilmektedir.

Alman bilginleri, yeni efendilerine gizli araştırma merkezlerinin nerede bulunduklarını da açıklıyorlar. Carl Otto Fleischer onları Harz bölgesinde Neu - Bleichrode'ye götürüyor. Orada, uzun menzilli füzeler imali için gereken elemanlar ele geçiriliyor. Az ötede, Dornten'de, girişi dinametle yıkılmış bir tuz madeninde V - 2'ye ait yirmi ton belge ve plan buluyorlar. Thuringe'de ve Lehesten'de herşeyi hazır durumda V - 2'ler ele geçiyor.

Gerçekte, Alman bilginlerinin avı konusunda Ruslar, Amerikalılar gibi sistemli bir faaliyet göstermemiştir.

Yalnız aralık 1944'de Kremlin'den gelen bir emirle, Georgi Malenkov'un başkanlığında özel bir kısım kuruluyor. Gaye, savaş zararlarını telâfi amacıyle Rusya'da kullanılabilecek malzemenin müsadere edilmesinden ibarettir.

Öte yandan, Berlin'de gizli silâhlar hakkında bilgi toplamakla görevli özel bir teşkilât kuruluyor. Bunlar, pek az şey elde edebiliyor ve sırf bir tesadüf sonucu von Ardenne, Hertz ve Thiessena adlı atom bilginlerini bulabiliyorlar.

Ruslar, Nordhausen'deki yeraltı V - 2 fabrikalarını ele geçirdikleri zaman, atelyeler, Amerikalılar'ın taşımaya vakit bulamadıkları imal hâlindeki füzelerle doludur. Şaşırıp kalıyorlar. Bir Rus subayı «Şu Amerikalılar ne sersem» diye haykırıyor. «On yıla varmaz pişman olurlar».

Yeni efendilerin Zentralwerke adını taktıkları bu sanayi merkezinin başına Helmut Gröttrup getiriliyor. Emrinde beş bin kişilik bir ilim adamları ordusu var. Bunlar, yurtlarında kalma, yüksek ücret, ev, bol tütün gibi, o devirde Almanya'da herkesin özlemini çektiği avantajlara kapılarak Ruslar'ın hizmetine giriyor.

Gelgelelim 1945'te şereflerine verilen bir ziyafetten sonra Zentralwerke'nin beş bin ilim adamı, aileleriyle birlikte S.S. C.B.'ne götürüldüler. Grüttrup:

— Vatanımı ne zaman göreceğim? diye sızlanıyor ve:

— Füzeleriniz dünyanın etrafında döndükten sonra, cevabını alıyordu.

Ruslar'ın ve Amerikalılar'ın ülkelerine götürdükleri bu ilim adamları sayesinde elde ettikleri olağanüstü başarılar meydandadır. Bu adamların Almanya'da aynı başarıları gösterememiş olmaları şaşılacak şeydir. Bunu Hitler istememişti, diye izah ederler. Aslında tek sorumlu Hitler değildir. Alman bilginleri rekabet ve kıskançlıkları bir yana atıp, elele verselerdi neler başarmazlardı? İki büyük atom bilgini Heisenberg ve Diebner'in birbirlerinin keşiflerinden habersiz kaldıklarına insanın inanası gelmiyor.

Bilginler kendilerini daima Amerikalılar'dan çok daha üstün sayıyorlardı. Ama Hiroşima'da patlayan atom bombası Alman bilginlerinin ukalâlıklarına ilk darbeyi indirdi.

ISTANBUL'DA ES

Terlikçi Güzeli, Sıvacılar Cinayeti ve Başkaları...

Kİ CİNAYETLER

YAZAN: İHSAN BİRİNCİ

Fahreddin Efendi ve refikasının boğulduğu oda.

1882 YILINDA İstanbul'un şirin bir mevkii olan Beylerbeyi'nde hunhar bir cinayet işlendi. O tarihlerde bu semtin İstavroz mahallesinde rençber Osman Ağa adında iri yarı, oldukça kuvvetli bir adam vardı. Kendisine ait büyük bahçeli evinde; karısı Cemile ve yedi çocuğu ile ile birlikte oturuyordu. Ailenin büyük kızı Emine'den sonra gelen oğlu Bedreddin, Üsküdar Taşçılar kahvehanesinde berber çıraklığı ediyordu.

Son zamanlarda anlaşılamayan bir sebepten aile içinde gittikçe artan geçimsizlik, âkıbet babalarının ortadan kaldırılmasına kadar büyümüştü. Nitekim karısı Cemile, ağabeyi Salih ile anlaşarak tasarladıkları fecî cinayetin öncüleri oldular. Kolaylıkla ikna ettikleri çocukları da babalarının öldürülmesine yardımcı olacaklardı.

Bir gece Osman Ağa derin bir uykudayken karısı Cemile sessizce süzülerek odasına girdi. Onu takip eden çocukların da birer sopa ve bıçakları vardı. Osman Ağa'nın kayınbiraderi Salih'in elinde de bir süngü parıldıyordu... Verilen işaretle bütün aile efradı bir anda Osman Ağa'nın üzerine çullandılar. Uyku hâlinde iken bıçak ve sopa darbeleri altında neye uğradığını şaşıran zavallı baba; kanlar içinde yatağından fırladı ve üzerine abanan kayınbiraderini kavradığı gibi, odadaki yüklük kapısına çarptı. Can havliyle yapılan bu hareket o kadar şiddetli olmuştu ki, kırılan kapıdan geçip duvara çarpan Salih, bir külçe hâlinde yüklüğün içine yığılıp kalmıştı.

Osman Ağa, acı kuvveti sayesinde belki de ölümden kurtulacaktı. Fakat yetişen eşi ile çocuklarının acımadan salladıkları bıçak ve sopa darbeleri, onu bir hayli oyaladı. Nitekim bu geçen müddet zarfında, yüklükteki kayınbiraderi kendine gelmiş ve yaralı hâliyle boğuşmakta olan eniştesini sırtından süngülemişti. Bir babaya revâ gördükleri bu hunharca ha-

reketten tiksinmeyen canavar ruhlu evlâtlar, ölmemiştir diye, Osman Ağa'nın cansız vücuduna durmadan bıçak sokuyorlardı... Böylece işi biten ev halkı, kanlı cesedi sırtladıkları gibi, bahçenin kenarında, çamaşır suyu döktükleri çukura atıverdiler.

Tüyler ürpertici bu fecî cinayetin son kısmı, bir emekli yarbay tarafından görülmüştü. Sabah namazına kalkan yaşlı adam, pencereden baktığı sırada, karanlıkta yandaki bahçede birkaç kişinin beyaz örtüye sarılı bir cismi, dipteki çukura attıklarını farkedince, soluğu muhtarın evinde aldı. Beraberce gittikleri karakoldan aldıkları zaptiyelerle Osman Ağa'nın kapısına dayandılar. Kapıyı zorla açtırıp yatak odasına girdikleri zaman; başta Cemile olmak üzere, çocuklarının ellerinde kova, testi ve süngerlerle, kanlı döşemeyi temizlemeye uğraştıklarını gördüler.

Kısa süren muhakemeden sonra, yalnız olay vakti dükkânında çalıştığını ispat eden oğlu Bedreddin hariç, büyüklü küçülü katillerin hepsi de mahkûm oldular. Kayınbiraderi Salih ise, Sinop zindanında kalebentlik cezasını tamamlayıp, Istanbul'a döndü ve girdiği Darüşşafaka okulunda hayatının sonuna kadar kapıcılık etti.

TERLİKÇİ GÜZELİ CİNAYETİ

1886 yılının temmuz ayında, Istanbul'da Bâlîpaşa Caddesi'ndeki bir evde, haram aşkın sebep olduğu bir cinayet işlenmişti. Şehrin en ünlü terlikçisi elli yaşlarında İbrahim Usta, iki katlı ahşap evinde Şâzimend adında gayet güzel ve henüz on sekizinde bulunan karısı ile oturuyordu... Kendisinden otuz iki yaş küçük bir kızla evlenmesinin sebebi, şöyle anlatılırdı:

Yetîme bir kız olan Şâzimend, İbrahim Usta'nın annesi tarafından büyütülmüş, evlenme çağına erişince kısmeti çıkıp da yabancı eve gitmemesi ve kendi evlerinin hizmetinden mahrum kalmaması için, gençliği çapkınlık yollarında geçmiş olan İbrahim Usta'ya nikâhlanmıştı. İlk anlarda mesut birer karı - koca olarak hayat sürdüler. Araya bir aşk oyunu girene kadar devam eden aile saadeti, korkunç cinayetle son buldu.

İbrahim Usta'nın Cafer adında on dokuz yaşlarında «Terlikçi Güzeli» diye anılan yakışıklı bir çırağı vardı. Bu genci haftanın dört, beş akşamında evine getirir, güzel karısının hazırladığı sofrada birlikte içki içerlerdi. Bittabi o gece de bırakılmaz evde yatırılırdı. Bu hâl zamanla ilerlemiş ve Cafer, evin bir evlâdı yerine kaim olmakla beraber; ustasının genç karısı ile de aralarındaki aşk ateşi iyiden iyiye alevlenmişti.

Nihayet bir gece İbrahim Usta'nın içki sofrasında sızmasını fırsat bilen iki sevgili; yandaki odada muhabbette iken, ustasının uyanması, ortalığı karıştırır. Hayli sarhoş olmasına rağmen, güçlü kuvvetli bir adam olan evin efendisi, suçüstü yakaladığı çırağı Cafer'in üzerine atılarak, ellerinin arasına aldığı boğazını bütün kuvvetiyle sıkmaya başlar.

Kocasına ihanet eden Şâzimend, durumun bu hâle geldiğini görünce, âşıkını kurtarmak gayesiyle ânî bir kararla masanın üzerindeki ekmek bıçağını kaptığı gibi kocasına indirir. Fakat o anda bıçak, İbrahim Usta'nın pençesinden sıyrılmaya muvaffak olan Cafer'in kalbine saplanır. Bu korkunç manzara karşısında sokağa fırlayan İbrahim Usta'nın feryadına koşan mahalle sakinleri, cinayetin işlendiği odaya girdikleri zaman, Şâzimend'i bulamazlar.

Âşıkını ölümden kurtarayım derken, kendi eliyle bıçaklayarak hayatına son veren genç kadın; istemiyerek işlediği cinayetten sonra, çılgına dönmüş ve odadan çıkıp, kendini bahçedeki derin kuyunun sularına atarak intihar etmiştir... Olaydan sonra polisler tarafından yakalanan İbrahim Usta verdiği ifadede: «Oğlanı öldürecek değildim. O beni vurmasın diye sersemletip bırakacak ve kahpeyi de boşayacaktım. İki kan da boynumdadır. Ne oldu ise ben ettim. Ateşle barutu bir araya getirmişim» diyordu.

ANA KATİLİ

1908 yılında Istanbul halkı tarafından nefretle karşılanan ve polis kayıtlarına Müezzin Ahmed cinayeti olarak geçen bu olayın faili, Hırka-i Şerîf Camii'nin 25 yaşındaki müezzini idi.

Günlük görevinin ulvîyetine rağmen, kendini Beyoğlu batakhanelerinin kumar ve kadın âlemleri girdabına kaptıran bu din adamı; nihayet yaşlı annesinin kefen

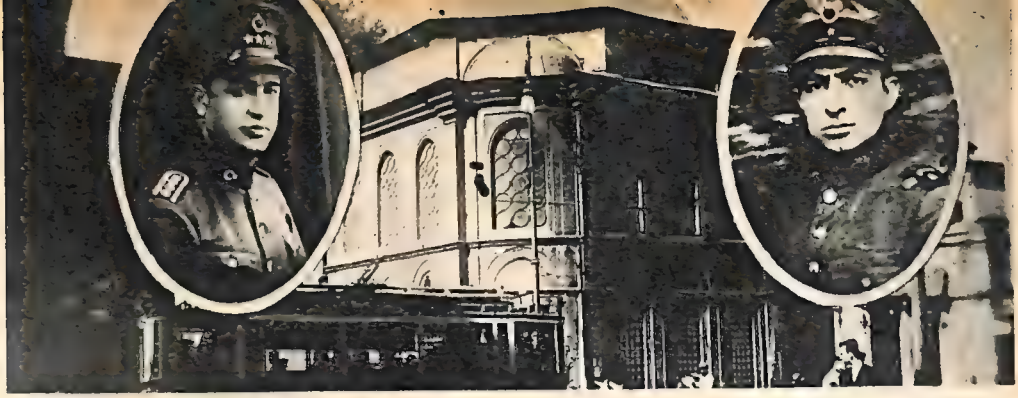

1932'de vazife başında ölen Serkomiser Şâkir ve polis Hakkı Beyler.

parası olarak sakladığı birkaç altına göz koymuştu.

Devamlı ısrarları üzerine istediğini alamayınca; bir gece, uyuyan annesinin üzerine atılıp, canavarca boğmuş ve bahçelerinin bir köşesine gömerek, yeri belli olmasın diye, üzerine pırasa dikmişti. Polisimizin aralıksız araştırmaları sonucu yakayı ele veren Ahmed, Beyazıt meydanında asılarak cezasını buldu.

SIVACILAR CİNAYETİ

1932 yılı martının 10. perşembe günü saat 16 sıralarında, Ankara'nın eski zenginlerinden Fahreddin ile eşini öldürmüşlerdi. Cinayet, Gecik mahallesi, Fahreddin Efendi sokağındaki 6 sayılı evde işlendi... 2 mart çarşamba günü evvelce aynı evin tamirinde çalışmış olan sıvacı Erzurumlu Kâmil ile Kırşehirli Paragon, Fahreddin Efendi'ye müracaat ederek boşta olduklarını, tamir edilecek veya sıvanacak bir yeri varsa ucuz yapacaklarını teklif etmişlerdi. Biraz da kelepir işlerden hoşlanan ev sahibinin muvafakati üzerine, tamirciler ertesi sabah işe başladılar.

Pek eski bir yapı olup, müteaddit avlulara bölünmüş olan bu evde, Fahreddin Efendi ile, altmış yaşındaki eşi, bir de yaşlı uşaklarından başka bir kimse yoktu. Sıvacılar daha sonra, Erzurum'lu Dursun ile Ankara'lı Ohannes oğlu Kımıs'ı yanlarına aldılar.

Bu dört kafadarın asıl gayesi, zengin ev sahibini öldürerek paralarını çalmaktı. Olay günü saat 16'da Dursun ile Kımıs, evin avlusundaki ahıra inerek, orada kuzulara yem vermekte olan ihtiyar uşağı öldürerek ahırı kilitlediler ve anahtarı içeriye attılar.

Kanlı olaydan sonra, bir şey olmamış gibi, ev sahibinin yatak odasına geçen şerirler, bir kenara oturdular. Fahreddin Efendi bir buçuk aydan beri hasta yatıyordu. Gelenler işlerinin bittiğini beyan ederek yövmiyelerini istiyorlardı. Bu talep üzerine Fahreddin Efendi, karyolasından kalkmadan, o sırada sokaktan gelen eşine gidip para getirmesini söyledi.

Az sonra kadın elinde para ile kapıdan içeri girince, berikiler aralarında işaretleştiler. Bu, zavallıların ölüm parolası idi. Bir hamlede Kâmil ile Paragon kadının, Kımıs ile Dursun da Fahreddin Efendi'nin üstüne atıldılar. Pençelerine geçirdikleri gırtlakları bütün güçleriyle sıkıyorlardı. Kadının ölümü kolay oldu. Karyolanın somyası engel olduğundan halının üzerine yuvarladıkları adamın işini de yerde tamamladılar.

Büyük bir soğukkanlılıkla bu müthiş cinayet serisini işleyen kaatiller, bu defa asıl gayeleri olan kasaya döndüler. Fakat anahtarı buldukları hâlde, bir türlü açamıyorlardı. Kasanın hususî tertibatından haberleri yoktu. Vaktin gündüz olması da başka yere naklini engelliyordu... Üç kişiyi öldürdükleri hâlde, parayı ele geçiremeyen câniler, fena hâlde sinirlenmişlerdi. Bu defa araştırmalarını başka odalarda denediler. Nitekim, kadının yatak odasında 700 lira ile on adet sarı altın lirayı bulup, mezbaha hâline getirdikleri evden uzaklaştılar.

Ertesi günü büyükbabası Fahreddin Efendi'yi ziyarete gelen torununun ihbarı

üzerine harekete geçen polis, ilk önce Etlik bağlarında boş bir evde saklanan Kımıs'ı yakaladı. Paragon ile Kâmil'in öğle treni ile Istanbul'a kaçtıkları tesbit edilmişti. Ankara emniyet müdürlüğünün İzmit polisine çektiği bir telgrafla bu iş kolay oldu. Bir süre sonra da Dursun, Erzurum'da yakayı ele vermişti.

BAHÇEKAPI CİNAYETİ

28 nisan 1932 perşembe günü; Istanbul'da, Bahçekapı semtinde, kıymetli iki polisimizin görev esnasında şehid olmalarına sebep olan fecî cinayet şöyle vukua gelmişti:

O gün, Balıkpazarı'ndaki Külâhçı Hanı'ndan çıkan kırk yaşlarında serseri kıyafetli bir şahıs, Yenicami kemerinin önüne gelince, kendisinden şüphelenen devriye polisinin takibine uğrar. Yakalanacağını sezen serseri, bu defa tabanca çekerek kaçmaya yeltenince, iyice şüphelenen polis memuru da peşini bırakmaz. Sarışın olan ve tipinden Türk olmadığı anlaşılan meçhul şahıs, kalabalık ve araya giren otomobillerden istifade ederek, Mısırçarşısı'nın Sultanhamamı kapısı önündeki sokakta izini kaybeder.

Girdiği Yıldız Hamamı sokağında, tabancasını cebine koyan meçhul şahıs; ana caddeye çıkınca yavaşlar ve bir şey olmamış gibi Dördüncü Vakıf Han'ın önünden yürümeye başlar. Ama bu arada kovalamayı gören bir çocuk, o zamanlar mevcut tramvay durağında vasıta beklemekte olan bir polis memuruna:

«Bu adamı tutun, onu biraz önce polis kovalıyordu!...» diye ihbar eder.

Sarışın adam da, yine tabancasını çekerek kaçmaya başlar. O sırada geçmekte olan bir tramvayda bulunan Eminönü Başkomiseri Şâkir Bey; eli tabancalı birinin halkın arasında koşmakta olduğunu görünce, hemen aşağı atlayarak önünü keser. Aralarında korkunç bir boğuşma başlar.

Fakat ânî bir silkinişle arayı açan serseri, tabancasını kahraman başkomiserin göğsüne boşaltır.

Silâh seslerine koşan Emniyet 4. Şube pasaport memurlarından İsmail Hakkı Efendi, fecî manzara ile karşılaşınca, kaatilin gelmekte olduğu köşeyi tutar ve kaatille aralarında tabanca düellosu başlar. Ne yazık ki sonunda o da vurulur

Ana kaatili Müezzin Ahmed.

ama, kaatili de beyninden vurur.

Nihayet kaatil hak ettiği âkıbete uğramış, ama İsmail Hakkı Efendi de aldığı yaranın tesiriyle öcünü yerine getirdiği başkomiserinin eriştiği şehâdet mertebesine erişmiştir.

Olaydan sonra sünnetsiz oluşu ile Müslüman olmadığı anlaşılan meçhul ve maktûl kaatilin hüviyeti ancak dört gün sonra belli oldu. Evvelâ siyasî bir cinayet maksadıyle yurdumuza giren anarşistin biri zannedildiyse de, polisimizin başarılı araştırmaları sonunda kimliği tesbit edildi.

Kaatil, vaktiyle zengin iken, sefalete düşmüş Estonya'lı Juliyos Lublik adında bir serseri idi... Istanbul'un muhtelif gazinolarında garsonluk ve bulaşıkçılık etmiş, bilâhare işi hırsızlığa dökmüştü. Son olarak da yine bir hırsızlığa teşebbüs ederken, canlarına kıydığı iki polisimizin birinin kurşunu ile karışık hayatına son verilmişti.

Konca Mezar Anıtı

YAZAN: MEHMET İ. TUNAY

Konca mezar anıtı.

İzmit-Yalova arasında yapılan yol çalışmaları sırasında bulunan eski bir mezar anıtının hikâyesi

İZMİT müzesinde görevli bulunduğum, 1967 yılı kasım ayının soğuk bir günü, Karayolları'ndan bir haber gelmişti (O günlerde İzmit - Yalova yolu yapılıyordu). Yolun yapımı sırasında önce, Karamürsel yakınında bir Bizans kilisesine ait bazı parçalar, sonra da, çok sayıda irili ufaklı eser bulunmuştu. Neticede, Millî Eğitim Bakanlığı buranın kontrolünün gerekli olduğuna karar vermiş ve bu görevi de en yakın müze olması dolayısıyle İzmit müzesine vermişti.

Karayolları'ndan gelen haber, yolun Konca denilen mevkiinde eski eser bulunduğu şeklindeydi. Vakit geçirmeden olay yerine gittik. Görülen manzara nefisti; karşımızda, mermerden yapılma bir Roma mezar anıtının üst kısmı vardı. Eseri bir süre seyrettikten sonra, soruşturma ve araştırma yapmaya başladık.

Bir anda bütün sevincimizi üzüntüye çeviren bir şey gördüm. Lahdin mermer kapağı, iki parça hâlinde toprak arasında durmaktaydı. Bu, buldozerin mârifetiydi. Bıçağı sert bir cisme dokunmuş, kaldırırım demiş, zorlamış, kaldırmış ama, ne yazık ki kırmıştı. Yine de sevinmeliydik, çünkü eser tamamen yok olma-

mıştı. Olabilirdi de... Çok örneklerini görmüştük.

Lahdin içinden çıkanlar, küçük bir masa üzerine serpiştirilmişti. Bu eşyayı görünce doğrusu hayretimi gizliyememiştim. Bu arada parçalar içinde enteresan bir ayna dikkatimi çekti. Bir kadına ait olması muhtemel bu eşya, iyi bir delildi. Demek ki, lahit için, «bir kadına aittir» diyebilirdik. Sonraki araştırmalarımız da bunun böyle olduğunu doğruladı.

Ancak bu derece iyi kalmış bir lahit'ten nasıl oluyordu da bu kadar az eşya çıkıyordu? Bunun cevabı, yerin coğrâfî durumuydu. Bilindiği gibi İzmit, yurdumuzun en çok sallanan, yer sarsıntılarından zarar gören bir şehridir. Kuruluş yerinin fay tabakasının üstüne gelmiş olması, onu zaman zaman sarsmakta, pek çok yerini de tahrip etmektedir. Bir başka sebep de, mezar hırsızlarının her devrede mevcut olduğu gerçeğiydi. Anadolu'daki mezarlar yalnız günümüzde değil, eski devirlerde de birçok kere soyulmuştur. Bu gerçeği ve coğrafî durumu beraberce düşünüp etüd ettiğimiz zaman, karşımıza, neden masanın üzerindeki o birkaç parça eşyanın çıktığını anlamış olduk.

Mezar, kendi devrinde veya hemen sonra soyulmuş, bunu takip eden yıllarda bir yer sarsıntısı olmuş, eserin üzeri toprakla örtülmüş ve günümüze kadar bozulmadan gelmişti.

Mezarın günümüze gelebilme şeklini inceledikten sonra, parçaları etüd etmiş ve Karayolları ilgililerine burada yapacakları çalışmalarında bundan sonra beraber olacağımızı bildirmiştik.

Millî Eğitim Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bulunan eserler hakkında rapor verildi.

Kısa bir süre sonra, Karayolları ilgililerinin bu çevrede tekrar çalışmaya başlayacaklarını bildirmeleri üzerine, yakın müzelerden bir arkeoloğun başkanlığında kurulan heyetle, mezarın bulunduğu yere gittik. İlgililer, buradan geçecek yolun deniz seviyesine kadar indirileceğini ifâde etmeleri, bizim yapmak istediğimiz işi kolaylaştırmıştı. Çünkü, mezarın çok az bir kısmı toprak üstünde, büyük bir kısmı toprak altındaydı.

Mezarın çevresinde çalışmalar başladı. Kısa bir süre sonra, anıt ortaya çıktı.

Anıt, Roma devrinde kullanılan ve Bitinya bölgesinde çok sayıda rastlanılan tipte bir mezardır. Eserin alt tarafı düz blok taşlardan yapılma bir kaide şeklindedir. Lahit, bu kaidenin üzerinde durmaktadır. Ölüyü, yüksekteki bir lahtin içine koymak, ona duyulan saygının ifadesinden ileri gelmektedir. Lahdin denize bakan yüzünde bir kitâbe vardır. Kitâbede, bir kadından bahsedilmektedir. Bu da, lahdin bir kadına ait olduğu şeklindeki düşüncelerimizin doğruluğunu gösteren en iyi delildir. Lahdin araziye bakan yüzünde ise, bir kompozisyon mevcuttur. Uzanmış yatan bir kadın ile bir erkek ve yanlarında hizmetkârı görülmektedir. Kompozisyon kabartma olarak işlenmiştir. Uzanmış yatan kadın, kitâbede bahsi geçen lahdin sahibesi olmalıdır.

Çalışmalar hızlanıp da, anıtın etrafındaki toprak temizlenince, bu defa bir yeraltı mezarı ile karşılaşıldı. Mezar odasının içine ilk girenler birden bir tuhaf oldu. Çünkü, odanın içinde yanyana uzatılmış 9 iskelet yatmaktaydı. Ayrıca, iskeletlerin yanında, çanak - çömlek, kandil ve cam eşyalar vardı. Bunları, ölüleri öteki dünyada dirildikleri vakit, ihtiyaçlarını görmeleri için, hayattaki

Anıtın üzerindeki kabartma.

yakınları bırakmıştı.

Sonradan bulunan bu yapı, Roma mezar anıtının yanına daha geç bir devrede ek olarak yapılmış, içine de ölenlerini getirip gömmüşlerdi. Belki, bu 9 iskelet de, hayatta iken yanındaki lahdin içinde yatan kadının hizmetkârlarıydı. Çünkü bu tip örneklere çok daha erken devirlerde de rastlamaktayız. Meselâ: Firavun ve hizmetkârları gibi.

Yolun geçtiği çevre de şüphe yok ki, bir mezarlık sahasıydı. Bunun en iyi delili, çalışmalar sırasında çok sayıda «fakir mezarına» rastlanmış olmasıdır.

Mezar odasının içindekiler toplandıktan sonra, mezar anıtı ve yanındaki yeraltı mezarı, denizcilere ve karayolları ilgililerine teslim edilerek İzmit müzesine dönüldü.

Yolun yapımı daha sonra tarafımdan kontrol edildi. Fakat bir daha böylesine bir eser ele geçirilemedi.

Karayolları yolu yaptı... Mezar anıtının karşısında bir araba park yeri meydana getirdi. Üstüne de, definecilerin ve mezar hırsızlarının eseri tahrip etmemeleri ve daha başka bir şeyler aramamaları için bir de not ilâve ettiler:

İçinden çıkanlar İzmit Müzesi'ndedir.

Buna rağmen defineciler ve mezar hırsızları, levha üzerindeki yazının doğru olmadığını düşünmüş olacaklar ki, anıtı ve yeraltı odasını yine de didik didik etmekten geri durmadılar.

Clementine Churchill

CLEMENTINE'İN, CHURCHILL'İN HAYATINDAKİ YERİ

DERLEYEN: A. ZEKİ ÖKMEN

BRİTANYA imparatorluğunun XX. yüzyılda yetiştirdiği en büyük devlet adamlarının başında gelen Winston Churchill, bir ara, eşinden söz ederken: «O, benim arkadaşım ve hayatımın dayanağıdır. O olmasaydı, benden hiçbir şey olamazdı» demişti.

Churchill'in evleneceğinden söz edildiği sıralarda, Londra Sosyetesi: «Bunun sonu gelmez» kanaatindeydi. Hattâ ünlü bir kehânet sahibi de: «Bu birleşme ancak altı ay sürebilir. Bu evliliğin tersine dönmesi gerekir; zira Winston, hiçbir vakit evli bir adam olamaz,» demişti.

Büyük Britanya'nın en ihtiraslı gençlerinden biri olan Churchil, kızlarını kendisiyle evlendirmek isteyen iyi niyetli sosyete annelerinin gayretlerine karşı yıllarca kendisini korumasını bilmişti. Gerçi çevresindeki genç ve güzel kadınların çekiciliklerine duygusuz sayılmazdı, fakat onun biricik aşkı politikaydı. Ticaret nâzırı olarak kabineye girdiği zaman otuz üç yaşlarında, genç ve atılgan bir kimseydi. Ama Clementine Hozier ile tanışmasından sonra her şey değişti.

Churchill, onunla, 1908 yılı ilkbaharında, Londra'daki büyük halasının evinde verilen bir akşam yemeğinde tanıştırıldı; bu alçak gönüllü, mânâlı genç kıza âşık oldu. Sosyete âdetlerine göre, hanımlar sofrayı terkedip çekildikten sonra, erkekler sofrada kalır ve içkilerini içerek konuşmalarına devam ederlerdi; arkadaşları ilk defa, Churchill'in bu kurala uymadığını gördüler.

23 yaşındaki Clementine'i herkes tanıyor, sosyete gazeteleri, onun klasik güzelliğini, iri kahverengi gözlerini övüyorlardı. Clementine, fakir, fakat aristokrat bir ailedendi; annesi ve dört kız kardeşiyle Fransa'da oturmuşlardı. Fransa'da eğitim ve öğretimini tamamladıktan sonra, Londra'ya yerleşmiş ve Clementine, W. Churchill'in her vakit büyük değer

Winston Churchill.

verdiği, Fransızca öğretmenliğine başlamıştı.

O yaz, düzenli olarak, Hozier'lerin kira ile oturdukları küçük evine gitti, Clementin'e kur yaptı. Bir ağustos gününde Clementine ile parkta, porsuk ağaçları arasında, deniz kıyısında taştan bir yapı olan Diana tapınağına gezi yaptılar. Orada, Clementine'in elini tuttu. O da: «Evet» dedi.

Birkaç gün sonra, Clementine, teyzesine şöyle yazmıştı:

«Ne kadar mutlu olduğumu anlatamam; onun, bana açılmasından çok önce, duygularımla ona bağlanmıştım. Fakat şimdi, kendimi gökyüzünde yüzer buluyorum. 12 eylülde nikâhımız olacak».

Evlenmeleri, bir kral düğünü gibi yapıldı; gelin ve dâmad, St. Margaret kilisesinden çıktıkları zaman, polis, halkın onların etrafını çevirmelerine engel olamıyordu; yüzlerce kişi parmaklıkları kırdılar, arabayı çevrelediler ve mutluluk dileklerini haykırarak, sevinç gösterilerinde bulundular.

Balayı, Blenheim şatosunda başladı; sonra İtalya ve Avusturya'ya gittiler. Sonraları Clementine bir arkadaşına bu geziden şöyle söz eder:

«Venedik'te, gondollara binmek istiyordum; fakat o, motorlu sandalları tercih ediyordu; bunun daha sağlıklı olacağını, yani motorun yanmış gazının, sudaki basilleri öldürebileceğini sanıyordu. Winni'de romantik nitelikte başka birşey yoktu».

İLK EVLİLİK YILLARI

Churchill'ler, Londra'ya yerleştiler ve birkaç ay sonra, Clementine, kocasına, ilk çocuğunu beklediğini açıkladı. Churchill, karısına, onu güldürecek derecede, ihtimam gösteriyor ve sanki bir porselen nesne gibi davranıyordu.

Kızı Diana'yı dünyaya getirdiği günlerde, Lloyd George:

— Kızınız güzel mi? diye sormuştu.

Soru tam yerinde sorulmuştu. Clementine, ünlü bir güzelliğe sahipti; buna karşılık Churchill, parlak kızıl saçları, aynı zamanda pırıldayan mavi gözleri ve büyüleyici kişiliğine karşılık, güzel sayılmazdı. Churchill, sevinç içinde konuştu:

— Bugüne kadar görülmüşlerin en güzeli bir çocuk.

Lloyd George, taşı gediğine koydu:

— Herhalde annesine benziyordur.

Churchill, böbürlenerek karşılık verdi:

— Hayır, hayır, görünüşe göre, benden kesilmiş bir parçadır o.

Onun aile mutluluğu ortada görünüyordu; önceleri başlarını sallayanların pek çoğu, yavaş yavaş bunun iyi bir evlilik olduğunu kabûlleniyorlardı.

Churchill'in ailesi, o zamanki tutuma göre, fakir sayılırlardı. Bu yüzden Winston, geçimini sağlamak için, yazar ve gazeteci olarak çalışma zorundaydı. «Fakat» diye bir dostuna açılmıştı, «Sevilen bir kimse ile yaşanıldığı zaman, yapılanlar zahmete değmektedir».

Clementine de bir defa şöyle demişti:

— Onunla evli olmak kolay değildir.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

I. Dünya Savaşı'nda, Winston Churchill amirallik birinci lordu olmuştu. O, biraz da atak ve küstahça hazırladığı Çanakkale saldırışı planlarının yürütülmesinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, bu görevinden ayrılmaya zorlandı. Dostu ve yakın arkadaşı bulunan Lord Ismay, bu konuda şöyle demişti:

«Çanakkale teşebbüsü, gerçekten desteklenebilseydi, savaş belki de iki yıl daha önce biterdi. Saldırının kötü sonuç vermesi, Churchill için bir yıkımdı ve onu söz söyleyemez duruma sokmuştu. Hayatının kökten yıkıldığına inanmıştı. Benim kanaatime göre, herşeyden önce, karısının bu korkunç zamanında ona inanmış bulunması, onu desteklemesi, yeniden ayağa kalkmasını sağlamıştır».

Görevden çekilmesinden sonra, savaşa ve dolayısıyle tehlikeye atıldı ve Fransa cephesine tabur komutanı olarak katıldı. Fakat gerek Clementine ve gerekse arkadaşları, onu, anavatanında daha büyük yardımlarda bulunabileceğini ileri sürerek, Westminster'e geri dönmeye ikna ettiler. 1917'de, yeniden kabineye girdi. Bu defa mühimmat nâzırı idi.

11 kasım 1918, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuncu günü. Sabahleyin Churchill, nezâret penceresinden dışarıya bakıyor ve Londra'nın büyük kulesindeki çanın, Big Ben'in sesini dinliyordu, mütareke imzalanmış ve savaş sona ermişti. Clementine, sevinçle ışıldayan bakışlarla ve heyecanla onun yanına bu büyük anda ko-

casının yanında bulunmak üzere koştu. Birlikte evden çıktılar ve çılgınca alkışlayan halk yığınları arasında geçerek, Lloyd George'a gittiler.

SAVAŞ SONRASI

Clementine, 1921 yılında sömürgeler nâzırı olan Churchill'e, Mısır'a yaptığı gezi sırasında refakat etti. Mısır'ın taşkın milliyetperverlerinin, içinde bulundukları trenin basamaklarına çıkıp yüksek sesle namusuna küfrederek pencerelere taş atmaları sırasında onun yanında oturdu. İskenderiye'de, Churchill'le birlikte açık bir araba içinde, sokakları dolduran kızgın davranışlı, yuhalayıcı insan topluluk-

Clementine ve Winston Churchill.

ları arasından, hiçbir korku belirtisi göstermeksizin ve kusursuz kıyafeti ile dolaştı.

Clementine ömrü boyunca şahsen karşılaşacağı tehlikelere ve bundan doğacak hakaretlere alışkın değildi. 1922 yılı seçimlerinde, bunu da gördü. İş başındaki iktidar, savaşı kazanmasına rağmen, efkâr-ı umumîye, hükümete karşı dönmüş ve İskoçya'nın Dundee bölgesinde milletvekili adayı olan Churchill'in durumu da tehlikeye girmişti. Seçim kampanyasının başlamasından üç gün önce, gözünden ameliyat olması gerekti. Clementine onun adına kampanyaya katılmak ve seçim konuşmalarını yapma işini üzerine aldı.

SEÇİM KAYBEDİLİYOR

Clementine, Dundee'de, bir topluluk önünde konuşacağı sırada, hakaret ve alayla karşılaştı; hatibin konuşmasını engellemek üzere kürsüye aksırtıcı toz üflendi; Clementine, hemen kendini topladı ve aksırmamak için başını kaldırdı. Konuşmasına:

— Dundee'yi, burada bulunanları daha iyi bir durumda bulduğumdan memnunum diye başladı; fakat konuşması gittikçe yükselen haykırışlarla engellenmek istendi; sessizlik olunca tekrar başladı:

— Ne yazık ki, kocam hasta. Bu yüzden gelemedi.

Alaycı bir ses konuşmayı kesti:

— Oh... Demek o hasta ha...

— Evet, çok hasta. Böyle bir sesleni-

Churchill, karısıyle birlikte bir toplantıda.

şi sizlerden beklemiyordum. Kocam, aralıksız olarak bu şehri, on dört yıl temsil etmek şerefini üzerinde taşımıştır.

Yeniden bir ses duyuldu:

— On dört yıl ha; çok uzun bir süre.

Bu konuşmayı bir soru tufanı takip etti. Clementine, olabildiği kadar, iyi biçimde cevaplandırdı; sesi, topluluğun üzerinde çınlıyordu. Tek anlamıyle salondan yenilmeden çıkmıştı. İki gece sonra da 4.000 kişinin önünde konuştu; bir komünist grubunun hakaret dolu haykırışları karşısında konuşmasını yaptı ve burada da tam anlamıyle sorulara karşılık verdi. Ertesi gün, bir Glasgow gazetesi şöyle yazıyordu:

«Her ne kadar, tam anlamıyle kadife eldivenle ve yumuşaklıkla dinleyicileri ele almamakla beraber, Bayan Churchill, iyi bir savaşçı olmasını bildi ve göründü.

Çok büyük bir insan kalabalığı ve dinleyici karşısında sağlanan sükûnet, bütün konuşuculardan daha çok, ilk ağızda onun sasılacak tutumuna ve sağlamlığına borçlu bulunulan en iyi seslenişi yapması olmuştur.

Churchill, seçimden iki gün önce kampanyaya katılabildi; fakat genel oylamanın ona karşı olduğu ortada idi ve 1900' den beri ilk defa yenildi ve Avam Kamarası'nı kaybetti.

BİR HÂTIRA

Churchill, 1924 yılında yeniden seçildi ve hazine nâzırı oldu. Clementine yine kocasının yanındaydı. Çeşitli ziyaretlerde bulunuyor, misafir kabûl ediyorlardı. Bir gün dostlarından birinin bir akşam yemeğinde idiler. Sofrada, yabancı bir prens de vardı. Ev sahibesi, bir aralık Clementine'e eğilerek, büyük bir şaşkınlık içinde, yabancı prensin, bir peçete yardımıyle, sofradan gümüş bir tabakçığı cebine kaçırdığını gördüğünü fısıldadı; bu tabakçık antika bir takımdandı ve yerine konamazdı. Ne yapacaktı?

Clementine, bir an düşündü ve Winston'a durumu hafifçe söyleyerek bir teklifte bulundu. Churchill, göz kırptı ve muzipçe gülerek aynı biçimde bir başka tabakçığı cebine kaydırdı; sonra konuk prense yaklaşarak çalınmış tabakçığı göstererek fısıldadı:

— Ben de bir tanesini kendime almıştım; fakat ne yazık ki geri vermek zorundayız, zira farkına vardılar.

Clementine'in hayatı gerçekten sosyal faaliyetler içinde geçiyor; çeşitli ziyaretlerde bulunuyor, konuşmalar yapıyordu.

Bir kız okulunda yaptığı bir konuşmada, genç kızlara şu öğütlerde bulunmuştu:

«Kendinizi değerlendirme ihtiyacını duyarsanız, erkeğinizle hiçbir vakit yarışmayın. Ona karşı saldırgan durumda bulunmayınız. Erkeğinin görünüşüne değer veren bir kadın, tabiatıyle onun hayranlığını kazanır. Onun kanaat ve inançlarına bağlı kaldığınız sürece, çok şey kazanırsınız».

Bayan Churchill'in görevlerinden biri de, erkeğinin alışılmamış yaşama tarzını bir dereceye kadar düzene sokmaktı. Bununla beraber, her şeyden önce Winston'un mizacını ve şahsî isteklerini, özellikle iyi yemek bakımından beğendiklerini daima birinci planda tutardı. Bir defasında kendisine sorulan:

Churchill, 1952 yılındaki A.B.D. ziyareti sırasında Truman'la birlikte.

— Hayatınızda en önemli insan kimdir? sorusuna:

— Tabiî ki, aşçıbaşı, demişti.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI BAŞLIYOR

3 eylül 1939 sabahı saat 11'de, Büyük Britanya, kendini savaşta buldu; Londra'da alarm düdükleri ötüyor, asker ve silâhlarla donatılmış kamyonlar caddelerde yol alıyordu. Birkaç saat sonra, Winston ve Clementine, diğer aile fertleriyle öğle yemeklerini yedikleri kızları Sarah'ın evindeyken, telefon çaldı. Herkes, bu telefonda, bir davet olduğunu sezmişti. Churchill, konuşmak üzere yatak odasına geçti. Geri döndüğü zaman Clementine'e gözlerinden akan yaşlarla baktı ve sadece:

— Bana yeniden görev verdiler; amirallik birinci lordu'yum, dedi.

Clementine:

Churchill'ler bir gezintide.

— Ne yapmak istiyorsun? diye sordu.

— Bahriye nezâretine gitmek... Bremen zırhlısı açık denizde; onunla savaşmak zorundayız.

Böylece onu öptü ve işe gitti.

KADIN ORDUSU

Clementine, savaş çalışmalarına önemli şekilde katılma durumunda kalmıştı. Winston, özellikle kadınlara seslenen bir konuşma hazırladı ve gözden geçirmesi için Clementine'e verdi. 27 ocak 1940'da, kocasının, Manchester'de çok kalabalık bir kadınlar topluluğuna yapacağı konuşmaya birlikte gittiler; Churchill, ateşli bir konuşma yaptı; bir milyonluk kadın iş gücünü harekete getirmek istediğini söyledi.

Bu, uyarıcı bir yoklama konuşması idi ve aynı zamanda yepyeni bir şeyin başlangıcı oluyordu: Kadınların hayatı artık değişiyordu. Artık, aile ve yuva bağlarından çözülmeleri ve elde edilecek vakti savaşa harcamaları lâzımdı. Bu tarihî konuşma ile Churchill'in arzuladığı milyonlarca kadın işçinin ordu hizmetine geçmesi sağlandı.

Bir gün Churchill'lerin öğle yemeğinde, Hava Savunma Komutanı General Pile, uçaksavar bataryaları hizmetinin kadınların üzerlerine verme teklifinde bulundu. Böylece cephe için 40.000 kişi serbest bırakılmış olacaktı.

Clementine:

— Mükemmel bir fikir, dedi.

Bu fikri Churchill de uygun buldu.

Sofrada bulunan diğer misafirler, tereddüt içindeydiler. Onlar, kadınları gerçek savaşla ilgili işlerde birşey yapamayacakları kanaatindeydiler, kolay kolay vazgeçmiyorlardı. General Pile, daha sonra, hâtırâtında durumu şöyle anlatıyordu: «Hazır bulunanların hemen hepsi şoke olmuştu. Halen top başında bulunan erkeklerin yerini doldurabileceklerinden şüpheleniyorlardı».

II. Dünya Savaşı'nda yayınlanan bu Alman karikatürü, Churchill ve Roosevelt'i, Stalin'in kuklaları olarak temsil ediyor.

Clementine ise söze karışarak:

— Neden yapamazlar? demiş ve eklemişti; kadınlar, hava korunması ve yangına karşı gerekenin hepsini yapabiliyorlarsa, kocalarının yer aldığı uçaksavar savunmasını da yaparlar. Hattâ, belki de daha iyi başarırlar, zira bunlar için çok defa, daha ince ve hafif el gerekir».

Teklif kısa sürede yürürlüğe kondu ve hattâ Churchill'ler kızları Mary'yi de uçaksavar yardımcı hizmeti için görevlendirdiler. Clementine, haklı çıktı. Pile, hâtıralarında şöyle diyordu:

«V - 1 savunmasında, en iyi başarı gösteren bataryalar, kadınların görev aldıkları olmuştur».

1940 yılı baharında Churchill, hedefine ulaştı; Chamberlain'ın zayıf hükümeti çekildi ve 10 mayısta Churchill, Buckingham Sarayı'na çağrıldı, başbakan olarak atandı. Şimdi taşıyacağı bu ağır yük, aynı zamanda karısının ağırlaşan yükü olmaktaydı.

Churchill'in, Londra doklarına yaptığı teftiş gezisinde vukua gelen bir yangın bombası saldırısı sırasında ölümden kur-

tarılmasından sonra, Clementine'in kocasını bizzat koruması kampanyası başladı.

Artık, Churchill, ünlü geniş şapkası ve elinde purosuyla nereye gitse, Clementine de yanında idi. Onun iki adım gerisinde, çamur ve balçıklara batarak, uçaksavar durumlarını gözden geçirmek üzere dolaşırdı. Bombalarla delik deşik olmuş yollarda bir ciple giderken ve kendilerine sevinç gösterilerinde bulunan halkı ünlü (V) işareti ile selâmlarken, karısı yine yanında olurdu. O da biliyordu ki, Churchill, bu devriye gezisini sadece halkı güçlendirmek için yapmıyor, aynı zamanda kendisi de onlardan güç ve cesaret alıyordu.

Churchill, ne zaman bir yere bomba düşse, hemen oraya gider; Clementine de onunla beraber gelmek isterdi; hiçbir vakit onu engellemeye kalkmazdı. Zira, bu her ikisi için de dayanılmaz bir istekti.

Alman Hava Kuvvetleri, sık sık, başbakanın oturma yeri olan Downing Caddesi 10 no'yı bombalamaya çalışırdı. Clementine, hiçbir vakit binaya isabet ettiremiyeceklerini biliyordu. Ama halka örnek olması için bir sığınağa taşınmasına karar verildi. Churchill, istemeye istemeye, kabûl etti ve yakınlarındaki boş bir bodrum katı, sığınak hâline getirildi.

Bir akşam vakti Clementine, hava saldırısı sırasında, birçok metro istasyonunu gözden geçirdi. Metro istasyonlarının bir korunma yeri olarak kullanılması yasaktı; fakat yüz binlerce Londralı'ya engel olunamıyordu. İnsanların çoğu, peronlara yataklarını seriyorlardı. Clementine, gördüklerini kocasına anlattı ve:

— Bu insanlar için bir şeyler yapmak gerekiyor, hem de çok süratle, dedi.

Churchill, şu cevabı verdi:

— Teklifin üzerinde çalış, Celemmi.

Clementine, hemen çalışmaya başladı. Bakanlardan Lord Beaverbrook'ın desteğini elde etti. Metro istasyonları, planlarında belirli yerlerde kullanmak, aşırı derecede doldurmamak, haksızlığa yol açmamak gibi şartları dikkate alınarak harekete geçtiler. Beaverbrook ve Churchillller'in ilgi ve yardımlarıyle bu iş, kısa sürede yoluna kondu. İki milyon tahta kerevet ısmarlardı ve yeraltı istasyonları, Londra'nın büyük hava korunması için yatakhane durumuna sokuldu.

Clementine, moralini yükseltmek için durmadan, dinlenmeden çalışırdı. General Pil'in belirttiği gibi:

«O, sık sık, memleketin en uzak ve gidilmesi güç yerlerdeki uçaksavar bataryalarına ruh ve canlılık götürüyor, çalışan kızlara elini uzatıyor, istek ve arzularını soruyordu. Bu arada yattıkları barakaları gözden geçiriyor, yataklarını, mutfak ve yiyeceklerini, onlara güven verecek derecede inceliyordu».

Winston, sıkı bir çalışma içinde bulunurken, o, bunlarla uğraşırdı. Kızılhaç'tan biri şöyle diyordu:

«O, çok defa kurtarma yerlerinde benimle birlikte bulunurdu; özellikle saldırılar korkunç bir durum aldığı zaman, başbakanın eşinin kendi yanlarında ve onlar üzerinde titrercesine gördükçe personelin morali yükselirdi. Öte yandan, Churchill, ne zaman ona ihtiyaç duysa, nerede olursa olsun, onun yanında idi».

Yayılan bu çalışmalarına rağmen, mümkün olabildiği kadar, evde bulunmayı esas görev sayardı; zira Winston'un ona çok ihtiyacı vardı.

MERAKEŞ MUCİZESİ

1943 yılı, Churchill için, İkinci Dünya Savaşı'nın en gergin ve sıkıntılı yılı olmuştu; 38.000 kilometrenin üstünde gezi yaptı, üç dünya parçasında yapılan konferanslara katıldı ve her gece sabahın 3'üne, 4'üne kadar çalıştı.

1943 yılı şubatında, bir akciğer iltihabı, zatürreeye yakalandı; iyileşti, fakat aynı yılın aralık ortalarında, Tahran konferansından dönüş yolculuğu sırasında, çok ağır bir zatürreeye daha yakalandı. Churchill bitkin, kendinden geçmiş durumdaydı. Derken karısı geldi. Doktorlar, onun yanına girmesine müsaade ettiler. Clementine, sessizce yanına oturdu ve elini tuttu. Bu sırada Churchill, gözlerini açtı; erkek ve kadın birbirlerine gülümsediler.

Başbakanın arkadaşlarından biri şöyle belirtmektedir:

«Tasarlanması zor ve imkânsız bir mucize olmuştur. Mrs. Churchill'in gelişi, akla gelmez bir değişme sağladı. O'nun elini tuttuğu anda, sanki içindeki yaşama gücünü ve ruhunu ona aktarmıştı».

Churchill kendini toparlayınca, birlikte geziler yaptılar. Her iki günde bir olmak üzere, Clementine, güzel bir yerde bir piknik kuruyor; bu pikniğe, Churchill'in

refakatinde bulunan görevliler veya oradaki bakan ve generaller katılıyordu.

CLEMENTINE'İN RUSYA GEZİSİ

Daha savaşın başlangıcında, Clementine, Kızılhaç aracılığı ile Rusya'ya tıbbî malzeme göndermek üzere, özel bir toplantı tertiplemiş ve hemen hemen sekiz milyon sterlinglik malzemeyi Sovyetler Birliği'ne göndertmişti. Onun zahmetlerine bir şükran borcu olarak Stalin, 1944 yılında Clementine'i Rusya'ya dâvet etti.

Bu gezinin resmen açıklanmayan bir başka amacı daha vardı; Churchill, İngiliz - Rus ilişkilerinin soğumasından endişe duyuyor ve Rus halkının nasıl düşündüğünü ve ne hissettiğini bilmeyi istiyordu. Artık zaferin hemen hemen yaklaşmakta bulunması dolayısıyle Clementine, Winston'u birkaç hafta yalnız bırakmakta mahzur görmedi.

Rusya'da, memleketi rahatça görebilmesi için Clementine'in emrine özel bir tren tahsis olunmuştu. Her gittiği yerde, hastane, öksüz yurdu ve ana okullarında halkın sevgi gösterileriyle karşılandı, konuşma engellemelerine rağmen, birçok Rus'tan, müttefikler hesabına en iyi anlayışı gördü. İntıba ve müşahedeleri, Churchill için paha biçilmez değerde idi.

Roosevelt'in ölüm haberini de bu seyahat sırasında aldı.

Bu, her ikisi için de ağır bir darbeydi. Clementine için yapılacak en iyi şey, Churchill'in yanına uçmaktı; fakat bu imkânsızdı. Bu bakımdan onunla uzunca bir telsiz konuşması yaparak, üzüntülerini belirtmekle yetinmek zorunda kaldı. Churchill, telsizde şöyle sesleniyordu:

— Büyük bir dostumu, en büyüklerinden birini kaybettim.

Clementine, Rusya'daki gezisine devam etti. Avrupa'daki savaş artık son safhasına girmişti. Moskova'daki İngiliz elçisi aracılığıyle, olayların nasıl geliştiğini, bu arada Mussolini'nin yakalanışını, Hitler'in ölümünü, Alman birliklerinin kitle hâlinde teslim oluşlarını öğrendi. 7 mayısta Almanya'nın teslim olduğunu öğrendi... Bu zafer saatlerinde Winston'la birlikte bulunmaktan ne kadar sevinç duyacaktı.

Elçilik radyosunda, sevinç çığlıkları atan halkın, Churchill'in arabasını, başbakanlık binasının bulunduğu Downing caddesinden Parlamento'ya kadar, omuzlarda nasıl taşıdıklarını dinledi. Daha sonraları bu ânı şöyle anlatmıştı:

— Ve uzun zamandan beri ümit ettiği şeyi dünyaya haber verirken, onun konuşmasındaki sesi kendimde duyuyordum.

Avrupa'da barış olmuştu. Nihayet 14 mayıs günü Winston Churchill tarafından hasretle beklendiği Northolt havaalanına ayak bastı.

Nazi Almanyası devrilmişti; fakat Churchill için henüz başka işler vardı. Bunlardan biri, Japonya'da zaferin elde edilmesi, diğeri ise İngiltere'nin yeniden kuruluşunda görev almak üzere bir başka zaferin sağlanmasıydı. Bununla beraber Churchill, ikinci hususu henüz düşünemiyordu.

Churchill, savaş sırasında, iç politika ile uğraşmaya pek az vakit bulabildiğinden, Clementine, ona halkın tutumu ve arzusuyle ilgili bilgi veriyordu. Onu, orta sınıfın sosyal reformlar bakımından gittikçe artan istekleri üzerinde uyarıyordu.

İşçi Partisi'nin baskısı çok kuvvetliydi. Nihayet koalisyon hükümeti çözüldü. Yeni seçimler için temmuz 1945 ayı tesbit olundu. Savaşın son safhası ile çok yakından ilgilendikçe, seçim savaşındaki düşünce, Churchill'i sevilmeyen kişi durumuna soktu. Ve böylece seçim hazırlıklarının büyük kısmı Clementine'in omuzlarına yüklendi.

Birlikte bir seçim gezisine çıktılar; her ne kadar Clementine, yıllardan beri çok sayıda açık toplantı konuşmaları yapmamış olmakla beraber, yeniden kürsülere çıktı. Bu arada, Winston'un kendi görüşüne göre, başta gelen, savaşın sona erdirilmesi işinin aşırı derecede engellenmesinden dolayı sabırsızlandığını farkediyordu. Bir radyo konuşmasında Churchill'in koalisyon kabinesinde birlikte çalıştığı İşçi Partisi politikacılarına şahsen hücum etmesi, işi çığrından çıkardı ve bunda sosyalizmin ülkeye «Gestapo»yu getireceğini ileri sürdü. Böylece yaydan çıkan ok, geri tepti ve halkın sevgisi tersine döndü.

Clementine, efkâr-ı umumiyedeki kanaatin değiştiğini farketti ve Churchill'i ikaz etti. Churchill, başka zaman, karısının öğüt ve görüşlerini beğenir ve dikkat eder, en küçük bir serzenişte bulun-

maksızın, onu izlerdi. Şimdi ilk defa dinlemiyor; sert ve dengesiz bir seçim kampanyası sürdürüyordu. Herkes, kendi kendine şu soruyu soruyordu: Neşeli, güler yüzlü ve bugüne kadar politikayı daima gülünecek bir biçime sokmayı beceren Churchill'e ne olmuştu?

Seçimlerden kısa bir süre önce, Clementine, eşinin seçim bölgesi olan Woodford kasabasına gitti, altı toplantıda konuştu. Üç hafta sonra, oylar sayıldığı sırada yeniden Woodford'a geldi ve diğer adayın almış bulunduğu oy sayısının gitgide artmakta olduğunu kaygıyle izledi. Telâşla kocasına telefon etti; bu arada her taraftan gelen haberlerde sosyalistlerin seçimi kazanacakları beliriyordu. Woodford'daki seçim sonucunu beklemeksizin, yeniden evine döndü. O saatlerde yeri, Winston'un yanıbaşı idi.

Churchill, en sonunda Woodford'daki milletvekilliğini elinde tutmayı başarmış olmasına karşılık, öğle üzeri, bütün dünyanın şaşkınlığı karşısında, partisinin yenilgisini kabûl etmişti.

Birçok dostları, ona, II. Dünya Savaşı'nın tarihini yazmasını söylediler. Clementine, bundan hiç söz etmedi. Winston bir defa şöyle demişti:

— Benim, parlamentoyu bırakıp gideceğim, hiçbir vakit düşünülemez; ben, Avam Kamarası'nın bir çocuğuyum.

Böylece Winston ve Clementine, Downing Caddesi 10 No.'lı evi terkettiler; fakat cesaret ve umutları kırılmamıştı. Ona bu kapılar kapandığı gün şöyle demişti:

— Clemmi, yine geleceğiz...

Clementine, kocasını uzun gezilere çıkmaya ikna etti. Böylece, Churchill'in bir dostu olan Sir Tom O'Brien'in de belirttiği gibi, «Bu gezi, onun iç dengesini ve onurunu koruma imkânını sağladı».

Gittikleri her yerde, kurtuluşları uğrunda birlikte çalıştıkları insanlar tarafından, sevgi ve sevinç gösterileriyle karşılandılar; bu şükran ve minnet duyguları, hem Clementine'nin, hem de Winston'un yeniden yaşama ve savaşma ruhunu aşılamasına yardımcı oldu.

Bir süre sonra yeniden İngiltere'deydiler. Birçok evde yaşamaya alışmışlardı; fakat sadece gerçek bir yuvada, iyi, ya da kötü zamanlarında bir sığınak olan ve mutlu olmalarını sağlayan yere, Kent'deki Chartwell Manor'a yerleştiler.

Saat 9'da Clementine'in sabah çalışmaları başlardı. Haberleri yazdırır ve ev ihtiyaçları üzerinde ilgililerle görüşür; odalara girer çıkar, gereken yerlere aklına gelenleri not ettiği puslaları koyardı. Öyle ki, özel hayatını etkileyecek en ufacık bir savsaklama söz konusu olamazdı. Bazan da ayağında pantolonu, sırtında bluzu ve ellerinde eldivenleri olduğu hâlde, bahçesindeki güllerle uğraşırdı.

Sir Tom O'Brien de şöyle yazar:

«Chartewell Manor'a girilir girilmez, evin bir hanımefendisi olduğu ve bir İngiliz kadınının şatosunda bulunulduğu derhal göze çarpar. Churchill, bir yığın işi evde yapmasına rağmen, orada, parlamento'da olduğu gibi saldırgan, huzursuz ve sert konuşan bir kimse değildir. Ama efsaneleşen çalışma gücü değişmez. Gerekirse karısı ona, burasının Downing caddesindeki ev olmadığını, yahut, bir kabine toplantısında bulunulmadığını hatırlatabilir. Bu aile ve ev disiplini olmasaydı, Churchill, bir süre sonra yorulup, harap olabilirdi. Clementine, onun kendisinden ne istendiğini bilen tek kişidir».

CHURCHILL TEKRAR İKTİDARDA

Clementine, üzgün bir saatinde, iyi bir dostuna, içini dökme ihtiyacını duymuş, ve şöyle konuşmuştu:

«Savaş sonrası dönemini aslâ düşünmüyorum; bazan, savaştan sonra Winston'un ölmüş olduğunu sanıyorum. Bütün gücümüzü savaşta biraktık herhalde».

Halbuki Churchill, güçlü bir muhalefet lideri olarak çalışmış ve 1951'de yeniden bir seçim zaferi kazanarak başbakan bile oldu. 77 yaşında iken bir defa daha ülkesinin yönetimini ele aldı. Muhafazakâr Parti politikacılarından başta gelenlerin, kurulacak kabinenin ön hazırlıklarını yapmak üzere, Chartwell Manor'e gelmiş ve Clementine, ev sahibesi olarak yeniden bütün güç ve yeteneğini göstermişti.

İki yıl sonra Churchill, Nobel edebiyat armağanını aldı. Ancak Winston, aynı günlere rastlayan Bermuda Konferansı dolayısıyle armağanı şahsen alamıyacaktı Geleneklere göre, bu gibi durumlarda, ilgili adına ülkenin elçisi bu görevi yapardı. İsveçliler, bunun yapılmasını Clementine'den, kocasını temsilen, rica ettiler; biliyorlardı ki, onun hayatında en önemli rolü oynayan Clementine'dir.

Türk oyunu düzeninin dış görünüşü böyleydi.

XIX. Yüzyılın başlarında çıkan ve bütün Amerika'yı hayretler içinde bırakan bir oyun

TÜRK OYUNU

Yazan: Ernest Wittenberg
Çeviren: Osman Öndeş

13 NİSAN 1826'da şaşırtıcı görünüşte kocaman bir masa ve mankenden ibaret tuhaf bir nesne, tekerlekleri üzerinde itilerek New York'un Broadway caddesinde yeni açılmış olan National otelinin toplantı salonuna getirildi. Etrafına geniş bir meraklı kitlesi toplayan bu âlet, bahsettiğim gibi, tekerlekli bir masa ve masaya bağlı bir iskemlede oturan, tahtadan çok mâhirâne yapılmış sarıklı, samur kaftanlı bir Türk'ü temsil eden bir mankenden ibaretti! Hattâ bu tuhaf âletin ismi de «Türk»tü. Türk mankenin özelliği mekanik bir yolla satranç oynamasıydı. Masanın 1,50 cm uzunluğunda ve 61 cm genişliğindeydi.

Son derece canlı ve millî yapısına uygun bir tarzda imal edilmiş olan manken Türk'ün sağ kolu masanın üzerine uzatılmış, bir nev'i istirahat pozundaydı. Sol kolu ise 45 cm.² büyüklüğünde olan satranç tahtasının üzerine geçici bir tarzda oturtulmuş, parmakları arasına uzun saplı tahta bir ağızlık tutturulmuştu.

Mekanik satranç âletinin mucidi, Türk'ün bir mâhir oyuncu olduğunu iddia ediyor ve isteyen herkesi, iddialı olan oyuncuları bile yeneceğini söylüyordu.

Çok geçmeden iki kişi büyük bir güven ve kısmen de merakla ortaya çıktılar. Oyun kısa zamanda yenilmeleri ile son buldu ve «mat» diye bağırdı.

Bu âletin mucidi Baron Wolfgang von Kempelen isimli bir Alman'dı. İcadına bir de, galip geldiği zaman tekrar etmek üzere, bağırma şeklinde ses ilâve etmişti.

Bu olaydan sonra, günde iki defa öğleyin ve akşam vakti solak satranç oyuncusu Türk, gösterilerini tekrar etmeye başladı.

Seyirciler günden güne artıyordu. Büyükler her gösteri için 50 cent, on iki yaşından küçükler ise 25 cent ödemekteydiler. Küçüklerin merakını tatmin etmek maksadıyle, Türk'ün arkasında durmak müsaadesi verilmişti.

Mucizevî Türk'ün kibar ve güler yüzlü teşhircisi Johann Nepomuk Maelzel isimli bir Alman'dı. Günümüzde dahi Mälzel Metronomu diye anılan ünlü âletin mucidi bu şahıstı. Maelzel, iyi bir emprezaryo, müzisyen, bahsettiğim gibi musiki âletleri mucidi ve biraz da bu sahanın korsanı idi.

Maelzel ve Türk'ün şânı Amerika'yı baştanbaşa sardı. Gazeteler en ufak teferruata kadar vermek suretiyle hayranlıklarını açıklıyorlardı. Evening Post gazetesi «En ufak bir benzetme yapabileceğimiz, bu tarzda bir gösteriyi bu şehirde görmedik» diyerek geniş bir yer ayırmıştı. Commercial Advertiser de, aynı tarzda hayranlık ve şaşkınlık dolu haberler yayınladı. Gazeteler Türk'le öylesine meşgul oldular ki, bunlardan biri özür dilemek mecburiyetini hissederek, «Nasıl oluyor da, çok uzak bir ülkede yaşıyan bir kişi halkımızın dikkatini çekebilecek bir icad ile karşımıza çıkıp, onu işgal edebiliyor» diyordu.

Türk oyununu seyretmek, Amerika'da yarışmacılar ve sosyete için bir hastalık hâlini almıştı. Meşhur oyuncular Türk'le oynamak için fırsat kolluyor, büyük paralar teklif ediyorlardı. Velhasıl Amerika'da bir Türk salgını başlamıştı. Maelzel, büyük paralar yaparken, hâliyle bu tipte âletler imal edip, şöhret ve paraya kavuşmak isteyenler onun eserlerinin kopyalarını yaptılar. Broadway'deki Peale Müzesi, bu tarz icadlara kapılarını açınca, kopya buluşlarını sırtlayanlar, müzeyi doldurdular. Fakat Peale Müzesi, Maelzel'in tek başına National otelinde topladığı seyirciyi bulamadı.

Maelzel, her gösterisinde Türk'ü, seyircilerin en iyi görebileçekleri yere yerleştiriyor, sonra da herkesin ikna olabilmesi için gizlenmiş hiçbir kimsenin bulunmadığını ispat gayesiyle, masanın kapaklarını, gözlerini, çekmecelerini sistemli olarak açıp, seyircilere gösteriyordu.

Teftiş ve araştırma kalabalık bir kitle önünde yapılıyordu. Sol tarafta lövyeler, bağlantılar, dişler; uzun çekmeceler, satranç taşları; ayrıca, dörtte bir daire şeklindeki iki parçalı ana mekanizma bölümü vardı. Bütün kapakların içi makinelerle doluydu.

Türk'le karşılaşmak isteyen oyuncu kü-

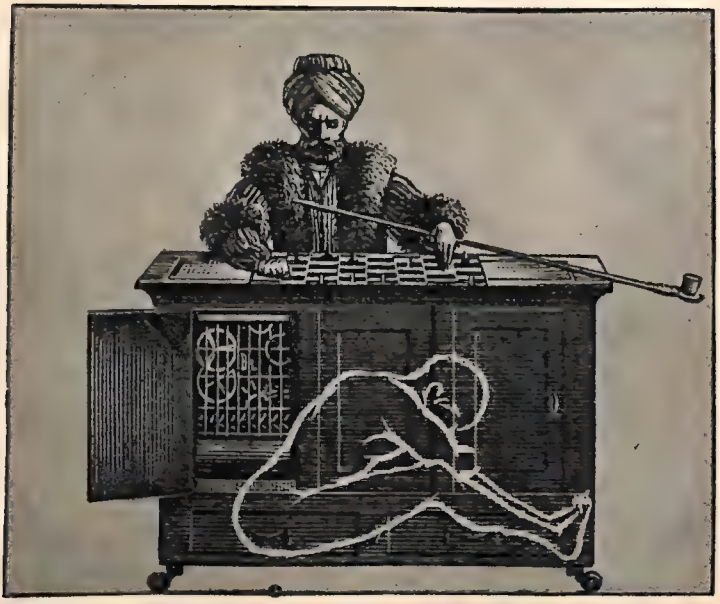

Soldaki kapak açılınca saklı oyuncu bu biçimi alıyordu.

Karşıdaki çekmece açılınca oyuncunun durumu.

çük bir satranç masasına, yüzünü Türk'e dönüp otururdu. Bu masa, Türk'ün masasından yarım metre kadar uzakta dururdu. Maelzel daha sonra Türk'ün elinden çubuğunu alır ve sol kolunu dayaması için masanın üzerine bir yastık koyardı. Müteakiben kapaklar, çekmeceler kapanır, sol taraftaki anahtar kurularak, Türk, oynama durumuna getirilirdi.

Her oyunun bir klasik başlama şekli vardı. Oyuna daima önce Türk başlıyordu. Türk daima aynı taşla oyunu açar, Maelzel de diğer oyuncunun aynı taşını ileri sürerdi. Şu hâlde, oyunun kurallara aykırı düşen bir tek bu kısmı vardı. Akabinde Türk ve musabıkı, hareketlerinde serbest bırakılırdı. Ancak her oyuncunun taş hareketini, Maelzel diğerinde tatbik ederek, âdetâ ikisi arasında mekik dokurdu.

Oyun nerede, nasıl, ne zaman ve kiminle oynanmış olursa olsun, netice hiç değişmedi. Başı sarıklı Osmanlı Türk oyuncusu her musabıkını acımadan yendi.

Bu âletin mucidi Baron Kempelen, eserini 1769'da toplum karşısına çıkartmıştı. Hattâ Türk'ün ilk gösterisi Viyana şehrinde Kraliçe Maria Theresa'nın huzurunda yapılmıştı. Bundan sonra Von Kempelen, icadını reklam gezisine çıkarttı ve Prusya Kralı Büyük Friedrich, İngiltere Kralı III. George gibi mâhir ve ünlü oyuncular Türk'e mağlûb oldular. Amerika'nın Paris Büyükelçisi Benjamin Franklin, Türk ile oyuna tutuşmak merakının kurbanı oldu ve yenildi...

Bu nasıl şeydi? Kimse sırrını çözemiyor, kafalarını çatlıyacak derecede meşgul edenler, bir türlü müsbet sonuç alamıyordu!

Mucid 1805'te ölünce Maelzel, Kempelen'in oğlundan Türk'ü satın aldı. Kısa bir süre sonra da Türk, esrarlı bir şekilde ortadan kayboldu.

1809 yılından Napoléon Bonaparte, Wagran muharebesi için Schönbrunn Şatosu'nu genel karargâh olarak işgal ettiği zaman, Maelzel, sarayın baş mekanisyeni olarak görevli bulunuyordu. Hâliyle Napoléon Türk ile satranç oynamak istedi. Ne var ki, Türk ilk oyunda İmparator'u yenik düşürdü. Rövanş sırasında Napoléon Türk'ü kızdırıcı sert bir tedbire başvurursa, ne olacağını görmek istedi. Bu maksatla kasden yanlış oynadı. O zaman Türk durumu gördüğünü izah eder mahiyette elini masaya vurdu, başını iki yana salladı. Napoléon kışkırtma hevesinde ve inadında idi. Üçüncü defa yine hatalı bir

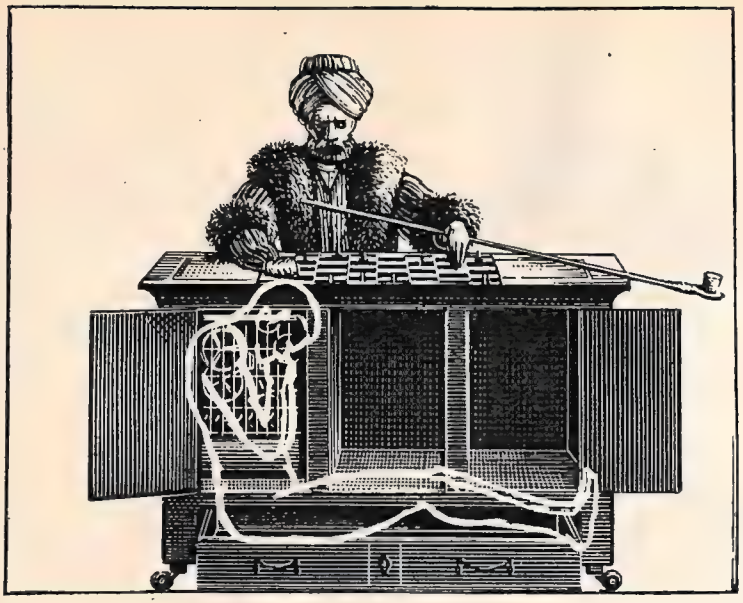

Karşıdaki kapaklar açılınca oyuncu, âletin gerisine bu şekilde saklanıyordu.

taş sürünce, Türk Napoléon'un bütün taşlarını koluyla iteliyerek, masadan yere fırlattı...

Şatonun salonunda derin ve soğuk bir sessizlik oldu. Napoléon ise memnun bir tavırla Türk'e, bir de yerdeki taşlarına bakıp mırıldandı: «C'est juste» ve oyunu kaideye uygun şekilde oynamaya devam etti ve pek tabiî kaybetti.

Cihaz daha sonra Amerika'ya götürüldü. Her nasılsa, meraklılar, Türk'ün içinde cereyan edenleri tam bir körlükle göremediler. Vaktiyle Von Kempelen'in, sonra da Maelzel'in başarı ile takip ettirdiği usul bir hileydi. Yani bu cihaz, mucizevî bir buluş değildi, mâhirâne bir eserdi. Maelzel, satranç oyuncusu olarak, çok zeki bir Fransız kadınını seçmişti. Bu kadın, gösteri başlamadan evvel masanın içindeki gizli bölmeye yerleşiyordu. Cihazın içi gösterilirken, Maelzel, kapakların birini açıp kapadıktan sonra kadın, ötekinin açılışı sırasında şeklini değiştirerek, müteharrik iç kapakları indirip kaldırarak yer değiştiriyor, bu suretle kimse masa içinde bir canlının var olduğunu anlıyamıyordu.

İnandırıcı ön gösteriler bitince, masanın yan yüzüne menteşeyle tutturulmuş bir diğer satranç masasını açan gizli oyuncu, Türk'ün sol koluna kumanda eden mekanik bağlantıyı dikkatle önündeki levha üzerine yaklaştırıyordu. Şimdi, Türk oyuna hazırdı.

Türk'ün önündeki satranç levhası ışık geçirir bir maddeden yapılmıştı. Taşlar ise miknatıslıydı. Levhanın masa içine bakan kısmı 1'den 64'e kadar numaralanmıştı. Maelzel, karşı oyuncunun bir taşını hareket ettirince, altta, miknatıslı şekle bağlı taş da hareket ediyordu. Böylece gizli oyuncu, yapılan işlemi takib edebilmekteydi. Hayli sıkıcı ve loş, havasız bir ortamda, sadece para uğruna katlanılan bu işin başarısı, Fransız kadının maharetine bağlıydı hâliyle.

Kadın kararını verince, mekanik kolu hareket ettiriyor, bu hareket, Türk'ün sol kolunda aynen tekrarlanıyordu. Rodun sola çevrilmesi hâlinde Türk parmaklarını kapatıyor, aşağıda yapılan hareket kadar ileri veya geri gidiyordu. Sağa kıvrılınca parmaklar, tuttuğu taşı kare içine bırakıyordu! Anlatılması bile muğlak olan bu sistemdeki masa içinde bir saatten fazla kalış, hiç de dayanılır bir şekil değildi... Ama Maelzel ve Fransız kadının keselerine paralar yağmur gibi doluyor,

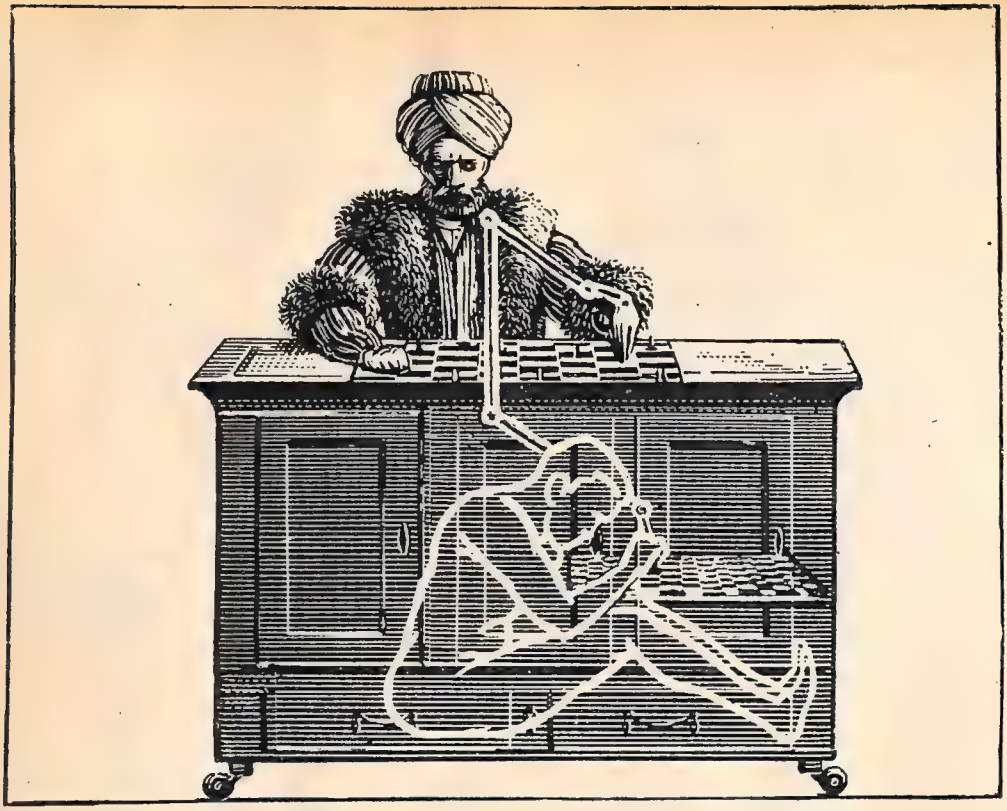

Gizli oyuncunun oyun sırasındaki oturuşu.

zenginlikleri süratle artıyordu.

Masa içindeki bir diğer mekanizmanın sağ kola kumanda ettiğini bu arada ilâve edelim. Bu mekanizma sayesinde Türk'ün sağ eli masaya vuruyor, kafasını iki yana sallıyor, diğer bir hareketiyle ise kolunu dışarı doğru açıyordu. Napoléon'un taşlarını da bu şekilde masadan fırlatmıştı.

Maelzel, New York'ta Schlumberger gelecek diye Türk'ün gösterilerine Fransız kadın yardımcısı ile başlamıştı. Ama Schlumberger bir türlü gelmedi. Maelzel'in huzursuzluğunu basın müşahitleri farkettiler. Hattâ Türk'ün Fransız aksanı ile «échec» demesini, oyun başlarken Fransız kadının ortadan kayboluşu ile manidar bağlantılara dayandıranlar çıktı! Bu durumu karıştıran ve farkeden Evening Post gazetesi sahibi William Coleman idi. Maelzel büyük bir pişkinlikle Coleman'ı ziyarete giderek, Türk'ün nasıl çalıştığını izah etti. Coleman, koyu bir satranç hastası olduğu gibi, iyi bir tüccardı da, Türk oyunu Amerika'ya geldiğinden beri, satranç kitapları ve satranç takımlarının satışında muazzam bir artış olmuştu. Coleman da bundan sebeplenmekteydi. Maelzel ile bir anlaşma yaptı. Öğrendiği sırrı kimseye söylemeyecek, fakat oğlu Fransız kadının yerine oyun oynıyacaktı.

OYUNUN SIRRI

Türk'ün içindeki sır, 1827 yılına kadar muamma hâlinde kaldı. Bu sıralarda Baltimore'da gösteriler yapan Maelzel, Türk'ü hazırlarken, karşıki evin damına siper olmuş iki erkek çocuk tarafından gözlendiğini farketmemişti. Öyle ki, kendisine iltihak etmiş olan Schlumberger masanın içine girerken, çocuklar sırrı çözdüler. Ertesi gün, Baltimore Gazette, kocaman bir başlıkla «Sır Çözüldü» diye işin içyüzünü anlattı. Maelzel için yapı-

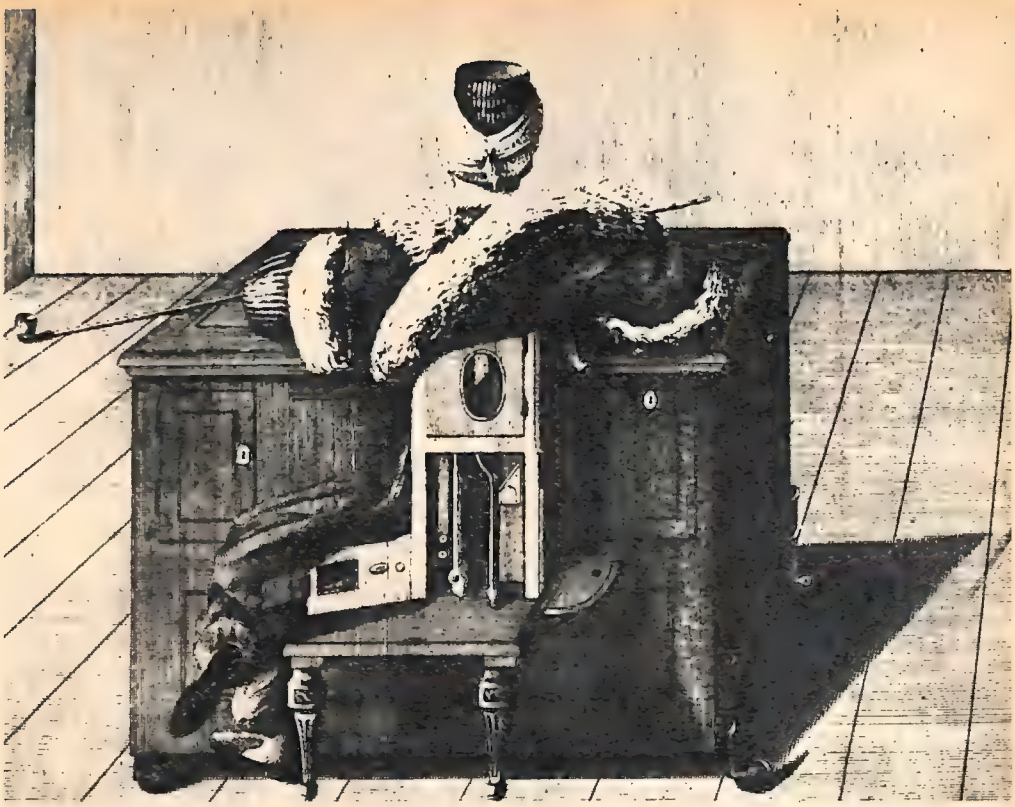

Türk oyunu tertibatının arkadan görünüşü.

lacak bir şey kalmamıştı. Sessizce bu şehirden ayrıldı.

1836 yılına, yani, Richmond ve Charleston adlı oyuncularla karşılaşıncaya kadar Boston, Philadelphia, New York şehirleri arasında dolaştı durdu.

Richmond, şâhâne bir oyuncu idi ve şâir Edgar Allan Poe, Richmond'un müsabakalarının baş hastası olarak bulunuyordu. Bütün bu maceralara ve akan para yağmuruna rağmen, insanoğlu bir gün geldi, Türk'ü kanıksamaya başladı. Maelzel borç para alıp Havana'ya geçmek zorunda kaldı. 1837 yılında Havana'da iş yapabileceklerini sanarken, Schlumberger sarı humma'dan kurtulamayıp ölünce, Maelzel iyice yalnız kaldı. Oradan ümitleri kırılmış, cebi iyice boşalmış bir hâlde, 14 temmuz 1838 tarihinde Philadelphia'ya müteveccihen ayrıldıysa da vapurdaki kamarasında ölüsünü buldular. Mezarı da deniz oldu.

Maelzel'in Türk'ü, şâir Edgar Allan Poe'nun bir yazısı ile son bulmuştu. Şöyle ki Poe, Richmond'un oyunlarını takip ederken, işin sırrını da tetkik etmekteydi. Bu sırada Schlumberger'den önce görev yapmış olan tek ayaklı Fransız oyuncu Mouret, Paris'te yayınlanan Pittoresque mecmuasına bütün sırları açıklayan bir yazı satmıştı. Bu yazı, Amerika'da önemsenmedi. Ancak, Palamede isimli bir satranç mecmuası, meşhur bir imza altındaki bu yazıyı iktibas edince, yer yerinden oynadı ve Maelzel ile Türk, ilgi âleminden silinmiş oldular.

Daha sonra Türk, Philadelphia'daki Çin Müzesi'ne satıldı. 5 temmuz 1854'te ise kaderi yine değişti. Ama bu sefer sondu.

Alevler içinde yanan müze kalıntılarında Türk'ü bir daha gören olmadı. 85 yaşında erimiş, kavrulmuş, kül hâline gelmişti.

CEZÂYİR

Afrika'nın Akdeniz kıyılarında bir Müslüman ülkesi olan Cezâyir 1515'te Barbaros Kardeşler tarafından alınmış ve Osmanlı ülkesine katılarak 1830'a kadar Türk hâkimiyetinde kalmıştır.

Sîdi Yâkub'dan bir görünüş.

Tlemsen'deki Yahudi çalgıcıların bir gösterisi.

Bû - Medîne Camii'nden bir görünüş.

Bû - Medîne Camii'nin kapısı.

Eski Cezâyir'de Alfa bitkisiyle kaplı bir düzlük.

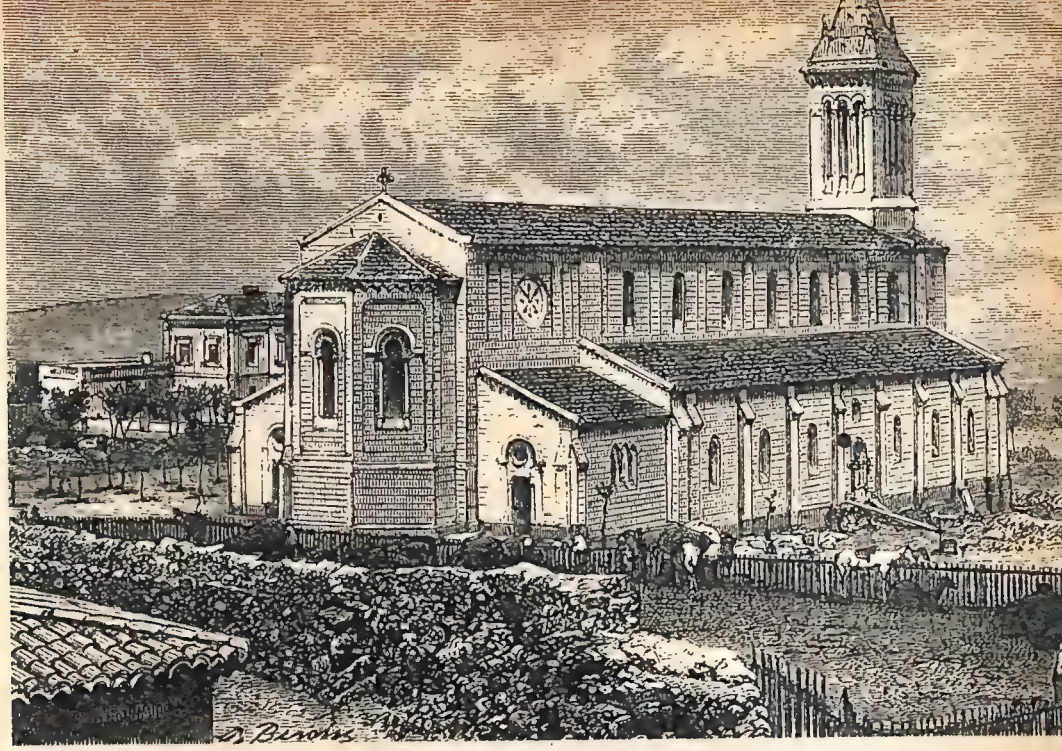

Tlemsen'deki Katolik kilisesi.

Cezâyir'de bir pazar yerinden görünüş.

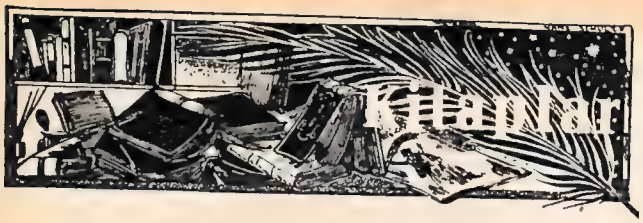

Kitaplar Arasında

Şeyhî'nin Har - Nâme'si

Prof. Timurtaş

Prof. Dr. Faruk K. TİMURTAŞ, **Şeyhî'nin Har - Nâme'si,** Edebiyat Fakültesi yayınları No. 1.629, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü neşriyatından, Edebiyat Fakültesi Matbabası, Istanbul, 1971, 106 + 8 sayfa, 11 TL.

Türk dili ve edebiyatının genç ve değerli bilgini Prof. Timurtaş, XV. asrın ilk yarısının en büyük Türk şâiri Şeyhî'nin rakipsiz mütehassısıdır. Şeyhî üzerinde birçok eser neşretmiştir. Şimdi elimizde bulunan kitap, Şeyhî'nin «Har - Nâme» yani «Eşek - Nâme» sidir. 126 beyitli mesnevî şeklinde yazılmış olan bu manzume, Türk hiciv edebiyatının şâheserlerindendir. İçindekiler, Önsöz, Giriş, Şeyhî'nin Hayatı ve Eserleri'nden sonra Prof. Timurtaş, «Har - Nâme» yi inceliyor. Manzumenin adı, yazılış sebebi, kime sunulduğu, bölümleri, konusu, konunun kaynağı, değeri, nüshaları anlatılıyor. Manzume, II. Sultan Murad'a (1421 - 1451), Fâtih'in babasına sunulmuştur. Bibliyografyadan sonra manzume transkripsiyon harfleriyle veriliyor ve karşı sayfada her beyit ayrı ayrı bugünkü Türkçe'mize ve nesir diline çevriliyor. Sonra nüsha farkları ve açıklamalar geliyor. Manzumede geçen eklerin dizininden sonra sözlük yer alıyor. Sözlükte bugün az anlaşılan bütün kelimeler izah ediliyor. En sonra manzumenin Istanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki (Türkçe Yazmalar, No. 2.804) **Şeyhî Dîvânı**'ndan alınmış metninin fotokopisi yer alıyor. Daha sonra Istanbul Millet Kütüphanesi'ndeki (Alî Emîrî Efendi Yazmaları, manzum eserler, No. 238) **Şeyhi Dîvânı**'ndan alınmış **Har - Nâme** kısmı, eski harflerle yayınlanıyor. Bu suretle bu hiciv şâheseri hakkında her türlü bilgi bir araya toplanmış oluyor. **Har - Nâme,** şu beyitlerle son bulmaktadır:

Har gedây iken arpaya muhtâc
Gözetirim kurula başıma tâc

İster iken halâlden rûzî
Varın etdim harâmîler rûzî

Ger domuzlara olmıya buyruk
Âh gitdi kulak ile kuyruk

Hükm-i sultâna k'ola pâyende
Çarh çâkerdürür felek bende

Kim ola bârî bir iki eclâf
K'ede tevkıy-i pâdşâha hılâf

Şâh kahrı neûzü - b'İllâh eğer
Çarh baş çekse idi zîr-ü zeber

Göklere erdi nâle vü feryâd
Dâd ey pâdşâh-ı âdil dâd

Şeyhî uzatma nâle vü âhın
Nüktedandır bilir şehenşâhın

Ger inâyetden istesen tevfîr
Kılma devlet duâsını taksîr

Nice kim bu zamâne-i nâ-sâz
Câhile nâz vere ehle niyâz

Ne kadar kim cihân-ı bî-ıhlâs
Ârifi hâric ede âmiyi hâs

Ol şehin işi izz-ü nâz olsun
Düşmeninin gam-u niyâz olsun.

Y. Ö.

TARİHE AKAN BİR AY

Şubat 1972

3 ŞUBAT

Askerî Yargıtay, idam mahkûmu üç anarşistin tashih-i karar taleplerini reddetti.

● Bütün yurtta şiddetli bir kış hüküm sürüyor.

4 ŞUBAT

Millî Savunma Bakanı, hafif silâhların Türkiye'de yapılmaya başlandığını açıkladı.

5 ŞUBAT

Çeşitli anarşik olaylara katılan ve Sıkıyönetim Komatanlıklarınca aranmakta olan 14 şehir eşkıyası, Ankara'da yakalandı.

9 ŞUBAT

Ankara 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi, daha önce Yargıtayca idam cezaları bozulan on beş sanığın idam cezasına çarptırılmasında ısrar etti.

12 ŞUBAT

İsmet İnönü ile Bülent Ecevit arasında bir süredir sürüp giden parti içi çekişmesi devam ediyor.

13 ŞUBAT

İç Levent'te bir eve baskın yapan Emniyet Kuvvetlerine silâhla karşı koyan üç eşkıya kaçmayı başardı.

14 ŞUBAT

Ticaret Bakanı, bu yılki ihracatımızın planın hedefini % 5,7 aştığını bildirdi.

15 ŞUBAT

Türkiye, Rumlar'ın Kıbrıs'a gizlice soktuğu silâhların iade edilmesini talep etti.

● Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı adlî âmirliği, Dev-Genç üyesi bazı kimselerin partiye kaydedildiği yolundaki bir ihbar üzerine Cumhuriyet Halk Partisi hakkında tahkikat açtı.

● Demirel, Adalet Partisi ortak grup toplantısında memleketimizde komünizm tehlikesi olduğunu söyledi.

16 ŞUBAT

Bütçenin tamamı üzerindeki görüşmeler tamamlandı ve kabûl edildi.

17 ŞUBAT

Aranan anarşistlerden dördü daha yakanlandı. İstanbul'da yakalananlardan biri hava teğmeni.

18 ŞUBAT

İngiltere parlamentosu, Ortak Pazar'a girişi kabul etti.

19 ŞUBAT

Fındıkzade ve Arnavutköy'de yapılan silâhlı çatışma sonunda dokuz şehir eşkıyası yakalandı. Maltepe Askerî Cezaevinden kaçanlardan Ziya Yılmaz da yakalananlar arasında. Yine aynı cezaevinden kaçan Ulaş Bardakçı ölü olarak ele geçti. Çatışma sırasında Türk askerine ateş etmeye cür'et eden haydutlar 1 albay ile 2 polis memurunu yaraladılar.

20 ŞUBAT

1. Ordu ve İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Faik Türün yaralı polis memurlarını ziyaret ederek tebrik etti.

● Birleşik Amerika Cumhurbaşkanı Richard Nixon resmî bir ziyarette bulunmak üzere Kızıl Çin'e gitti. Başkan Nixon Pekin'de çok sade bir törenle karşılandı. Mao Çe-Tung ile bir buçuk saatlik bir görüşmeden sonra Başbakan Çu En Lay ile görüştü.

21 ŞUBAT

Atina hükümeti, Çekoslovakya'dan Kıbrıs'a gelen silâhların, Yunanistan veya B. M. kuvvetlerine teslimini istiyor.

22 ŞUBAT

● Türkiye Öğretmen Sendikası'nın Adana başkanı, 7 arkadaşıyle birlikte devletin nizamını yıkmaya çalışmak suçundan sekiz yıl hapse mahkûm oldu.

28 ŞUBAT

Başkan Nixon resmî ziyaretini bitirerek Çin'den ayrıldı.

29 ŞUBAT

Ord. Prof. Dr. Kâzım İsmail Gürkan, 67 yaşında olduğu hâlde vefat etti.

KARİKATÜR

BİR STATİSTİK TABLOSU

ÜSTTE: 1909'a kadar Avrupa'da okuma durumu.
ALTTA: 1908'den sonra Türkiye'de okuma durumu.

AYLIK MESELESİ

— Beni seviyor musun?
— Seni daima seveceğim.
— Daima çok olur. Ay başına kadar sev kâfi.

— Valla ben de bir diploma sahibi olmak isterim ama, uzun müddet okullarda sürünmek istemiyorum.
— Yok yahu, ne uzun müddeti? Polis okuluna git, on beş günde diploma sahibi olursun.

— Aman Allah ne oluyor?
— Bir şey yok madam. Kadıköy vapuru köprüye yanaşıyor.

Tarih Postası

Mehmed Efe (Iğdır - Kars)

Nihad Sâmi Banarlı'nın fasiküller hâlinde yayınlanmakta olan «Türk Edebiyatı Tarihi» Iğdır'da satılmıyor. Nasıl temin edebilirim?

Maalesef Millî Eğitim Bakanlığı yayınlarını kitapçılarda bulmak mümkün değildir. Bu bakanlığın ilkel şartlarla çalışan 20 kadar satış dükkânı, büyük şehirlerimizde mevcuttur. Bakanlığın hiçbir çağdaş dağıtma ve tanıtma teşkilâtı yoktur. Yalnız kitap basar ve işin bununla bittiğini sanır. Türk Tarih Kurumu'nun durumu daha da kötüdür. Onun yayınları yalnız Istanbul'da ve Ankara'da birer köşede kalmış kitapçıda satılır. O iki kitapçıda da ancak son bir, iki yılda yayınlanmış Türk Tarih Kurumu kitaplarını bulabilirsiniz. Kısacası, hiçbir şekilde değil halka, hattâ aydına inilmemiştir. Bir müddet önce de bir okuyucumuzdan mektup almıştık. Türk Tarih Kurumu'ndan ödemeli olarak istediği bir kitap hakkında cevap bile alamadığından şikâyet ediyordu. Banarlı'nın eseri için «Millî Eğitim Bakanlığı, Mütedavil Sermaye Müdürlüğü, Sultanahmet, Istanbul» adresine yazınız. Belki sadra şifa bir cevap alabilirsiniz. Iğdır'daki bir kitapçının Bakanlık'la şimdiye kadar ilgi kurduğunu ve bir tek bakanlık neşri kitap satıldığını sanmıyoruz. Mektubunuza bir liralık pul eklemişsiniz. Bu sütunlarda birçok defalar rica ettik. Okuyucularımız lutfen pul göndermesinler ve hususî cevap istemesinler. Nadir hâllerde hususî cevap yazıyoruz ama, bunun için de pul gönderilmesine lüzum yoktur.

Raşit Kirişçi (Kadıköy - Istanbul)

Sizin bu sütunlarda aksini yazmanıza rağmen Sümerler de, Hititler de, Etrüskler de Türk'tür. Size bir derginin bir okuyucu mektubuna verdiği cevabın fotokopisini gönderiyorum. Bu dergi, okuyucusuna Sümer ve Hititler'in Türk olduklarını yazmış. Artık bu açık belge karşısında aksi iddiada bulunmazsınız sanırım.

Bir derginin okuyucu mektupları sütununda verilen cevap, «belge» değildir. Tarih metodolojisinde belge'nin ne olduğunu, bu sütunlarda izah edemeyiz. Ayrı bir yazı mevzuudur. Sümerler'in, Hititler'in, Etrüskler'in Türk asıllı oldukları hakkında eski kitaplar, hattâ tarih kitapları da vardır. Bunları da bulup, zahmet buyurup bize «belge» diye göndermeyin. Biz bu sütunlarda okuyucularımıza, tarih ilminin son neticelerine göre cevap veririz ve her cevabımız büyük sorumluluk taşır. Bu sorumluluğu tamamen müdrikiz. Yerleşmiş yanlışların zihinlerden silinmesinin ne kadar müşkül olduğu, birkaç mesele dolayısıyle bu sütunlarda ortaya çıkmıştı. Sümerler'in, Hititler'in ve Etrüskler'in Türk asıllı olduğu faraziyesi de, bunlardan biridir. Bu üç kavim de, kesin olarak Türk asıllı değillerdir ve Türklük, bu üç kavim tarih sahnesinden çekildikten sonra teşekkül etmiştir. Üstelik Hititler'le Etrüskler, Türkler'in bağlı olduğu ırk grubundan değil, Ârî (Hind - Avrupa) ırklarındandır. Sümerler'i ise bir gruba bağlamak mümkün olamamıştır. Yalnız Sâmî olmadıkları anlaşılmıştır. Üzüntünüzü anlıyor, fakat yersiz buluyoruz. Türk tarihi, böyle fantezilere muhtaç olmayacak derecede zengin ve azametlidir. Hattâ cesaretle söylüyoruz, dünyanın en zengin ve azametli tarihidir. Gerçekle övünelim. Fanteziler bize birşey kazandırmaz. Dünya ilim âlemine gülünç düşeriz. Bugün Sümerler'in, Hititler'in ve Etrüskler'in Türk asıllı olduğunu iddia edebilecek hiçbir tarih ve arkeoloji profesörümüz de yoktur.

OKUYUCULARIMIZIN TARİHLE İLGİLİ SORULARI, BU SAYFALARDA CEVAPLANDIRILMAKTADIR.

Melih Özkarasu (Samsun)

Kırım Türkleri'ne neden «Tatar» deniyor?

«Tatar» kelimesinin çeşitli mânâları vardır. Aslında, Türk olmayan bir Moğol kavmin adıdır. Sonraları Kazan ve Kırım Türkleri'ne «Tatar» demişlerdir. Avrupalılar bu kelimeyi Orta Asya ve Doğu Avrupa'daki Türk ve Moğol kavimlerinin topu için de kullanmışlardır. Daha çok Kazan Türkleri'ne «Tatar» denmekte ve bu bölge «Tataristan» diye anılmaktadır ki, bugün bir muhtar Sovyet Türk cumhuriyetidir. Kırım Türkleri'ne de Osmanlılar «Tatar» demişlerdir.

Rasim Meriç (Yenişehir - Ankara)

Birleşik Amerika, Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu mucibince, İkinci Cihan Savaşı'nda Rusya'ya binlerce uçak, tank ve sonsuz malzeme verdi. Bunların değeri o zamanki parayla milyarlarca dolar tutuyordu. Rusya bu sayede Almanya'dan kurtulabildi, fakat sonunda Amerika'ya borcunu ödemedi. Birleşik Amerika'nın buna nasıl bir tepkisi oldu?

Platonik bir tepkisi oldu. Yani netice alamadı. Rusya, kuruluşundaki felsefe ile, bu milyarlarca doların üstüne oturdu. Biliyorsunuz 1917 ihtilâlinde komünistler, ülkedeki İngiliz, Fransız vs. yabancı sermayeyi, bir tek kuruş tazminat ödemeksizin devletleştirmişlerdi. Bu da milyarlarca dolar tutuyordu. İkinci Cihan Savaşı'nda bu yağma tekrarlandı. Savaştan hemen sonra da Almanya'nın Rus işgal bölgesindeki fabrikalar söküldü, müzelerdeki en değerli eşya kaldırıldı, Rusya'ya götürüldü. En kıymetli Alman ilim adamları bile Rusya'ya nakledildi ve Rusya, bu bilginlerle atom bombası yaptı, nükleer bir güç hâline geldi ve feza yarışmasına katıldı. Komünist felsefede, «kapitalist»lerin yani komünist olmayanların malı ve canı helâl sayıldığı için, Rusya, bu felsefesini samimiyetle tatbik etti. Bütün bunlar Birleşik Amerika'nın cihan siyasetinden anlamıyan gafil devlet adamlarının yüzünden oldu. Amerikalılar'ın, Berlin'e girmek ellerindeyken, Rusya'ya nezaket göstererek ilerlemedikleri ve Ruslar'ın Berlin'i işgalini bekledikleri de doğrudur. Bütün bunlarda bilhassa Roosevelt'in hataları, şâhâne oldu. İktisadî siyasette büyük çaplı bir adam olmasına rağmen, cihan siyasetinde cahil ve üstelik inatçıydı. Sonradan komünist oldukları anlaşılan müşavirleri de vardı. Fakat kaydettiğiniz gibi Roosevelt'in intihar ettiği doğru değildir. Dünyanın başını belâya soktuktan sonra, ölüp gitti.

N. Denizsever (Teşvikiye - Istanbul)

Nazik mektubunuzu aldık. Teşekkür ederiz.

Ziya Tayfur (Trabzon)

Altınordu hakanı Toktamış Han'dan başka bir Toktamış daha var mı?

Yoktur. Kimmerler, Türk değildirler ki, bu adda bir hükümdarları olsun. Baltazar'a ait kaydettiğiniz husus, bir İlkçağ efsânesinden ibarettir.

Rıfkı Kaymaz (Erzurum Üniversitesi)

Ali İhsan Paşa'nın Millî Mücadele'deki rolü nedir?

Ali İhsan Sâbis, Malta'ya sürüldüğü için Millî Mücadele'ye geç katıldı. Birinci Dünya Savaşı'nın en değerli kumandanlarındandı. Kenisine Batı Cephesi'nin iki ordu kumandanlığından biri verildi. Kendisinden çok kıdemsiz ve şöhretsiz İsmet İnönü'nün cephe kumandanı olması, ikisinin arasını açtı. Ali İhsan Paşa, ordu kumandanlığından alındı.

Niyazi Akkan (Bostancı - Istanbul)

Birinci Cihan Savaşı'nda yedek subay olarak bulundum. Sonra maarif müdürlükleri yaptım. İlgi çekici küçük hâtıralarımı çeşitli tarihlerde mecmuanıza yolladım. Hiçbirini neşretmediniz.

Okuyucularımızın mektuplarından ve bize anlattıkları şeylerden daima istifade ederiz. Fakat aynen neşretmemiz mümkün değildir. Neşredilecek yazıların bir makale hüviyeti içinde yazılması icab eder. Ondan sonra mevzuumuza uygun olup olmadığı incelenir.

Süleyman Gülteki (Istanbul)

Erzincan'ın Kemah kazasına bağlı Eskibağlar köyündeyim. Köyümüzün tarihçesini yazmak ve ailemizin şeceresini çıkarmak istiyorum. Ne yapayım?

Hiçbir köyümüzün tarihi hakkında eser yazılmamış, hattâ araştırma yapılmamıştır. Tarihi yazılmayan şehirlerimiz bile çoktur. Köy tarihçesi için bulunabilen resmî vesikaları incelemek ve şifahî bilgi toplamak lâzımdır. Şecere tesbiti için de tek yol budur. İşaret ettiğiniz Ermeni sürgünü çok yenidir. Birinci Cihan Savaşı (1914 - 1918) içinde olmuştur. Anadolu'da asırlardan beri devamlı iç göçler vardır. Tarihteki mühim şahsiyetlerin çok azının aile şeceresi yapılmıştır. Barbaros Hayreddin Paşa, Turgut Reis gibi dünya tarihindeki şahsiyetlerin bile aile şecereleri üzerinde çalışılmamıştır. Bu cevabımıza belki üzüleceksiniz. Fakat gerçek budur. Avrupa'da asâlet olduğu için bütün belli başlı ailelerin şecereleri mazbut kalmıştır. İslâm toplumunda asâlet olmaması, bu bahse ehemmiyet verilmemesinin en büyük sebebidir.

Tarih Bilmecesi

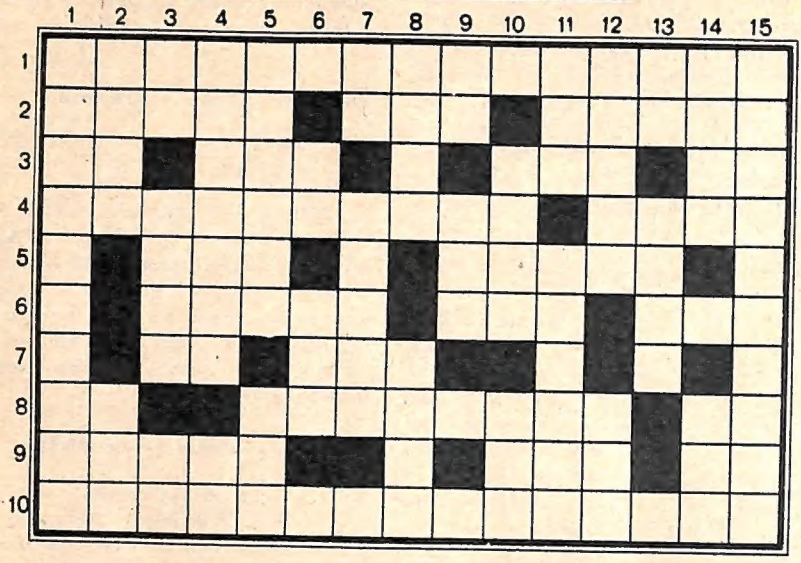

SOLDAN SAĞA: 1 — En ünlü edebiyat tarihi bilginimiz. 2 — Yoksullara yiyecek veren kurul (Arapça çoğul); Afrika'da bir nehir; Muhtelit. 3 — Bir harfin okunuşu; Zemin; Bir erkek adı; Bir nida. 4 — İlkokuldan sonra gidilen; Müzik temposuna uyularak yapılan ahenkli vücut hareketleri. 5 — Amerika'nın müteveffa cumhurbaşkanlarından birinin kısa adı; Esasen. 6 — Sayıları gösteren işaret; Üye; Ekmek (Farsça). 7 — Nefer; Bir. 8 — Bir nota; Seciye; Si ile re arasındaki ses. 9 — Yönetme; Bir göz rengi; Sivrinin bitim noktası. 10 — Viyana'yı ikinci defa kuşatan ve Merzifonlu diye anılan sadrâzam.

YUKARIDAN AŞAĞIYA: 1 — Hıristiyan mezheplerinden biri. 2 — İkinci Halife; Su ortasında kara parçası. 3 — Ayak (Farsça); Pamuk ipliği; Yüz metre kare tutarında yüzey ölçü birimi. 4 — İki yüzlü; Eski bir Mısır mabudu. 5 — Çoğalmak; Kötü. 6 — Bir nota; Anakara (başına K gelirse). 7 — Şöhret; Ay. 8 — Katrandan çıkarılan parlak bir madde; Körpeliği ve gençliği kalmamış. 9 — Bir renk; Sıkıntı verme veya üzme. 10 — Çok az; Bir nevi zilli müzik âleti. 11 — Yeme (Arapça); Dükkân veya iş yerlerinin kapısı üzerine asılan lavha. 12 — Yarar; Asker yürüyüşünü ifade eden ses taklidi kelime. 13 — Canlılarda veya bitkilerde hastalık niteliğinde olan yumru; Vâlide. 14 — Yardım isteği anlatan bir ünlem; Banyoda suyu yüksekten akıtan alet. 15 — Ders verdiği öğrenciler arasında Abdülhak Hâmid, Şemseddin Sami gibi büyük değerler yetiştiren ve Türkiye'de ilk Batılılaşmanın önderliğini yapan zatın adı ile lakabı.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	K	A	R	A	M	A	N	O	Ğ	U	L	L	A	R	I
2	O	Ğ	U	Z	■	D	E	M	■	F	A	İ	D	E	■
3	N	A	H	İ	Y	E	■	U	Z	A	K	■	A	Z	A
4	E	H	İ	L	■	N	A	Z	İ	K	■	A	Y	A	R
5	V	A	Y	■	P	İ	K	■	Y	■	İ	Ş	■	L	A
6	İ	M	A	L	A	T	I	H	A	R	B	İ	Y	E	■
7	■	A	T	A	K	■	N	A	N	■	A	N	■	T	A
8	İ	M	■	F	İ	N	■	R	■	A	D	A	Y	■	D
9	S	I	R	■	Z	■	M	A	İ	D	E	■	E	M	A
10	A	■	E	L	E	N	■	M	■	A	T	A	M	A	K

Geçen sayının halli:

Bu dönüş doğru mudur?

Hayır, Yanlıştır.

Bu işaretin konulduğu yerlerde sağa dönüş yapmak yasaklanmıştır.
Bu trafik kuralına uymakla birçok kazalar kolaylıkla önlenmiş olur.

DOĞAN SİGORTA
SİZİN SİGORTANIZ

M 2451

En Büyük Hatıra Albümü

Fotoğraflarla

ATATÜRK'ün

Hayatı

Doğumundan ölümüne kadar hayatının bütün safhalarını tespit eden tek eser:

400 den fazla resim, 384 sayfa

Doğan Kardeş Basımevi tarafından, mevzuuna lâyık bir ihtimamla

HAZIRLANDI VE ÇIKTI

Bütün Kitapçılarda **Fiyatı 50 Lira**